

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Кафедра педагогіки та психології факультет № 3

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ**

навчальної дисципліни «**Психодіагностика**» обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
за спеціальністю **053 Психологія (психолог ювенальної превенції)**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 3
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін ХНУВС
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та психології
(протокол від 29.08.2023 № 13)

Розробники:

професор кафедри педагогіки та психології, кандидат психологічних наук,
доцент факультету № 3 ХНУВС Харченко С.В.

Рецензенти:

1. начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету
НАНГУ, кандидат психологічних наук, доцент С.О. Ларіонов.
2. доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3 ХНУВС,
кандидат психологічних наук, доцент Доценко В.В.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (денна форма навчання)

Номер та найменування теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни					Вид контролю	
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття		Самостійна робота
Семестр № 5							
Тема № 1: Предмет та історія психодіагностики	6	4				2	Екзамен
Тема № 2: Психометрія. Вимір психічних явищ	6	4				2	
Тема № 3: Спостереження, анкета та процес опитування як методи психологічного дослідження та їх використання у психодіагностиці	8			2		6	
Тема № 4: Психодіагностика пізнавальної сфери	8			4		4	
Тема № 5: Тести інтелекту	18	4		6		8	
Тема № 6: Психодіагностика емоційної сфери та функціональних станів особистості	8			4		4	
Тема № 7: Психодіагностика мотиваційно-ціннісної сфери	8			4		4	
Тема № 8: Типологічні особистісні тести	12	2		4		6	
Тема № 9: Діагностика міжособистісних відносин та комунікативної компетентності	6			2		4	
Всього за семестр № 5: 90	80	14		26		40	
Семестр № 6							
Тема № 10: Теоретично-методологічні основи проєктивних технік	8	4				4	

Тема № 11: <i>Експресивні проєктивні методики</i>	20	4		8		8	Екзамен
Тема № 12: <i>Інтерпретаційні проєктивні методики</i>	18	2		8		8	
Тема № 13: <i>Конститутивні проєктивні методики</i>	14	2		6		6	
Тема № 14: <i>Адитивні (доповнення) проєктивні техніки</i>	14	2		6		6	
Тема № 15: <i>Імпресивні проєктивні техніки</i>	16	2		6		8	
Всього за семестр № 6: 90	100	16		34		50	
Всього:	180	30		60		90	

3. Методичні вказівки до практичних занять

Тема № 3: Спостереження як метод психологічного дослідження і його використання у психодіагностиці.

Практичне заняття Карта спостереження Стотта.

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти навички психодіагностичного спостереження.

Час проведення: 2 години

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Карта спостереження Стотта.

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

1. Галян І. М. Психодіагностика : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011.
2. Корольчук М., Осьодло В. Психодіагностика : навч. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2010.
3. Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / . Київ : Слово, 2012.
4. Психодіагностика. Психологічний практикум : навч. посіб. / Баклицька О. П., Баклицький І. О., Сірко Р. І., Слободяник В. І. Львів : Сполом, 2015.
5. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018.
6. Навчальний фільм.

План проведення заняття

I. Вступ.

Спостереження - це планомірним, цілеспрямованим, навмисне й спеціальним образом організоване сприйняття явищ, результати якого в тій або іншій формі фіксуються спостерігачем. Спостереження - основний, найпоширеніший у психології емпіричний метод цілеспрямованого систематичного вивчення людини.

II. Основна частина заняття

Курсанти дивляться навчальний фільм та, використовуючи Карту спостереження Стотта курсанти, аналізують учнів за нею.

Карта спостереження Стотта призначена для вивчення особливостей учнів, дезадаптованих до умов школи. До дезадаптованих відносяться два типи учнів: перший - які самі зазнають труднощів і створюють безліч труднощів для оточення (техперсоналу, педагогів та інших дітей), так звані «важкі»; другий - яким в школі важко, але оточуючим вони не доставляють неприємностей.

Зміст симптомокомплексів

Виявляються особливості (зовнішніх проявів, зразків поведінки), звані симптомокомплексами, такі:

I. НД - брак довіри до нових речей, людям, ситуацій. СК позитивно корелює з сенситивністю по ПДО Личко. Будь-які досягнення стоять дитині величезних зусиль.

II. Про - ослаблення (астенія).

Мова йде не про клінічних і навіть, не про субклінічних формах слабкості стану, а про прояви апатії, зниженого настрою, свого роду «нейрофізичних виснаження». У більш легкій формі спади енергії чергуються з проявами енергійності і активності. СК говорить про дефіцит енергетичних ресурсів організму дитини, а, отже, про його неможливість прояву активності.

III. У - відхід у себе.

Самоусунення. Захисна установка по відношенню до контактів з будь-якими людьми, неприйняття виявляється до нього почуття любові.

IV. ТВ - тривога за прийняття дорослими і інтерес з їхнього боку. Занепокоєння і невпевненість щодо того, чи цікавляться

їм дорослі, чи люблять його. СК висловлює тривожну надію, прагнення, спроби учня до встановлення і збереження хороших відносин з дорослими.

V. НВ - неприйняття дорослих.

Прояв різних форм неприйняття дорослих: від уникнення вчителя, підозрілості до нього до неконтрольованої звички ворожості.

VI. ТД - тривога за прийняття дітьми.

Занепокоєння і невпевненість в тому, чи люблять його діти і представляє він для них інтерес. СК ТД висловлює ті ж тенденції, що і СК ТВ, але відносно однолітків.

VII. А - асоціальності.

Недолік соціальної нормативності. Під цей термін не розуміються прояви антисоціальної поведінки, хоча при сильній вираженості (82% і більше) таке може мати місце. Слабка вираженість СК А (14% і менше) може бути і в разі, якщо моральні відносини учня вище, ніж пред'являються йому школою моральні вимоги (що, звичайно, не обов'язково, але зустрічається).

VIII. КД - конфліктність з дітьми.

Треба відзначити, що слабка вираженість СК НВ і КД може говорити про спроби встановлення або збереження хороших відносин, але не нормальними, а помилковими способами. Це може бути сигналом про початок переходу «від любові до ненависті», коли прояви поганого ще чергуються з проявами хорошого.

IX. Н - непосидючість або невгамовність.

Нетерплячість, непристосованість до роботи, що вимагає посидючості, концентрації уваги, роздуми, уникнення довготривалих зусиль.

X. ЕН - емоційне напруження або емоційна незрілість. Ознака запізненого емоційного розвитку, що веде в умовах школи до емоційного перенапруження (стресів). Виявляється в інфантильності мови, в тривожності, схильності до сліз тощо.

XI. НС - невротичні симптоми.

Включають ознаки неврозу: переважно неврозу нав'язливих станів - часте моргання, кусання нігтів, смоктання пальців і т. П .; почасти неврозу страху - «слова з нього не витягнеш», говорить безладно.

СК, пов'язані з конституцією і типом нервової системи - О, Н, ЕН, НС, а також частково НД і У, - мають важливе значення для розуміння особистості учня.

ХІІ. З - среда.

Містить кілька зовнішніх ознак - сигналів того, що дитина зростає в неблагополучному середовищі, перш за все це стосується сімейного кола.

ХІІІ. УР - розумовий розвиток.

Констатує рівень відставання в навчанні і оцінку загального враження, виробленого рівнем розумового розвитку дитини («просто дурний»).

ХІV. СР - сексуальний розвиток.

Фіксує що дається вчителем загальну оцінку темпів і спрямованості статевого розвитку.

ХV. Б - хвороби.

Містить зовнішні ознаки, за якими можна визначити захворювання у дитини, але, звичайно, не дозволяє поставити точний діагноз.

ХVІ. Ф - фізичні дефекти.

Звертає увагу на ненормальність статури, слабкий зір і слух.

Щоб інтерпретація числової вираженості була адекватною, необхідно:

- 1) аналізувати не тільки підсумкову вираженість СК, але і відмічені зразки поведінки;
- 2) залучити додаткові дані про учня, які потрібно отримати від вчителя в бесіді або з складеної вчителем характеристики

ІІІ. Заключна частина заняття

Кожен з здобувачів вищої освіти формулює висновок за отриманими результатами. Викладач перевіряє якість висновків та надає, в разі необхідності, допомогу. В групі необхідно наприкінці заняття обговорити достоїнства й недоліки методики.

Тема № 4: Психодіагностика пізнавальної сфери.

Практичне заняття 1. Психодіагностика пам'ять

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти навички психодіагностичного дослідження пам'яті.

Час проведення: 2 години

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Методика Джекобсона.
2. Проба на запам'ятовування десяти слів.
3. Проба на асоціативну пам'ять.
4. Методика «Піктограми».
5. Методика визначення обсягу оперативної пам'яті «Подвійного рахунку» Л.С. Мучника.

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

1. Галян І. М. Психодіагностика : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011.
2. Корольчук М., Осьодло В. Психодіагностика : навч. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2010.
3. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018.
4. Стимульний матеріал для методик з вивчення пам'яті.

План проведення заняття

I. Вступ.

Короткочасна пам'ять (КП) - вид пам'яті, що характеризується нетривалим часом збереження матеріалу. Основною характеристикою КП є її об'єм. Об'єм КП вимірюється числом символів, які можуть бути відтворені негайно після їх однократного пред'явлення. Об'єм КП обмежений (7 ± 2 елементи), однак, це обмеження можна перебороти, зв'язуючи матеріал у блоки, укрупнюючи тим самим одиницю інформації. Особливим варіантом КП є оперативна пам'ять (ОП), у якій збереження матеріалу обумовлене необхідністю втримання проміжних елементів діяльності, без яких неможливе досягнення певного результату.

II. Основна частина заняття

1. Вимір об'єму короткочасної пам'яті.

Для проведення методики виміру обсягу КП Джекобсона необхідно підготувати експериментальний матеріал у вигляді рядів двохзначних цифр, організованих у такий спосіб:

1. Спроба: 4 ряди по 4 числа;
2. Спроба: 4 ряди по 5 чисел;
3. Спроба: 4 ряди по 6 чисел;
4. Спроба: 4 ряди по 7 чисел.

Наприклад, 1. 79 12 34 85 2. 78 53 19 24 80
48 56 96 72 23 45 14 79 36
16 93 72 54 97 24 15 68 71
83 60 49 31 69 28 53 40 19 тощо.

Кожен ряд пред'являється випробуваному один раз. За пред'явленням ряду експериментатором, треба його відтворення випробуванням. Між досвідами перерва в 5 хв. Об'єм короткочасної пам'яті обчислюється по формулі:

Де A --- і довжина ряду, правильно відтвореного у всіх 4 рядах спроби.

$$V = A + \frac{m}{n} + \frac{1}{2}$$

M - кількість правильно відтворених рядів більших, ніж A .

N - кількість досвідів (у цьому випадку $N = 4$).

Проба на запам'ятовування десяти слів. Обстежуваному зачитують десять двоскладових слів, підібраних так, щоб між ними важко було встановити будь-які смислові відносини. Інакше обстежуваний може облегшити для себе завдання, використавши певні мнемотехнічні прийоми. Через 20-30 хв. обстежуваному пропонують повторити запам'яталися йому

слова. Тих, у яких ослаблення пам'яті визначається клінічно, просять зробити це через 10-15 хв.

У проміжку бажано уникати завдань, пов'язаних із запам'ятовуванням словесного матеріалу, можна провести дослідження за таблицями Шульте, коректурної проби тощо. У протоколі досвіду відзначають слова, звані правильно і помилково. Зазвичай здорові обстежувані відтворюють 10 слів вже після 4-5 повторень, при тренуванню пам'яті - після двох повторень. Зразковий вид протоколу проби на запам'ятовування 10 слів здоровим обстежуваним:

Слова	I	II	III	IV	Через 30 сек.
гора	+	+	+	+	+
ігла	+	+	+	+	+
роза		+	+	+	+
кішка			+	+	+
вино	+	+	+	+	+
пальто			+	+	+
книга	+	+	+	+	+
вікно				+	+
пила			+	+	+

Проба на асоціативну пам'ять. Обстежуваному пропонують десять пар щодо однорідних слів, між якими легко встановлюються смислові зв'язки. наприклад:

річка - море
яблуко - груша
гармонь - гітара
ранок вечір
брат - сестра
золото - срібло
пальто - шапка
голуб - ворона
автомобіль - трамвай
книга - зошит

Психолог зачитує пари слів, чітко відділяючи їх паузами, потім повторює перше слово кожної пари, а обстежуваний називає друге. Зазвичай здорові обстежувані виконують завдання після двох повторень, а іноді після першого зачитування слів. Проба асоціативну пам'ять є одним з варіантів

діагностики опосередкованого запам'ятовування. В роботі можлива наступна модифікація: досліджуваного для запам'ятовування називають 10 груп парних асоціацій, складених за певним принципом смислового зв'язку. Це різні відносини понять: протилежні поняття (південь - північ, любов - ненависть), поняття різної величини (пагорб - гори, страх - жах), вмістилище і вміщує (графин - вода, шафа - одяг), причина і наслідок (укол - біль), частина і ціле (слово-фраза, зерно - колос), об'єкт праці і знаряддя (земля - лопата), абстрактні і конкретні поняття (мистецтво - картина). Далі пропонуються пари слів, що утворюють судження (орел птах), звичні словосполучення (точка - тире), складні слова (курка - портсигар). Після перевірки запам'ятовування кожної групи слів влаштовується перерву на дві хвилини, а після пред'явлення п'яти груп слів - на 30 хв. Зіставлення результатів, одержуваних у одного і того ж хворого, дозволяє судити про більшу чи меншу збереження механічної і логічної (смиловий) пам'яті, порівнювати показники безпосереднього і опосередкованого запам'ятовування.

Методика «Піктограми» запропонована А. Р. Лурія як один із способів опосередкованого запам'ятовування. При утворенні піктограми представляються великі можливості для дослідження асоціативного процесу.

Піктограма - образ, створюваний обстежуваним для опосередкованого запам'ятовування. Тут особливо явно виступають розлади мислення.

Методика дуже проста. Обстежуваному дають чистий аркуш паперу, олівець і пропонують для запам'ятовування названих йому слів зробити нескладний малюнок. Інструкцією передбачається, що якість малюнка ролі не грає, так як іноді обстежувані посилаються на невміння малювати. Крім того, обстежуваного попереджають, що абсолютно неприпустимо вдаватися до словесних або літерних позначенням почутих їм слів.

Зазвичай спочатку називають слова більш конкретного змісту, а потім, переконавшись, що досліджуваного є виконання завдання, переходять до абстрактних словами

Всього обстежуваному називають 10-15 слів. Обов'язково слід включати слова зі значним емоційним підтекстом.

У протоколі досвіду записують міркування хворого, що пояснюють зв'язок між словом і малюнком, потім обстежуваному пропонують за малюнками відтворити відповідні слова.

За результатами виконання завдання можна судити про рівень процесів узагальнення і відволікання: чи може обстежуваний позначати слово символом, наскільки зростають його труднощі при опосередкуванні слів абстрактного характеру. Не менш важливо встановити характер асоціацій, якими керується обстежуваний при підборі піктограм-відповідність піктограми заданому слову, надмірна конкретність асоціацій або, навпаки, їх надзвичайно абстрактний, умовно символічний характер, наявність асоціацій по «слабкого» ознакою. Істотну роль грає емоційна насиченість піктограм. Певною мірою вона відображає емоційний стан обстежуваного.

Методика піктограм Методика запропонована Виготським як один з методів дослідження опосередкованого запам'ятовування. Проте на сьогодні ця методика використовується не лише для дослідження пам'яті, а й для дослідження операцій мислення. Піктограма – це образ, який створює досліджуваний з метою опосередкованого запам'ятовування. Таким чином ми отримуємо можливість дослідити самотійну мисленнєву продукцію досліджуваного. Досліджуваному дають аркуш паперу, олівець або ручку, і кажуть, що зараз він почує слова і словосполучення, для запам'ятовування кожного з яких потрібно зробити маленький нескладний малюнок. Словесні або буквені позначення забороняють. Всього досліджуваному називають 10-15 слів в порядку ускладнення, враховуючи його вік та рівень культурного розвитку. Обов'язковими є слова з емоційним забарвленням. Потім досліджуваного просять за малюнками відтворити відповідні слова.

Оцінюють: 1) техніку виконання малюнку (величина, завершеність, оформлення, підкреслення, наявність уточнюючих ліній, відмінності і схожість малюнків, створених для різних понять); 2) розташування малюнків

на аркуші; 3) принцип, взятий за основу асоціативного ряду для запам'ятовування; 4) ступінь оригінальності або стандартності. Висновки по тесту відображають особливості асоціативної діяльності і виражаються наступними типовими словосполученнями: Переважання стандартних образів - у випадках, коли малюнки співпадають з тими, які використовує більшість осіб в даній культурі (наприклад, зображення прапорів, кульок, ялинок для запам'ятовування поняття «веселе свято»). Переважання атрибутивних образів - у випадках, коли при зображенні заданих понять використовується принцип приналежності до чого-небудь, тобто домінують малюнки, що відображають предмети чи явища, які є невід'ємною частиною заданого поняття (наприклад, зображення важких речей, що асоціюються з «важкою роботою»). Переважання конкретних образів - у випадках, коли малюнки містять предмети чи явища, безпосередньо пов'язані з ситуацією (наприклад, людина лежить у ліжку при зображенні поняття «хвороба»). Переважання метафор - у випадках, коли при зображенні заданого поняття використовуються конкретні образи, прямо з ним не пов'язані і абстрагування (наприклад, хмара, що закриває сонце при зображенні «хвороби»). Переважання персоніфікованих та індивідуально значущих образів - у випадках, коли при зображенні заданих понять використовуються індивідуально-значущі образи (наприклад, дитина на поняття «щастя»). Переважання органічної графіки - у випадках, коли в малюнках переважає незавершеність ліній в тих образах, які вимагають завершеності (наприклад, коло), повторне або неодноразове проведення ліній. Груба органічна графіка - у випадках, коли домінують макрографічні образи, відзначається підкреслювання, обрамлення, надмірна стереотипність малюнків. Переважання геометричних фігур - у випадках, коли поняття зображуються переважно геометричними фігурами. Стереотипія людськими фігурами - у випадках, коли в малюнках переважає зображення людських фігур. Вважається, що при психічній нормі в піктограмах переважають конкретні, атрибутивні, стандартні та впорядковані образи. При органічних ураженнях

головного мозку - надмірна стереотипність, упорядкованість, акуратність в зображеннях і чітке нумерування малюнків, їх низька диференційованість, незавершеність ліній, підкреслювання, обрамлення зображень. При шизофренії домінують абстрактні образи, можлива стереотипія, але не за рахунок людських фігур, літерне зображення та геометричні фігури, а також атипове (несиметричне, негармонійне) розташування малюнків на аркуші.

Отже, за результатами дослідження можна судити про логічної пам'яті обстежуваного - наскільки опосередкування слів в зорових образах допомагає запам'ятати їх.

Методика «Подвійного рахунку» Мучника Л.С. Випробуваному пред'являються цифрові ряди, але випробуваний повинен утримувати в пам'яті не елементи ряду, а ті числа, які виходять при додаванні елементів пари. Завдання випробуваного робити арифметичні обчислення й утримувати в пам'яті послідовно, що утворюються результати.

Інструкція випробуваному: «Я буду читати Вам ряди цифр. Ваше завдання - обчислити суму кожної пари цифр і запам'ятати результат. Наприклад, я говорю 2 3 - Ви обчислюєте $2 + 3 = 5$ і запам'ятовуєте 5. Відтворювати суми треба в тому ж порядку, у якому Ви їх обчислювали».

Експериментальний матеріал для методики «Подвійний рахунок».

Пропоновані цифри	Суми, що підлягають запам'ятовуванню
23, 61	5 7
71, 32	8 5
52, 13, 72	7 4 9
43, 21, 41	7 3 5
71, 31, 52, 63	8 4 7 9
21, 62, 32, 16	3 8 5 7
23, 42, 81, 12, 43	5 6 9 3 7
34, 12, 54, 23, 13	7 3 9 5 4
51, 62, 13, 25, 41, 12	6 8 4 7 5 3
43, 21, 36, 22, 62, 14	7 3 9 4 8 5

24, 51, 12, 27, 62, 31, 23	6 6 3 9 8 4 5
14, 61, 26, 21, 45, 24, 13	5 7 8 3 9 6 4

III. Заключна частина заняття

Проблема пам'яті є традиційною для психології. Це пов'язане з винятковою важливістю процесів пам'яті в різних видах людською діяльністю.

Тема № 4: Психодіагностика пізнавальної сфери.

Практичне заняття 2. Психодіагностика мислення

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти навичок психодіагностичного дослідження мислення.

Час проведення: 2 години

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

6. Методика класифікації.
7. Методика «Складні аналогії».
8. Методика «Розуміння розповідей».
9. Методика «Називання 50 слів».

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

5. Галян І. М. Психодіагностика : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011.
6. Корольчук М., Осьодло В. Психодіагностика : навч. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2010.
7. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018.
8. https://www.vnmu.edu.ua/downloads/pdf/OSKI_metod-dosl_med-ps-2020.pdf

План проведення заняття

I. Вступ.

Методика класифікації. Методика призначена для дослідження

операцій узагальнення і відволікання. Для дослідження використовують набір з 70 карток з кольоровими і чорно-білими зображеннями різних предметів, людей, тварин, рослин. В іншій модифікації використовують картки зі словами. Досліджуваному дають інструкцію класифікувати всі картки на групи з обґрунтуванням свого рішення. Оцінюють: 1) кількість етапів, витрачених на остаточну класифікацію предметів (найвищий рівень узагальнення - поділ усіх карток на три групи: живих істот, рослин і неживих предметів.); 2) принципи класифікації. Висновок відображає кількість етапів класифікації, а також особливості мислення досліджуваних. Конкретне мислення - визначається у випадках, коли досліджуваний об'єднує предмети в конкретні ситуаційні групи (наприклад, пальто з шафою, «тому, що пальто висить у шафі»). Схильність до деталізації - визначається у випадках, коли досліджуваний роздрібнює групи (наприклад, «одяг домашній і одяг на вихід», «коренеплоди та некоренеплоди»).

Мислення, що керується латентними ознаками - визначається у випадках, коли в класифікації робиться наголос на незначних, прихованих ознаках понять (наприклад, в одну групу об'єднуються автобус і ведмідь тому, що обидва «схильні до плавного початку руху»). Хід дослідження детально протоколюють. Реєструють всі використані способи групування – правильні та хибні, конкретність рішень, ступінь розуміння інструкції, створення однойменних груп, виділення окремих карток, утворення однойменних груп, незвичайні рішення, різноплановість, спотворення процесу узагальнення. На підставі методики класифікації понять можна підтвердити наявні клінічно виявлені розлади мислення, специфічні для певних груп психічних захворювань.

Методика «Складні аналогії». Методика використовується для виявлення того, наскільки випробуваному є розуміння складних логічних відносин і виділення абстрактних зв'язків.

Методика складається з 20 пар слів - логічних задач, які пропонується вирішити випробуваному. Його завдання - який з шести типів логічного

зв'язку укладено в кожній парі слів. У цьому йому допоможе «шифр» - таблиця, в якій наводяться зразки використовуються типів зв'язку і їх буквене позначення А, Б, В, Г, Д, Е.

Випробуваний повинен визначити відношення між словами в парі, потім знайти «аналог», тобто вибрати в таблиці «шифр» пару слів з такою ж логічним зв'язком, а після цього зазначити у ряду букв (А, Б, В, Г, Д, Е) ту, яка відповідає знайденому аналогу з таблиці «шифр». Час виконання завдання обмежена трьома хвилинами.

Інструкція: «На бланку перед Вами 20 пар, які складаються зі слів, які знаходяться між собою в логічному зв'язку. Навпаки кожної пари 6 букв, які позначають 6 типів логічного зв'язку. Приклади всіх 6 типів і відповідні їм букви наведені в таблиці» шифр .

Ви повинні, по-перше, визначити відношення між словами в парі. Потім підібрати найбільш близьку до них за аналогією (асоціації) пару слів з таблиці «шифр». І після цього в буквенному ряду обвести кружком ту з букв, яка відповідає знайденому в таблиці «шифр» аналогу. Час виконання завдання - 3 хвилини.

Методика розуміння розповідей. Результати виконання методик вказують на здатність до осмислення, а також на стан пам'яті досліджуваного. Для дослідження використовують спеціальні розповіді або притчі, які зачитують або дають прочитати досліджуваному. Потім досліджуваному пропонують відтворити розповідь в усній або письмовій формі. Реєструють характер викладу інформації (словниковий запас, парафазії, темп мовлення, особливості побудови речень, лаконічність), а також розуміння переносного змісту розповіді, гумору.

Методика називання 50 слів. Методика спрямована на дослідження особливостей асоціацій, а також вказує на словниковий запас та темп психомоторної діяльності досліджуваного. Згідно інструкції досліджуваний повинен якомога швидше назвати 50 слів, окрім розташованих в кімнаті предметів. Експериментатор записує всі слова і фіксує час (в нормі 1,5-2,5

хвилини). Психічно здорові досліджувані називають приблизно по 5 слів, що мають спільні ознаки (наприклад, транспорт). Збільшення «гнізд», повторення тих же слів, асоціації за співзвучністю, недотримання інструкції є важливими діагностичними ознаками.

II. Основна частина заняття

Здобувачі вищої освіти проводять методики в парах та малих групах.

III. Заключна частина заняття

Кожен з здобувачів вищої освіти формулює висновок за отриманими результатами. Викладач перевіряє якість висновків та надає, в разі необхідності, допомогу.

У групі необхідно наприкінці заняття обговорити достоїнства й недоліки методик.

Тема № 5: Тести інтелекту.

Практичне заняття 1. Прогресивні матриці Равена та методика КОТ.

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти навички психодіагностичного дослідження інтелекту.

Час проведення: 2 години

Навчальні питання:

1. Прогресивні матриці Равена.
2. Методика КОТ.

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

1. Буклети зі стимульним матеріалом методики прогресивні матриці Дж. Равена.
2. Буклети зі стимульним матеріалом методики КОТ.

План проведення заняття

I. Вступ.

Тест призначений для вимірювання рівня інтелектуального розвитку. Запропоновано Л. Пенроуз і Дж. Равеном в 1936р. Тест розроблявся відповідно до традицій англійської школи вивчення інтелекту, згідно з якими

найкращим способом вимірювання фактора «Д» є виявлення відносин між абстрактними фігурами.

Згідно Дж. Равенна, цей тест визначає здатності сприймати певні форми, схоплювати їх особливості, характер і взаємні відносини або ансамбль, сукупність відносин, а тому він і вимагає логічних міркувань. Автор вважає, що тут мова йде не про абсолютному вимірі якогось абсолютного інтелекту, проте результати тесту в певній мірі репрезентують інтелект.

При вирішенні завдань тесту проявляється (працюють) три основних психічних процесу:

1. Увага, уважність.
2. Сприйняття, сприйнятливність.
3. Мислення, тямущість.

При визначенні змісту понять увагу і уважність існує кілька поглядів: деякі розуміють його як зосередження свідомості, інші вважають його основним елементарним фактором перцепції, який викликає спрямованість на об'єкт сприйняття або підготовку суб'єкта до сприйняття.

При вирішенні завдань тесту увагу сильно напружене, підтримує прагнення (інтерес) до вирішення. Рішення вимагає одночасно і концентрації і розподіл уваги. При зниженні уваги завжди з'являються помилки. Крім уваги, на вирішення завдань впливають рівень волі (наполегливість) і стійкість емоцій.

Методика КОТ є адаптацією тесту Вандерліка. Методика використовується для визначення інтегрального показника «загального рівня інтелектуального розвитку і здатності до навчання».

При цьому під навчанням розуміють «пізнавальну активність суб'єкта і його можливості до засвоєння нових знань, дій, подібних форм діяльності».

Таким чином, КОТ призначений для професійного відбору осіб з високою навчаємністю, у яких швидко формуються спеціальні навички і вміння, пластично здійснюється внутрішня перебудова стереотипу дій при

зміні і ускладненні умов діяльності.

Методика КОТ включає в себе 50 пунктів і представлена завданнями на рішення арифметичних задач, встановлення аналогії, розуміння прислів'їв і приказок, сілогістичні операції. У матеріал методики також включені завдання на стійкість уваги та просторове мислення. Тест має інтегральний показник «загальні здібності» (число правильно виконаних завдань з 50) і 5 показників за субшкалами для оцінки окремих параметрів, які відображають інтелектуальний розвиток індивіда.

II. Основна частина заняття.

Найбільш відомі два основні варіанти тесту Равена: чорно-білі та кольорові матриці.

Чорно-білі матриці призначені для обстеження дітей і підлітків у віці з 8 до 14 років і дорослих у віці від 20 до 65 років. Кольоровий варіант (більш простий, ніж чорно-білий) призначений для обстеження дітей у віці від 5 до 11 років, іноді рекомендується для осіб старше 65 років.

Матеріал тесту чорно-білого варіанту складається з 60-ти матриць або композицій з пропущеними елементами. Завдання розділені на 5 серій (А, В, С, Д, Е) по 12 однотипних, але зростаючої складності матриць в кожній серії. Труднощі завдань зростає і при переході від серії до серії. Обстежуваний повинен вибрати елемент, якого бракує матриці серед 6-8 запропонованих варіантів.

При розробці тесту була зроблена спроба реалізувати принцип «прогресивності», що полягає в тому, що виконання попереднього завдань і їх серій є як би підготовкою обстежуваного до виконання наступних. Відбувається навчання виконання більш важких завдань.

Кожна серія завдань складена за певними принципами.

Серія А - принцип взаємозв'язку в структурі матриць. Від обстежуваного потрібно доповнення відсутньої частини зображення. Вважається, що при роботі з матрицями цієї серії реалізуються такі основні розумові процеси:

- диференціація основних елементів структури і розкриття зв'язку між ними;
- ідентифікація відсутньої частини структури і звірення її з запропонованими зразками.

Психологічне значення: рішення залежить від рівня уважності, рівня статистичного уяви і рівня візуального розрізнення.

Серія В - принцип аналогії між парами фігур. Зводиться до знаходження аналогії між парами фігур. Обстежуваний розкриває цей принцип шляхом поступової диференціації елементів. При вирішенні використовується здатність досягати симетричності між фігурами.

Психологічне значення: здатність до лінійної диференціації і міркування на основі лінійних взаємозв'язків.

Серія С - принцип прогресивних змін у фігурах матриць. Завдання цієї серії містять складні зміни фігур відповідно до принципу їх безперервного розвитку, збагачення по вертикалі і горизонталі (підсумовування нових елементів в кінцевій якої бракує постаті).

Психологічне значення: виявляється здатність до динамічної, швидкої спостережливості і простежуванню безперервних змін, динамічна уважність, здатність представляти.

Серія Д - принцип перегруповання фігур. Складено за принципом перестановки фігур в матрицю по горизонталі і вертикалі. Рішення вимагає слідувати, дотримуватися закономірною послідовності фігур і з'єднання фігур в цілісній структурі.

Психологічне значення: рішення залежить від здатності схоплювати кількісні і якісні зміни в упорядкуванні (складанні) фігур згідно закономірності використовуваних змін.

Серія Е - принцип розкладання фігур на елементи. Найбільш складна. Процес рішення завдань цієї серії полягає в аналізі фігур основного зображення і подальшій збірці відсутньої фігури частинами (аналітико-

синтетична розумова діяльність). Тут потрібно додавати і віднімати елементи фігур, змішувати частини.

Тестування за методикою КОТ може проводитися індивідуально або в формі групового обстеження з використанням буклету і спеціального бланка для внесення відповідей на завдання методики. Буклет має єдину форму пред'явлення - на першій сторінці наведені інструкція та приклади (зразки розв'язання завдань), на інших сторінках - тексти завдань. Час тестування строго обмежено 15 хвилинами і подає команду для початку роботи. Відразу після закінчення часу, відведеного для роботи, бланки і брошури збираються для обробки результатів методики.

III. Заключна частина заняття.

Кожен зі здобувачів вищої освіти формулює висновок за отриманими результатами. Викладач перевіряє якість висновків та надає, в разі необхідності, допомогу.

У групі необхідно наприкінці заняття обговорити достоїнства й недоліки методики.

Тема № 6: Тести інтелекту.

Практичне заняття 2. Тест Векслера.

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти навички психодіагностичного дослідження інтелекту за допомогою тесту Векслера.

Час проведення: 4 години

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Тест Векслера.

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

1. Буклети зі стимульним матеріалом тесту Векслера.

План проведення заняття

I. Вступ.

Тест включає в себе 11 субтестів. З них 6 складають вербальну шкалу й 5 - невербальну.

У вербальну частину увійшли такі субтести.

1. Субтест «Загальна обізнаність» - включає 29 питань. Діагностує рівень простих знань. Немає питань, що потребують спеціальних і теоретичних знань. Правильна відповідь оцінюється в 1 бал.

2. Субтест «Розуміння»: 14 завдань на розуміння сенсу виразів. Оцінюється здатність до суджень. Оцінка в залежності від правильності відповіді: 0, 1, 2 бали.

3. Субтест «Арифметичний» - включає 14 завдань з курсу арифметики початкової школи. Завдання вирішуються усно. Діагностується легкість оперування числовим матеріалом. Оцінюється як правильність, так і витрачений час. 4. Знаходження подібності: 13 завдань. Діагностується понятійне мислення. Оцінка в залежності від правильності відповіді: 0, 1 бали. За швидкість виконання завдань є додаткові бали.

5. Субтест «Запам'ятовування цифр» - 1 - а частина містить ряди, в яких від 3 до 9 цифр. Випробуваний повинен прослухати цифри і усно їх відтворити. 2 - а частина включає ряди від 2 до 8 цифр. Випробуваний повинен відтворити ряд зворотним порядком. Діагностується обсяг короткочасної пам'яті.

6. Субтест «Словниковий запас». Тест спрямований на вивчення вербального досвіду і вміння визначати поняття. Випробуваний повинен пояснити значення слова. Перші 10 слів - поширені в повсякденній мові, наступні 20 слів - середньої складності, останні 12 слів - абстрактно-теоретичні поняття. Оцінка від 0 до 2 балів.

Невербальна шкала, або «шкала дій» складається з 5 субтестів.

7. Субтест «Шифровка» (або «Цифрові символи») є варіантом тесту на кодові заміни. Потрібно написати під кожною цифрою (усього 100) відповідний символ за 1,5 хвилини. Наведено ключ: під кожної з 9 цифр відповідний символ. Діагностується візуально - моторна швидкість. Оцінка

визначається числом правильно зашифрованих цифр.

8. «Відсутні деталі» (або «Завершення картинок») - картки, на яких зображені картинки з відсутньої деталлю. Діагностує зорову спостережливість і здатність виявляти істотні ознаки. Час рішення одного завдання - 20 сек. Правильна відповідь оцінюється 1 балом.

9. «Кубики Косса». Включає набір карток з червоно-білими кресленнями і набір червоно - білих кубиків. Випробуваний повинен, дивлячись на зразок, зібрати з кубиків креслення. Діагностуються рухова координація і візуальний синтез. Оцінюється точність і час вирішення.

10. «Послідовні картинки» - 8 серій картинок. Кожна серія являє сюжет. Картинки пред'являються в певній неправильній послідовності. Випробуваний повинен їх правильно розташувати. Діагностуються здатності організації цілого з частин, розуміння ситуації, екстраполяції. Оцінка визначається правильністю і часом рішення.

11. «Складання фігур» - 4 завдання. Випробуваний повинен зібрати фігуру добре знайомого предмета з окремих деталей (фігури «людина», «профіль», «рука», «слон»). Діагностується здатність до синтезу цілого з деталей. Оцінка залежить від часу і правильності складання.

В цілому, «Невербальна» шкала діагностує як знання, а й здатність індивіда до моторно - перцептивної взаємодії з об'єктами навколишнього світу, що залежить від досвіду діяльності.

II. Основна частина заняття

Тестування може проводитися з використанням буклету і спеціального бланка для внесення відповідей на завдання методики.

III. Заключна частина заняття

Кожен з здобувачів вищої освіти формулює висновок за отриманими результатами. Викладач перевіряє якість висновків та надає, в разі необхідності, допомогу.

У групі необхідно наприкінці заняття обговорити достоїнства й недоліки методики.

Тема № 6: Психодіагностика емоційної сфери та функціональних станів особистості.

Практичне заняття. Психодіагностика емоційної сфери та функціональних станів особистості.

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти навички психодіагностичного дослідження емоційної сфери та функціональних станів особистості.

Час проведення: 2 години

Навчальні питання:

1. Методика САН.
2. Опитувальник «Адаптивність».
3. Опитувальник нервово-психічної стійкості.

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

1. Буклети зі стимульним матеріалом методик САН, опитувальник «Адаптивність», опитувальник нервово-психічної стійкості.

План проведення заняття

I. Вступ.

Тест САН - різновид опитувальників станів і настроїв. Розроблений В.А. Доскиним, Н. А. Лаврентьевой, В. Б. Шараем і М. П. Мирошниковим. САН є картою(таблицю), яка містить 30 пар слів, що відбивають досліджувані особливості психоемоційного стану (самопочуття, настрої, активність).

При розробці методики автори виходили з того, що три основні складові функціонального психоемоційного стану - самопочуття, активність і настрої можуть бути охарактеризовані полярними оцінками, між якими існують континуальна послідовність проміжних значень. САН знайшов широке поширення при оцінці психічного стану, психоемоційній реакції на навантаження, для виявлення індивідуальних особливостей і біологічних ритмів психофізіологічних функцій.

Багаторівневий особистісний опитувальник (БОО) «Адаптивність» розроблений А. Г. Маклаковим і С. В. Чермяніним. Призначений для вивчення адаптивних можливостей індивіда на основі оцінки деяких психофізіологічних і соціально-психологічних характеристик, що відбивають інтегральні особливості психічного і соціального розвитку.

Опитувальник прийнятий як стандартизована методика і рекомендується до використання для вирішення завдань професійного психологічного відбору, психологічного супроводу учбової і професійної діяльності.

Результати тестування можуть бути інтерпретовані від простих суджень («придатний - не придатний») до детальної особової характеристики. Опитувальник «Адаптивність» складається з 165 питань і має 4-і структурних рівня, що дозволяє отримати інформацію різного об'єму і характеру.

Шкали 1-го рівня є самостійними і відповідають базовим шкалам СМІЛ (MMPI), дозволяють отримати типологічні характеристики особи, визначити акцентуацію характеру.

Шкали 2-го рівня відповідають шкалам опитувальника «Дезадаптаційні розлади», призначеного для виявлення дезадаптаційних розладів переважно астенічних і психотичних реакцій і станів

Шкали 3-го рівня: поведінкова регуляція (ПР), комунікативний потенціал (КП) і моральна нормативність (МН).

Шкала 4-го рівня - особистісний адаптаційний потенціал (ОАП).

Теоретичною основою тесту є уявлення про адаптацію, як про постійний процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, функціонування людини, що зачіпає усі рівні. Ефективність адаптації значною мірою залежить як від генетично обумовлених властивостей нервової системи, так і від умов виховання, засвоєних стереотипів поведінки, адекватності самооцінки індивіда. Спотворене або недостатньо розвинене уявлення про себе веде до порушення адаптації, що

може супроводжуватися підвищеною конфліктністю, незрозумінням своєї соціальної ролі, погіршенням стану здоров'я. Випадки глибокого порушення адаптації можуть призводити до розвитку хвороб, зривів в учбовій, професійній діяльності, антисоціальним вчинкам. Процес адаптації надзвичайно динамічний.

Випадки глибоких розладів адаптації можуть призводити до розвитку хвороб, зривів в учбовій, професійній діяльності, антисоціальних вчинків. Процес адаптації надзвичайно динамічний. Його успіх багато в чому залежить від цілої низки об'єктивних і суб'єктивних умов, функціонального стану, соціального досвіду, життєвої установки та ін. Кожна людина по-різному відноситься до одних і тих же подій, а один і той же впливаючий стимул у різних людей може викликати різну реакцію у відповідь. Можна виділити деякий інтервал реакцій у відповідь індивіда, який відповідатиме уявленню про психічну норму, а також можна визначити деякий «інтервал» стосунків людини до того або іншого явища, щодо категорій загальнолюдських цінностей, що не виходить за рамки загальноприйнятих моральних норм. Міра відповідності цьому «інтервалу» психічної і соціально-моральної нормативності і забезпечує ефективність процесу соціально-психологічної адаптації, визначає особистісний адаптаційний потенціал (ОАП), найважливішою інтеграційною характеристикою психічного розвитку, що являється. Характеристику особистісного потенціалу адаптації можна отримати, оцінивши поведінкову регуляцію, комунікативні здібності і рівень моральної нормативності.

Поведінкова регуляція (ПР) - це поняття що характеризує здатність людини регулювати свою взаємодію з середовищем діяльності. Основними елементами поведінкової регуляції є: самооцінка, рівень нервово-психічної стійкості, а також наявність соціального схвалення (соціальної підтримки) з боку навколишніх людей. Усі виділені структурні елементи не є першоосновою регуляції поведінки. Вони лише відбивають співвідношення потреб, мотивів, емоційного фону настрою, самосвідомості, «Я-концепції» та

ін. Система регуляції - ця складна, ієрархічна освіта, а інтеграція усіх її рівнів в єдиний комплекс і забезпечує стійкість процесу регуляції поведінки.

Комунікативні якості (комунікативний потенціал - КП) є наступною складовою особистісного адаптаційного потенціалу (ОАП). Оскільки людина практично завжди знаходиться в соціальному оточенні, її діяльність пов'язана з умінням побудувати стосунки з іншими людьми. Комунікативні можливості (або уміння досягти контакту і взаєморозуміння з оточенням) у кожної людини різні. Вони визначаються наявністю досвіду і потреби спілкування, а також рівнем конфліктності.

Моральна нормативність (МН) забезпечує здатність адекватно сприймати індивідом пропоновану для нього певну соціальну роль. У цьому тістї питання, що характеризують рівень моральної нормативності індивіда, відбивають два основні компоненти процесу соціалізації: сприйняття морально-моральних норм проведення і відношення до вимог безпосереднього соціального оточення.

Опитувальник нервово-психічної стійкості. Розроблений В.Ю. Рибніковим, призначений для визначення рівня нервово-психічної стійкості (НПС) і дозволяє виявити окремі ознаки особистісних розладів, а також оцінити вірогідність виникнення нервово-психічних зривів. Якісний аналіз відповідей дозволяє уточнити окремі біографічні відомості, особливості поведінки і стану психічної діяльності людини в різних ситуаціях.

Результати обстеження виражаються кількісним показником(у балах), на підставі якого виноситься укладення про рівень нервово-психічної стійкості і вірогідності нервово-психічних зривів. Для проведення обстеження необхідно мати текст опитувача і реєстраційні бланки. Обстеження триває близько 20 хвилин.

Стени	Висновки та рекомендації	Прогноз
1	Незадовільна НПС - характеризується схильністю	Несприятливий
2	до розладів психічної діяльності при значних	

	психічних і фізичних навантажень	Сприятливий
3	Задовільна НПС - характеризується можливістю в екстремальних ситуаціях помірних розладів психічної діяльності, що супроводжуються	
4	психічної діяльності, що супроводжуються	
5	неадекватними поведінкою, самооцінкою та (або) сприйняттям навколишньої дійсності	
6	Хороша НПС - характеризується низькою	
7	вірогідністю нервово-психічних зривів, адекватною самооцінкою і оцінкою навколишньої	
8	дійсності. Можливі одиничні, короточасні розладів поведінки в екстремальних ситуаціях при значних фізичних і емоційних навантажень	
9	Висока НПС - характеризується низькою	
10	вірогідністю порушень психічної діяльності, високим рівнем поведінкової регуляції	

II. Основна частина заняття.

В групі проводяться методики САН, опитувальник «Адаптивність», опитувальник нервово-психічної стійкості, здобувачі вищої освіти обробляють результати.

III. Заключна частина заняття.

Кожен зі здобувачів вищої освіти формулює висновок за отриманими результатами. Викладач перевіряє якість висновків та надає, в разі необхідності, допомогу.

Тема № 6: Психодіагностика емоційної сфери та функціональних станів особистості.

Практичне заняття 2. Психодіагностика емоційної сфери та функціональних станів особистості.

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти навички психодіагностичного дослідження емоційної сфери та функціональних станів особистості.

Час проведення: 2 години

Навчальні питання:

4. . Симптоматичний опитувальник «Самопочуття в екстремальних умовах».

5. Опитувальник «Копінгстратегії» Р. Лазаруса.

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

2. Буклети зі стимульним матеріалом методик Симптоматичний опитувальник «Самопочуття в екстремальних умовах» та опитувальника «Копінгстратегії» Р. Лазаруса.

План проведення заняття

I. Вступ.

Симптоматичний опитувальник «Самопочуття в екстремальних умовах» був розроблений для виявлення схильності військовослужбовців до патологічних стресреакцій в екстремальних умовах. Значна кількість людей не справляється із адаптацією до військової служби у період перших 3–4 місяців. Найчастіше це проявляється у психосоматичних та емоційних розладах (патологічних стресреакціях). Опитувальник дозволяє визначити схильність до патологічних стресреакцій та невротичних розладів в екстремальних умовах військової служби за наступними симптомами самопочуття: психофізичне виснаження (знижена психічна та фізична активність); розлади вольової регуляції, нестійкість емоційного фону та настрою (емоційна нестійкість), вегетативна нестійкість, порушення сну, тривога та страхи, схильність до залежності.

Опитувальник «Копінгстратегії» Р. Лазаруса містить вісім шкал:

Конфронтація – агресивні зусилля щодо зміни ситуації. Передбачає певний ступінь ворожості та готовність до ризику.

Дистанціювання — когнітивні зусилля на відокремлення від ситуації та зменшення її значущості.

Самоконтроль — зусилля щодо регулювання своїх почуттів та дій.

Пошук соціальної підтримки - зусилля у пошуку інформаційної, дієвої та емоційної підтримки.

Прийняття відповідальності — визнання своєї ролі у проблемі із супутньою темою її вирішення.

Втеча—уникнення — уявне прагнення та поведінкові зусилля, спрямовані до втечі чи уникнення проблеми на відміну дистанціювання від неї.

Планування вирішення проблеми — довільні, проблемно сфокусовані зусилля щодо зміни ситуації, що включають аналітичний підхід до вирішення проблем.

Позитивна переоцінка - зусилля щодо створення позитивного значення фокусуванням на зростанні власної особистості. Включає також релігійний вимір

II. Основна частина заняття.

В групі проводяться методики Симптоматичний опитувальник «Самопочуття в екстремальних умовах» та опитувальник «Копінг стратегії» Р. Лазаруса, здобувачі вищої освіти обробляють результати.

III. Заключна частина заняття.

Кожен зі здобувачів вищої освіти формулює висновок за отриманими результатами. Викладач перевіряє якість висновків та надає, в разі необхідності, допомогу.

Тема № 7: Психодіагностика мотиваційно-ціннісної сфери.

Практичне заняття 1. Методика М. Куна «Хто Я?»

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти навички психодіагностичного дослідження мотиваційно-ціннісної сфери.

Час проведення: 2 години

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Методика М. Куна «Хто Я?»

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

9. Психодіагностика: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. М.С. Корольчук. Київ : Ельга : Ніка-Центр, 2005.

10. Самошкіна Л.М., Лазаренко В.І. Психодіагностика. Навч. посіб. Д. : РВВ ДНУ, 2001.

11. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХП», 2018.

План проведення заняття

I. Вступ.

Тест використовується для вивчення змістовних характеристик ідентичності особи. Питання «Хто Я»? безпосередньо пов'язаний з характеристиками власного сприйняття людиною самої себе.

Статева (або гендерна) ідентичність - це частина індивідуальної Я-концепції, яка походить від знання індивідом своєї приналежності до соціальної групи чоловіків або жінок разом з оцінкою і емоційним позначенням цього групового членства.

Особливості статевої ідентичності проявляються:

- по-перше, в тому, як людина означає свою статеву ідентичність;
- по-друге, в тому, на якому місці в списку ідентифікаційних характеристик знаходиться згадка своєї статевої приналежності.

II. Основна частина заняття

Проведення методики М. Куна «Хто Я?».

Інструкція. «Впродовж 12 хвилин вам необхідно дати якомога більше відповідей на одне питання, що відноситься до вас самих: «Хто Я?». Постарайтеся дати якомога більше відповідей. Кожну нову відповідь розпочинайте з нового рядка (залишаючи деяке місце від лівого краю листа). Ви можете відповідати так, як вам хочеться, фіксувати усі відповіді, які приходять до вас в голову, оскільки в цьому завданні немає правильних або неправильних відповідей.

1. Аналіз і обробка результатів, формулювання висновків.

Позначення своєї статі може бути зроблене:

- безпосередньо,
- побічно
- бути відсутнім зовсім.

Пряме позначення статі - людина вказує свою статеву приналежність в *конкретних словах*, що мають певне емоційне наповнення. Звідси можна виділити чотири форми прямого позначення підлоги :

- нейтральне,
- відчужене,
- емоційно-позитивне
- емоційно-негативне.

Форми прямого позначення статі

Форми позначення	Приклади	Інтерпретація
Нейтральне	«Чоловік», «жінка»	Позиція рефлексії
Відчужене (дістантне)	«Людина чоловічої статі», «Особа жіночої статі»	Іронія, ознака критичного відношення до своєї статевої ідентичності
Емоційно-позитивне	«Приваблива дівчина», «веселий хлопець», «рокова жінка»	Ознака прийняття своєї привабливості
Емоційно-негативне	«Звичайний хлопець», «негарна дівчина»	Ознака критичного відношення до своєї статевої ідентичності, внутрішнє неблагополуччя

Наявність прямого позначення статі говорить про те, що сфера психосексуальності в цілому і порівняння себе з представниками своєї підлоги зокрема є *важливою* темою самоусвідомлення, *що приймається внутрішньо*.

Непряме позначення статі - людина не вказує свою статеву приналежність прямо, але її статева приналежність проявляється через *соціальні ролі* (чоловічі або жіночі), які вона вважає своїми, або *по закінченнях слів*. Непрямі способи позначення статі також мають певне емоційне наповнення.

Непрямі способи позначення статі

Спосіб позначення	Приклади позначення ідентичності	
	чоловічий	жіночий
Соціальні ролі	«Друг», «приятель», «чоловік», «брат», «син», «батько», «студент»	«Подруга», «приятелька», «дружина», «сестра», «дочка», «студентка»
Через закінчення	«добрий», «уміючий робити», «я пішов»	«добра», «уміюча робити», «я пішла»

Наявність непрямого позначення статі говорить про знання специфіки певного репертуару статево рольової поведінки, яка може бути :

- *широким* (якщо включає декілька статевої ролі)
- *вузьким* (якщо включає тільки одну-дві ролі).

Наявність і прямого, і непрямого варіантів емоційно-позитивного позначення своєї статі говорить про сформованість позитивної статевої ідентичності, можливе різноманіття рольової поведінки, прийнятті своєї привабливості як представника підлоги, і дозволяє робити сприятливий прогноз відносно успішності встановлення і підтримки партнерських взаємовідносин з іншими людьми.

Відсутність позначення статі в самоідентифікаційних характеристиках констатується тоді, коли написання усього тексту йде через фразу: «*Я людина яка*». Причини цього можуть бути наступними:

1. відсутність цілісного уявлення про статево рольову поведінку на даний момент часу (недолік рефлексії, знань);

2. уникнення розглядати свої статево-рольові особливості в силу травматичності цієї теми (наприклад, витіснення негативного результату порівняння себе з іншими представниками своєї підлоги);

3. несформованість статевої ідентичності, наявністю кризи ідентичності в цілому.

При аналізі статевої ідентичності також важливо враховувати, **на якому місці тексту відповідей** містяться категорії, пов'язані зі статтю:

- на самому початку списку,
- в середині
- у кінці.

Це говорить про актуальність і значущість категорій підлоги в самосвідомості людини (чим *ближче до початку, тим більше значущість і міра усвідомленості* категорій ідентичності).

III. Заключна частина заняття

Кожен курсант визначає особливості своєї статевої ідентичності та формулює висновок за отриманими результатами. Викладач перевіряє якість висновків та надає, в разі необхідності, допомогу.

У групі необхідно наприкінці заняття обговорити особливості проведення, достоїнства й недоліки методики.

Тема № 7: Психодіагностика мотиваційно-ціннісної сфери.

Практичне заняття 2. Опитувальник термінальних цінностей (ОТеЦ).

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти навички психодіагностичного дослідження мотиваційно-ціннісної сфери.

Час проведення: 2 години

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Опитувальник термінальних цінностей (ОТеЦ)

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

1. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика : навчальний

посібник. Харків : НТУ «ХП», 2018.

2. Буклети зі стимульним матеріалом методик

План проведення заняття

I. Вступ.

Перелік термінальних цінностей, які діагностуються:

1. ВЛАСНИЙ ПРЕСТИЖ, тобто визнання в суспільстві шляхом следования певним соціальним вимогам.

2. ВИСОКЕ МАТЕРІАЛЬНЕ ПОЛОЖЕННЯ, тобто звернення до чинників матеріального благополуччя як до головного сенсу існування.

3. КРЕАТИВНІСТЬ, тобто реалізація своїх творчих можливостей, прагнення змінити навколишню дійсність.

4. АКТИВНІ СОЦІАЛЬНІ КОНТАКТИ, тобто встановлення сприятливих стосунків в різних сферах соціального взаємодії, розширення своїх міжособистісних зв'язків реалізація своєї соціальної ролі.

5. РОЗВИТОК СЕБЕ, тобто пізнання своїх індивідуальних особливостей, постійний розвиток своїх здібностей і інших особистісних характеристик.

6. ДОСЯГНЕННЯ, тобто постановка і вирішення певних життєвих завдань як головних життєвих чинників.

7. ДУХОВНЕ ЗАДОВОЛЕННЯ, тобто керівництво морально-моральними принципами, переважанню духовних потреб над матеріальними.

8 ЗБЕРЕЖЕННЯ ВЛАСНОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ, тобто переважання власної думки, поглядів, переконань над загальноприйнятими, захист своєї неповторності і незалежності.

Сфери життя:

а) професійне життя;

б) навчання і утворення;

в) сімейне життя;

г) громадське життя;

д) захоплення.

II. Основна частина заняття.

Курсанти проводять, обробляють та аналізують отримані результати за методикою Опитувальник термінальних цінностей (ОТеЦ).

III. Заключна частина заняття

В групі необхідно наприкінці заняття обговорити особливості проведення, достоїнства й недоліки методики.

Тема № 8: Типологічні особистісні тести.

Практичне заняття 1. 16-факторний особистісний опитувальник Кетела.

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти навички психодіагностичного дослідження особистості за допомогою особистісних тестів.

Час проведення: 2 години

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. 16-факторний особистісний опитувальник Кетела.

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

1. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХП», 2018.

2. Буклет з текстом методики та ключами обробки.

План проведення заняття

I. Вступ.

Використовуючи факторний аналіз, Кеттелл виділив 12, а потім включив ще 4 фактори, які, як він припускав, повинні були виділитися. Результатом цього була гіпотеза про те, що люди описують самих себе і один одного за допомогою 16 різних незалежних один від одного факторів. Використовуючи ці 16 факторів як основу, Кеттелл продовжив роботу в цій області, створюючи 16-факторний особистісний опитувальник, який і по цей

день використовують університети, підприємства, компанії для досліджень, відбору персоналу тощо.

II. Основна частина заняття

Курсанти проводять, обробляють та аналізують отримані результати за методикою 16-факторний особистісний опитувальник Кетела.

Первинні фактори тесту наступні: Діапазони:

- «-» — від 1 до 3 (негативний полюс);
- «+» — від 7 до 10 (позитивний полюс).

1 A+ A- Відкритість — готовий до нових знайомств, привітний, злагідний, уважний до людей, природний у спілкуванні, легко скорочує дистанцію. Замкнутість - замкнутий, скептичний, негнучкий в стосунках з людьми, схильний до усамітнення, сконцентрований на власних думках і почуттях, дистантний (офіційний).

2 B+ B- Розвинене мислення — кмітливий, уміє аналізувати ситуації, здатний до осмислених висновків, інтелектуальний, культурний. Обмежене мислення — труднощі в навчанні, в умінні аналізувати та узагальнювати матеріали, легко здається, зіткнувшись з труднощами, «селюк».

3 C+ C- Емоційна стабільність — спокійний, зрілий, упевнений, чуттєво постійний, не боїться складних ситуацій, емоційно стійкий. Емоційна нестійкість — невпевнений, нетерплячий, дратівливий, схильний до заклопотаності і прикромів, відкладає вирішення складних питань, тривожиться.

4 E+ E- Незалежність — пробивний, самовпевнений, твердий, непоступливий, неподатливий, береться лідирувати, керувати, сам для себе є «законом». Податливість — м'який, поступливий, залежний, ласкавий, легко потрапляє в залежність, уникає ролі лідера, підкоряється, ведений. 5 F+ F- Безпечність — безтурботний, імпульсивний, балакучий, 130 Fвеселий, радісний, живий, готовий реагувати, проявляти почуття. Заклопотаність — серйозний, заглиблений в себе, заклопотано-задумливий, песиміст, стриманий, розсудливий, під самоконтролем. 6 G+ GСвідомий принципів —

витриманий, рішучий, обов'язковий, відповідальний, завжди готовий до дії, ґрунтовний, наполегливий в досягненні мети, соціальнонормований, виражена сила «супер-ЕГО». Безпринципність — неохайний, легковажний, ненадійний, непостійний, легко здається, зіткнувшись з труднощами, створює перешкоди і труднощі, з претензіями, не зв'язує себе правилами.

7 Н+ Н- Сміливість — авантюрний, легко знайомиться з людьми, реактивний, бадьорий, заповзятливий, ризикує. Соромливість — нерішучий, уникає відповідальності і ризику.

8 І+ І- Чуттєвість — сентиментальний, з розвиненими естетичними потребами, співчуваючий і шукаючий співчуття у інших, привітний, вимагаючий уваги інших, іпохондрик, боязливий. Твердість — реаліст, сподівається на себе, бере на себе відповідальність, суворий, жорсткий, самостійний, буває цинічний, нечутливий до свого фізичного стану, скептик.

9 L+ L- Підозрілість — ревнивий, замкнутий, задумливий, твердий, дратівливий, зайва зарозумілість, спрямований на «себе», незалежний. Довірливість — дружній, щирий, відкритий, розуміючий, поблажливий, м'якосердий, спокійний, благодушний, не заздрисний, уміє ладнати з людьми.

10 М+ М- Мрійливість — заглиблений в себе, цікавиться наукою, теорією, сенсом життя, багата уява, безпорадний в практичних справах, переважно веселий, не виключені істеричні аномалії, в колективі конфліктний, безгосподарний. Практичність — цікавиться фактами, залежний від обставин, жива реакція на практичні питання, інтереси звужені на безпосередній успіх, спонтанно нічого не робить, реалістичний, надійний, серйозний, господарський, але постійно орієнтований на зовнішню реальність, загальноприйняті норми, приділяє увагу дрібницям, але іноді бракує творчої уяви.

11 N+ N- Витонченість — вишукано-витончений, рафінований, під самоконтролем, естетично розбірливий, світський, розуміє себе, розуміє інших, честолюбний, дещо невпевнений, незадоволений. «Простота» — простий без «блиску», відкритий, гарячий, спонтанний у поведінці, в

суспільстві, простий смак, відсутній самоаналіз, не аналізує мотиви поведінки інших, задоволений тим що має.

12 O+ O- Схильність до відчуття провини — боязливий, невпевнений, тривожний, заклопотаний, депресивний, чуйний, легко впадає в розгубленість, сильне почуття обов'язку, занадто дбайливий, повний страхів, залежний від настрою, часті погані передчуття. Спокійна самовпевненість — вірить в себе, спокійний, уміє «потішитися», упертий, бачить сенс в доцільності, неохайний, безстрашний, живе простими справами, нечутливий до думки про себе.

13 Q1+ Q1- Радикалізм — інтелектуальні інтереси і сумніви з приводу фундаментальних проблем, скептицизм, прагнення переглянути існуючі принципи, схильність до експериментування і нововведень. Консерватизм — прагнення до підтримки встановлених понять, норм, принципів, традицій, сумнів в нових ідеях, заперечення потреби у змінах.

14 Q2+ Q2- Самостійність — віддає перевагу власній думці, незалежний в поглядах, прагне до самостійних рішень і дій. Залежність від групи — конформний, залежний від чужої думки, віддає перевагу ухваленню рішення разом з іншими людьми, орієнтований на соціальне схвалення.

15 Q3+ Q3- Самоконтроль, сильна воля — дисциплінованість, точність у виконанні соціальних вимог, хороший контроль за своїми емоціями, турбота про свою репутацію. Недолік самоконтролю, індиферентність — внутрішня конфліктність, низький самоконтроль, недисциплінованість, недотримання правил, спонтанність в поведінці, залежність від своїх пристрастей.

16 Q4+ Q4- Внутрішня напруженість — збуджений, схвилюваний, напружений, дратівливий, нетерплячий, надлишок спонукань, які не знаходять розрядки. Внутрішнє розслаблення — Флегматичність, релаксація, млявість, лень, розслаблення, недостатня мотивація, не цілком виправдана задоволеність.

17 MD MD+ MDAдекватна самооцінка — адекватна самооцінки особи, її певна зрілість. Неадекватно висока самооцінка — переоцінка своїх можливостей, самовпевненість і задоволеність собою. Неадекватно низька самооцінка — невдоволення собою, невпевненість в собі, зайва критичність щодо себе. Отже, використання особистісних опитувальників у психодіагностиці має давню історію. За своєю популярністю серед психологів-практиків вони вже не одне десятиліття займають перше місце серед інструментів оцінки особистості. Розмаїтість цих методик настільки велика, що, напевно, важко знайти ту якість або тип особистості, для виміру яких не було б розроблено відповідних опитувальників. Надання переваги у використанні опитувальників психологами-практиками, які зіштовхуються з потребою оцінки особистості, цілком зрозуміле.

III. Заключна частина заняття

У групі необхідно наприкінці заняття обговорити особливості проведення, достоїнства й недоліки методики.

Тема № 8: Типологічні особистісні тести.

Практичне заняття 2. Тест ММРІ.

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти навички психодіагностичного дослідження особистості за допомогою особистісних тестів.

Час проведення: 2 години

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Тест ММРІ.

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

1. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018.

2. Буклет з текстом методики та ключами обробки.

План проведення заняття

I. Вступ.

Міннесотський багатопрофільний опитувальник особистості, також відомий як Міннесотський багатопрофільний особистісний опитувальник і MMPI (The Minnesota Multiphasic Personality Inventory), був розроблений психологом Старком Гатавеєм (Хатауей) і психіатром Мак-Кінлі в 1941 році. MMPI-2, який є переглядом першої версії MMPI, був опублікований в Університеті Міннесоти у 1989 році та переглянутий у 2001 році. Останні оновлення були зроблені у 2003 році (RC Шкали) та у 2006 році (FBS Шкали), про що в 2009 році була видана окрема монографія. Вперше в Україні MMPI-2 був широко застосований в МВС під час підбору кандидатів до патрульної поліцейської служби. Аналізує приховані індивідуальні тенденції та психопатологічні переживання. Опитувальник складається із трьох оціночних і десяти клінічних шкал. Кожна шкала здатна виявити як психологічні особливості, так і психопатологічні симптоми та синдроми. Умовною межею є рівень 70Т. У 2014 році було завершено адаптацію другої української версії опитувальника MMPI-2. Опитувальник вперше в історії було адаптовано українською мовою. Українська вибірка склала понад 1250 осіб, включаючи пацієнтів психоневрологічних лікарень. Колектив, який здійснив адаптацію опитувальника, отримав схвальні відгуки від правовласника опитувальника The University of Minnesota Press. Творці цього опитувальника ставили перед собою завдання розробити зручну і просту для широкого практичного застосування клінічну методику, яка дозволить розрізнити норму і деякі психічні захворювання. Тому для складання його тверджень використовувалися скарги хворих, описи симптоматики психічних захворювань у клінічних посібниках, а також раніше розроблені опитувальники. Спочатку складені твердження були пред'явлені групі здорових людей, що дозволило визначити їхні нормативні показники. Потім ці показники зіставили з даними, отриманими при обстеженні різних клінічних груп. У підсумку були відібрані твердження, які вірогідно диференціювали здорових від хворих. Ці твердження об'єднали в шкали,

названі у відповідність з клінічною групою, згідно якої шкали валідизувались. Так був реалізований спосіб розробки методики за допомогою оцінки відповідей за критерієм, причому критерієм служив відповідний психіатричний діагноз, з його допомогою були отримані вісім шкал. Завдання за шкалою 5 (чоловіче — жіноче) відбиралися з врахуванням частоти відповідей у чоловіків і жінок відповідно до типової для кожної статі відповіді. Додана пізніше шкала 0 (соціальної інтроверсії) будувалася на відповідях двох контрастних груп студентів коледжів, попередньо відібраних на основі показників за методикою на інтроверсію. Вибірка стандартизації первісної версії опитувальника складалася з 700 випробуваних у віці від 16 до 55 років, жителів м. Міннеаполіса. Наступні перевірки і дослідження ММРІ привели до того, що трактування його можливостей змінилося. Якщо спочатку він розглядався як засіб допоміжного психіатричного діагнозу, то в даний час вважається інструментом, який вимірює ступінь подібності випробуваного з характерними особистісними властивостями тих груп осіб, за якими валідизувалась кожна шкала. До 60-х рр. цей опитувальник зайняв міцне положення головної особистісної методики і застосовувався частіше для діагностики нормальних людей у ході їхнього консультування, прийому на роботу, вступу на військову службу, для медичного обстеження і судово-медичної експертизи, ніж для оцінки психічно хворих, хоча спочатку він розроблявся і використовувався в клініці при встановленні психіатричного діагнозу.

II. Основна частина заняття

Курсанти проводять, обробляють та аналізують отримані результати за методикою СМІЛ.

Структура ММРІ. До базисних шкал ММРІ відносяться наступні: іпохондрії, депресії, істерії, психопатії, чоловіче-жіноче, паранойяльності, психастенії, шизоїдності, гіпоманії, соціальної інтроверсії. Крім назв, шкалам присвоєні числові номери і буквені індекси. На даний час ММРІ-2 складається із 567 тверджень, які утворюють 10 основних діагностичних

шкал. На кожне з тверджень досліджувані (особи у віці від 16 років і старші з коефіцієнтом не нижче 80) повинні дати відповідь: «вірно», «невірно», «не можу сказати». Відповідь, яка збігається з «ключем», оцінюється в 1 бал.

- I шкала (шкала іпохондрії (Hs)) — невротичного надконтролю/іпохондричності — дозволяє уточнювати такі особистісні якості як схильність до контролю своїх емоцій, орієнтування в поведінці на традиції, загальноприйняті норми, гіперсоціальність установок. При перевищенні рівня 70T шкала вказує на фіксацію уваги людини на внутрішніх відчуттях, схильність до перебільшення важкості свого стану, іпохондричність.

- II шкала (шкала депресії (D)) — депресії — відображає пониження настрою, песимістичність, засмучення власним становищем, бажання відійти від вирішення складних життєвих ситуацій. Перевищення рівня 70T може говорити про клінічно виражену депресію з почуттям смутку, безперспективності, суїцидними думками та намірами.

- III шкала (шкала істерії (Hy)) — емоційна лабільність/істерія — вказує на вираженість нестійкості фону настрою, схильності до драматизації подій, чутливості. При показниках цієї шкали вище 70T можна відмітити істеричні риси поведінки: демонстративність, егоцентризм, екзальтованість, інфантильність.

- IV шкала (шкала психопатії (Pd)) — соціальної дезадаптації/психопатії — можливе виявлення і підтвердження таких рис як схильність до імпульсивності, конфліктності, недостатність об'єктивних обставин та орієнтація на бажання, а не на реальність. Показник вище 70T демонструє ознаки соціальної дезадаптації, конфліктність, агресивність, виражену імпульсивність та втрату контролю за власною поведінкою.

- V шкала (шкала чоловіче-жіноче (Mf)) — маскулінності/фемінності — вказує на вираженість якостей, притаманних тій чи іншій статі. Це єдина шкала, де оцінка чоловіків і жінок здійснюється в протилежних напрямках. Зв'язано це з тим, що ця шкала вимірює ступінь ідентифікації випробуваного

з роллю чоловіка або жінки, яку приписує культура і суспільство. Причому для чоловіків оцінюється «близькість» до жіночого типу особистості, а для жінок — до чоловічого

Чоловіки з високими оцінками за шкалою чутливі, м'які, схильні до хвилювань, приділяють багато уваги самоаналізу і внутрішнім переживанням. Їхні інтереси широкі, різноманітні і витончені, у них багата уява, тяга до фантазування та естетичних занять. Чоловіки цієї групи добре ладають з людьми, здатні тонко відчувати відтінки міжособистісних відносин, вміють ефективно викладати свої думки, тому легко схиляють людей до своєї точки зору. Жінки з високими оцінками за шкалою рішучі, сміливі, схильні до ризику і пригод, мають тверезий склад розуму, несентиментальні, з деякою різкістю, недостатньою жіночністю в манерах і позах. У вирішенні проблем прибігають до сили.

- VI шкала (шкала параноїдальності (Pa)) — афективної ригідності/параної — вимірює ступінь «близькості» випробуваного до параноїдального типу особистості. Зашкалення за 70T може бути підозрілим у відношенні формування у людини надцінних або безглузвих ідей з 125 почуттям власного пригнічення, ворожості зі сторони оточуючих. Ці ідеї поступово опановують їх свідомістю і впливають на всю їх поведінку. Основними рисами психіки людей з параноїдальним характером є великий егоїзм, самовдоволення і надмірна зарозумілість. Це люди у край вузькі, однобічні у всіх своїх проявах: уся навколишня дійсність має для них інтерес, лише тому, що вона стосується їхньої особистості, а що не стосується їх особисто, не торкається їхнього «Я», здається їм малоцікавим, що не заслуговує уваги.

- VII шкала (шкала психастенії (Pt)) — тривоги/психастенії — демонструє вираженість психастенічних рис характеру, тривожності, схильності до нав'язливих ідей, а при підвищенні 70T може вказувати на дезорганізацію поведінки внаслідок цих особливостей. Призначена для діагностики осіб із тривожно-недовірливим типом особистості.

Характерними рисами осіб тривожнонедовірливого типу є: хронічне почуття тривоги, боязкість, крайня нерішучість і схильність до сумнівів. Ці особи надзвичайно чутливі і ранимі, притому не тільки тим, що відбувається зараз і тут, але ще більше тим, що тільки може статися. Можливі невдачі і небезпеки, які існують часом тільки в їхній уяві, лякають більше, ніж дійсність. Підвищена тривожність зазвичай поєднується з повним невір'ям у свої сили і можливості, з острахом, що в потрібний момент не вистачить сил для того, щоб справитися з життєвими труднощами.

- VIII шкала (шкала шизоїдності (Sc)) — індивідуальності/аутизму/шизофренії — призначена для діагностики шизоїдного (або аутичного) типу особистості. Найхарактернішими особливостями осіб даного типу є: відсутність єдності й узгодженості психічної діяльності, примхливість і парадоксальність мислення, емоцій і поведінки. Вони здатні тонко відчувати й емоційно реагувати на уявлювані, абстрактні образи, а звичайні повсякденні радості і прикраси не викликають у них емоційного відгуку. Увага їх вибіркова, спрямовано тільки на проблеми, які цікавлять, по відношенню до всіх інших проблем вони виявляють цілковиту байдужість і непоінформованість. Перевищення рівня 70T може вказувати на виражену дезорганізацію поведінки, зниження реалістичності, схильність до аутичного типу мислення.

- IX шкала (шкала гіпоманії (Ma)) — оптимізму/гіпоманії — призначена для виміру ступеня «наближеності» випробуваного до гіпертимного типу особистості. Для осіб з високими оцінками за шкалою характерний піднесений настрій незалежно від обставин. Вони активні, діяльні, енергійні, життєрадісні. Вони люблять роботу з частими змінами, тяготяться одноманітністю і своїми обов'язками, охоче контактують з людьми, у них потреба в «злитті зі світом». Їх тягне до всього яскравого, помітного. Вони кокетливі, люблять яскраві вбрання, звичайно гарні танцюристи, спортсмени, хоча тут їх цікавить не результат, а сам процес. У них широкі жести, багата міміка, гарна координація.
- X шкала (шкала

соціальної інтроверсії (Si)) — інтро/екстроверсії — вимірює ступінь наближеності випробуваного до інтровертованого типу особистості. Високі оцінки за цією шкалою бувають в осіб, яким не вистачає рівноваги і впевненості в людських відносинах. Серед людей вони легко відчують самотність, нервують, швидко втрачають душевну рівновагу. Можливо, з цієї причини вони тримаються холодно й відчужено. Однак вони не акцентують своєї відчуженості, просто намагаються дотримувати дистанцію, тримаються осторонь, поважають права інших і не нав'язують іншим своїх власних поглядів. Можлива оцінка таких даних якостей, як в рамках психологічних особливостей, так і при психічній патології. MMPI-2 складається із 567 тверджень. Друга версія на даний момент є більш сучасною версією опитувальника. У відношенні до першої версії вона:

- охоплює ширше коло тем і сфер особистості;
- розширює перелік одержуваних змістовних і контрольних показників;
- має модернізований зміст тверджень;
- має покращені психометричні характеристики;
- має більший обсяг і кращу репрезентативність вибірки стандартизації.

При обстеженні MMPI первинні («сирі») бали за кожною шкалою, переведені в стандартні Т-оцінки, зіставляються з нормами із середнім значенням 50 і стандартним відхиленням 10. Діапазон норми — від 30 до 70. Інтерпретація результатів здійснюється з врахуванням наступних правил. 1. Профіль повинен оцінюватися як єдине ціле, а не як сукупність окремих шкал; високий або низький бал за будь-якою шкалою має різне тлумачення залежно від оцінок за іншими шкалами. Через те, що профіль характеризує як особливості особистості, так і актуальний психічний стан випробуваного, результати не можуть розглядатися як стабільні — вони динамічні. Чим вище відхилення від норми, тим імовірніше прояв властивостей особистості, а не психічних станів. 2. Варто уникати буквальної інтерпретації шкал, тому що опитувальник вимірює не прояв психічного захворювання, а ступінь подібності особистісних особливостей випробуваного з типом особистості,

носієм якого є група, за якою валідизувалась відповідна шкала. Так, підвищення по шкалі 6 свідчить не про прояви параної, а про такі особистісні риси, як крайня вразливість і підозрілість. ММРІ, будучи класичним зразком типологічного особистісного опитувальника, добре зарекомендував себе як інструмент практичного психолога. Можливий й інший шлях — групування особистісних ознак (рис), а не обстежуваних, відповідно діагностика здійснюється за ступенем виразності цих рис.

III. Заключна частина заняття

У групі необхідно наприкінці заняття обговорити особливості проведення, достоїнства й недоліки методики.

Тема № 9: Діагностика міжособистісних відносин та комунікативної компетентності.

Практичне заняття. Психодіагностика агресивної поведінки.

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти навички психодіагностичного дослідження особливостей міжособистісних відносин та комунікативної компетентності.

Час проведення: 2 години

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Методика діагностики показчиків та форм агресії” (Басса – Даркі).
2. Методика «Особистісна агресивність та конфліктність» Ільїна Є. П., Ковальова П. О.
3. Методика«Визначення інтегральних форм комунікативної агресивності» (В.В. Бойко).
4. Методика «Рука».

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

1. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХП», 2018.
2. Буклети зі стимульним матеріалом методик.

План проведення заняття

I. Вступ.

Агресія виникає в результаті складного мотиваційного стану, у якому можна виділити як спонукуючий (гнів, ворожість тощо), так і гальмуючий (культурні стереотипи, страх наслідків агресії тощо) компоненти. Агресивність, як інтерактивну характеристику мотиваційного стану, можна визначити як співвідношення що спонукують і гальмують агресію актуальних мотивів. У залежності від зміни стану агресивність може або зростати, або зменшуватися і, у межі, зникати. У залежності від частоти і тривалості переживання, а також розмаїтості ситуацій, у яких людина переживає стану, що характеризуються сильною агресивністю і, головне, виявляє агресію в поведженні, можна говорити про більшу чи меншу виразність агресивності як стійкіше особистісної диспозиції.

II. Основна частина заняття

Курсанти проводять, обробляють та аналізують отримані результати за методиками: методика діагностики показників та форм агресії (Басса – Даркі), «Визначення інтегральних форм комунікативної агресивності» (В.В. Бойко) та методика «Рука».

При обробці отриманих результатів за методикою «Рука» кожному відповідь випробуваного відносять до однієї з 11 категорій.

1. АГРЕСІЯ (А). Рука сприймається як домінуюча, що наносить ушкодження, що активно захоплює який-небудь предмет, що робить агресивну дію (щипає, дає ляпас, давить комаху, готова завдати удару тощо).

2. ВКАЗІВКА (В). Рука бере участь у дії імперативного характеру: веде, направляє, перешкоджає, панує над іншими людьми (диригує оркестром, дає вказівку, читає лекцію, учитель говорить учню: «Вийди геть», міліціонер зупиняє машину тощо).

3. СТРАХ (С). Рука виступає у відповідях як жертва агресивних проявів іншого чи обличчя прагне відгородити кого-небудь від фізичних впливів:

може сприйматися як ушкоджує сама себе. У цю категорію також включаються відповіді, які містять тенденції до заперечення агресії (не зла рука, стиснута, але не для удару: піднята в страху рука; рука, що відвертає удар тощо).

4. ЕМОЦІЙНІСТЬ (Е). Рука виражає любов, позитивні емоційні установки до інших людей; бере участь у дії, що виражає прихильність, позитивне відношення, доброзичливість (дружнє рукостискання; поплескування по плечу; рука, що гладить тварина; рука, що обіймає, дарує, квіти і т. ін.).

5. Комунікація (К) Рука бере участь у комунікації чи прагне установити контакти. Партнери, що спілкуються, знаходяться в положенні рівності (жестикуляція в розмові, мова жестів, показує дорогу тощо).

6. ЗАЛЕЖНІСТЬ (З). Рука виражає підпорядкування іншим особам: бере участь у комунікативній дії в позиції «знизу», успіх якого залежить від доброзичливого відношення іншої сторони (прохання; солдата віддає честь офіцеру; учень підняло руку для питання; рука, протягнена за милостинею; людина зупиняє подорожню машину і т. ін.).

7. ДЕМОНСТРАТИВНІСТЬ (Д). Рука різними способами виставляє себе на показ, бере участь у явно демонстративній дії (показує кільце, любиться манікюром, показує тіні на стіні, танцює, грає на музичному інструменті тощо).

8. КАЛІЦТВО (К). Рука ушкоджена, деформована, хвора, нездатна до яких-небудь дій (поранена рука, рука хворого чи умираючого, зламаний палець тощо).

9. АКТИВНА БЕЗОСОБОВІСТЬ (АБ). Рука бере участь у дії, не зв'язаному з комунікацією; однак рука повинна змінити своє фізичне місце положення, прикласти зусилля (усовує нитку в голку, шиє, веде машину, пливе тощо).

10. ПАСИВНА БЕЗОСОБОВІСТЬ (ПБ). Рука в спокої; або спостерігається прояв тенденції і до дії, завершення якого не вимагає присутності іншої людини, але при цьому рука все-таки не змінює свого

фізичного положення (лежить, відпочиваючи; спокійно витягнута; людина обпирається на стіл; звислася під час сну і т. ін.).

11. ОПИС (О). У цю категорію входять опису руки без указівки на чинені нею дії (пухка рука, красива рука, рука дитини, рука хворої людини і т. ін.).

Максимальне число балів, що може набрати випробуваний, з огляду на, що він дасть по чотири відповіді на кожну картку, - 40. Однак випробуваний може давати більше відповідей за одними категоріями і менше за іншими.

Відповіді, що відносяться до категорій «Агресія» і «Указівка», розглядаються як пов'язані з проявом агресивності, небажанням пристосуватися до оточення.

Категорії відповідей: «Страх», «Емоційність», «Комунікація» і «Залежність» - відбивають тенденцію до дії, спрямовану на пристосування до соціального середовища; при цьому імовірність агресивної поведінки незначна.

Відповіді, що відносяться до категорій «Демонстративність» і «Каліцтво», при оцінці імовірності агресивних проявів не враховується, тому що їх роль у даній області поведінки непостійна. Ці відповіді можуть лише уточнювати мотиви агресивної поведінки.

Категорії «Активна безособовість» і «Пасивна безособовість» в аналізі також не беруть участь, тому що їх вплив на агресивність поведінки не однозначний.

Сумарний бал агресивності обчислюється за формулою:

$$A = (\text{Агресія} + \text{Вказівка}) - (\text{Страх} + \text{Емоційність} + \text{Комунікація} + \text{Залежність}),$$

тобто кількісний показник відкритої агресивної поведінки розраховується шляхом вирахування суми «адаптивних» відповідей із суми відповідей за першим двома категоріями.

Перший член формули характеризує агресивні тенденції, другий - тенденції, що стримують агресивну поведінку.

Скорочена інтерпретація результатів тесту ґрунтується на порівнянні сумарного бала з тестовими нормами й ухваленні рішення про рівень агресивності в актуальному стані випробуваного. Однак більш змістовну інформацію можна одержати при аналізі питомої ваги і місця агресивних тенденцій у загальній системі диспозицій. Інформаційної в плані прогнозу агресивної поведінки є частка відповідей за категорією «Агресія» відносно сумарної кількості відповідей у категоріях, що враховуються при підрахунку сумарного бала.

Таким чином, 2-3 агресивних відповіді при повній відсутності відповідей типу соціальної кооперації говорять про більший ступінь ворожості, ніж безліч таких відповідей на тлі ще більшої кількості установок на доброзичливу міжособистісну взаємодію.

Крім даних про рівень агресивності, за допомогою тесту руки можна одержати багато додаткової інформації, що характеризує психічний стан обстежуваного. Для цього проводиться аналіз всіх категорій тесту і визначається процентне співвідношення схилів за окремими категоріями.

1. Високий відсоток відповідей за категорією «Демонстративність» свідчить про прояви істероїдності, демонстративності (особливо у випробуваних чоловічої статі).

2. Підвищена питома вага відповідей за категоріями «Залежність», «Каліцтво» і «Пасивність» характерний для хворих з органічною патологією мозку.

3. Збільшення відсотка відповідей за категорією «Каліцтво» (якщо для цього немає об'єктивних передумов) свідчить про наявність у випробуваного іпохондричності.

4. Зниження кількості відповідей за категоріями «Активна безособовість» і «Пасивна безособовість» інтерпретується як прояв гіперсензитивності випробуваного, тобто лише деякі зовнішні стимули є для нього нейтральними і безособовими.

5. У тому випадку, коли велику частину займають відповіді за

категоріями «Опис», «Пасивна безособовість», можна зробити висновок про значне зниження загального рівня активності випробуваного. Такий стан може бути наслідком астенії.

6. Зниження числа відповідей по категоріях «Емоційність» і «Комунікація» говорить про необхідність звернути увагу на сферу соціальних до контактів випробуваного, дозволяє припустити наявність ускладнень у цій області, відгородженості від навколишніх.

Методика деструктивні настанови в спілкуванні В. В. Бойко дозволяє діагностувати наступні ознаки негативної настанови:

1. Завуальована жорсткість у відносинах до людей, у судженнях про них. У замаскованій, приглушеній або непрямій формі судження особистості містять недоброзичливість, сторожкість у відносинах з багатьма партнерами, негативні висновки про людей, небажання відгукуватися на їх проблеми. Подібні умонастрої несуть у собі негативну енергію. Зрозуміло, знайдеться не так вуж багато добровольців, які самі зізналися б у них. Більшість із нас вірить у свою доброзичливість, чуйність та інші соціально схвалювані якості. Максимально 20 балів.

2. Відкрита жорсткість у відносинах до людей. Особистість не приховує й не зм'якшує свої негативні оцінки й переживання із приводу більшості навколишніх: висновків про їх різкі, однозначні й зроблені, можливо, назавжди. Максимально 45 балів.

3. Обґрунтований негативізм у судженнях про людей. Виражається в об'єктивно обумовлених негативних висновках про деякі типи людей і окремих сторін взаємодії. Максимальне число балів - 5.

4. Бурчання, тобто схильність робити необґрунтовані узагальнення негативних фактів в області взаємин з партнерами й у спостереженні за соціальною дійсністю. Максимальна кількість балів - 10.

5. Негативний особистий досвід спілкування з навколишніми. Даний компонент установки показує, якою мірою суб'єктові везло в житті на найближче коло знайомих і партнерів у спільній діяльності (у попередніх

показниках оцінювалися скоріше загальні ситуації). Максимально 20 балів.

Методика «Особистісна агресивність та конфліктність» Ільїна Є. П., Ковальова П. О. містить 80 тверджень та дозволяє діагностувати рівень запальності, наполегливості, вразливості, непоступливості, безкомпромісності, мстивості, нетерпимості, підозрілості, позитивної та негативної агресивності та конфліктності.

III. Заключна частина заняття

У групі необхідно наприкінці заняття обговорити особливості проведення, достоїнства й недоліки методик.

Тема № 11: Експресивні проєктивні методики

Практичне заняття 1. Методика Неіснуюча тварина.

Навчальна мета заняття: ознайомлення з методикою Неіснуюча тварина та її використанням у практичній роботі, проведення, обробка й інтерпретація отриманих даних.

Час проведення: 2 години

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Методика Неіснуюча тварина.

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

1. Криволапчук В.О. Використання проєктивних методів психологічної діагностики у професійно-психологічному відборі кадрів до органів внутрішніх справ : практ. посіб. Київ : ДНДІ МВС України, 2014.

2. Аркуш А4, олівець.

План проведення заняття

I. Вступ.

Методика побудована на теорії психомоторного зв'язку. Для реєстрації стану психіки використовується дослідження моторики (зокрема, моторики малюючої домінантної правої руки - зафіксованої у вигляді графічного сліду

руху, малюнка). За І.М. Сеченовим, будь-яке уявлення, що виникає в психіці, будь-яка тенденція, пов'язана з цим уявленням, закінчується рухом (буквально: «Всяка думка закінчується рухом»).

Якщо реальний рух з якоїсь причини не здійснюється, то у відповідних групах м'язів підсумовується певна напруга енергії, що не обходиться для здійснення руху (на представлення - думку) у відповідь. Так, наприклад, образи і думки - представлення, що викликають страх, стимулюють напругу в групах ножної мускулатури і в м'язах рук, що виявилось б необхідним у разі відповіді на страх втечею або захистом за допомогою рук - ударити, затулитися. Тенденція руху має напрям в просторі: видалення, наближення, нахил, випрямлення, підйом, падіння.

II. Основна частина заняття

Малюнок «Неіснуюча тварина» - проективна методика дослідження особи; запропонована М.З. Друкарович.

Випробовуваному пропонують придумати і намалювати неіснуючу тварину, а також дати йому раніше не існуюче ім'я. Теоретичні посилки, покладені в основу створення методики, співпадають з такими у інших проективних методик.

При виконанні малюнка аркуш паперу (або полотно картини) є моделлю простору і, окрім стану м'язів, фіксує відношення до простору, тобто виникаючу тенденцію. Простір, у свою чергу, пов'язаний з емоційним забарвленням переживання і часовим періодом: теперішнім, минулим, майбутнім. Пов'язано воно також з дієвістю або ідеально-розумовим планом роботи психіки. Простір, розташоване позаду і зліва від суб'єкта, пов'язаний з минулим періодом і бездіяльністю (відсутністю активного зв'язку між думкою - представленням, плануванням і його здійсненням). Права сторона, простір попереду і вгорі пов'язані з майбутнім періодом і дієвістю. На листі (моделі простору) ліва сторона і низ пов'язані з негативно забарвленими і депресивними емоціями, з невпевненістю і пасивністю. Права сторона (що відповідає домінантній правій руці) з позитивно забарвлені емоціями,

енергією, активністю, конкретністю дії.

Окрім загальних закономірностей психомоторного зв'язку і відношення до простору при тлумаченні матеріалу тесту використовуються теоретичні норми операції з символами і символічними геометричними елементами і фігурами.

По складу цей тест - орієнтовний і як єдиний метод дослідження зазвичай не використовується і вимагає об'єднання з іншими методами в якості батарейного інструменту дослідження.

Показана задовільна валідність конвергентна методики шляхом встановлення зв'язку між результатами, отриманими з її допомогою, і даними інших особових методик на матеріалі обстеження пацієнтів психіатричної клініки і осіб, які проходять профдобр в поліцію. Валідність також підтверджена при диференціації хворих невробами і здорових.

Положення на аркуші. У нормі малюнок розташований на середній лінії вертикально поставленого листа. Положення малюнка ближче до верхнього краю листа (чим ближче, тим більше виражено) трактується як висока самооцінка, як невдоволення своїм положенням у соціумі, недостатністю визнання з боку навколишніх, як претензія на просування і визнання, тенденція до самоствердження.

Положення малюнка в нижній частині - зворотна тенденція: непевність у собі, низька самооцінка, пригніченість, нерішучість, незацікавленість у своєму положенні в соціумі, у визнанні, відсутність тенденції до самоствердження.

Центральна значеннева частина фігури (голова або деталь, що її заміщує). Голова повернена вправо - стійка тенденція до діяльності, дієвості: майже усе, що обмірковується, планується чи здійснюється, принаймні, починає здійснюватися (якщо навіть і не доводиться до кінця). Випробуваний активно переходить до реалізації своїх планів, схильностей.

Голова повернена вліво - тенденція до рефлексії, міркувань. Це не людина дії: лише незначна частина задумів реалізується чи хоча б починає

реалізовуватися. Нерідко також острах перед активною дією і нерішучість. (Варіант: відсутність тенденції до чи дії острах активності - варто вирішити додатково.)

Положення «анфас» трактується як егоцентризм.

На голові розташовані деталі, що відповідають органам почуттів - вуха, рот, очі. Значення деталі «вуха» - пряме: зацікавленість в інформації, значимість думки навколишніх про себе. Додатково за іншими показниками і їх сполученням визначається, починає випробуваний що-небудь для завоювання позитивної або оцінки тільки дає на оцінки навколишніх відповідні емоційні реакції (радість, гордість, образа, засмучення), не змінюючи свого поведіння. Відкритий рот у сполученні з язиком при відсутності промальовування губ трактується як велика мовна активність (балакучість), у сполученні з промальовуванням губ - як чуттєвість; іноді і те й інше разом. Відкритий рот без промальовування язика і губ, особливо зарисований, трактується як легкість виникнення побоювань і страхів, недовіри. Рот із зубами - вербальна агресія, у більшості випадків - захисна (огризається, задирається, грубить у відповідь на звертання до нього негативної властивості, осуд, осудження). Для дітей і підлітків характерний малюнок зарисованого рота округлої форми (боязкість, тривожність).

Очі - символ властивій людині переживання страху: підкреслюється різким промальовуванням радужки.

Вії - істероїдно-демонстративні манери поведінки; для чоловіків: жіночні риси характеру з промальовуванням зіниці і радужки збігаються рідко. Вії - також зацікавленість у замилюванні навколишніх зовнішньою красою і манерою вдягатися, додання цьому великого значення.

Збільшений (відповідно до фігури в цілому) розмір голови говорить про те, що випробуваної цінує раціональний початок (можливо, і ерудицію) у собі і навколишніх.

На голові також бувають розташовані додаткові деталі: наприклад, рога - захист, агресія. Визначити по сполученню з іншими ознаками - пазурами,

щетиною, голками - характер цієї агресії: спонтанна чи захисно-відповідна. Пера - тенденція до самоприкрашання і самовиправдання, до демонстративності.

Грива, вовна, подоба зачіски - чуттєвість, підкреслення своєї підлоги і, іноді, орієнтування на свою сексуальну роль.

Опорна частина фігури (ноги, лапи, іноді - постамент). Розглядається обґрунтованість цієї частини стосовно розмірів усієї фігури і за формою:

а) обґрунтованість, обдуманість, раціональність ухвалення рішення, шляху до висновків, формування судження, опора на істотні положення і значиму інформацію;

б) поверховість суджень, легкодумство у висновках і необґрунтованість суджень, іноді імпульсивність ухвалення рішення (особливо при чи відсутності майже відсутності ніг).

Звернути увагу на характер з'єднання ніг з корпусом: з'єднання точне, чи ретельно недбало, слабко з'єднані чи не з'єднані зовсім - це характер контролю за своїми міркуваннями, висновками, рішеннями. Однотипність і односпрямованість форми ніг, лап, будь-яких елементів опорної частини - конформність суджень і установок у прийнятті рішень, їхня стандартність, банальність. Розмаїтість у формі і положенні цих деталей - своєрідність установок і суджень, самостійність і не банальність; іноді навіть творчий початок (відповідно незвичайності форми) чи інакомислення (ближче до патології).

Частини, що піднімаються над рівнем фігури. Можуть бути функціональними чи що прикрашають: крила, додаткові ноги, щупальця, деталі панцира, пера, бантики начебто завитушки-кучерів, квітково-функціональні деталі - енергія охоплення різних областей людської діяльності, впевненість у собі, «самопоширення» з неделікатним і нерозбірливим утиском навколишніх, або допитливість, бажання бути спільником як можна в більшому числі справ навколишніх, завоювання собі місця під сонцем, захопленість своєю діяльністю, сміливість підприємств

(відповідно значенню деталі-символу - чи крила щупальця тощо). Деталі, що прикрашають - демонстративність, схильність звертати на себе увага навколишніх (наприклад, неіснуюча подoba коню в султані з павиних пер).

Хвости. Виражають відношення до власних дій, рішенням, висновкам, до своєї вербальної продукції - судячи з тому, чи повернені ці хвости вправо (на листі) або вліво. Хвости повернені вправо - відношення до своїх дій і поводження. Вліво - відношення до своїх думок, рішенням; до упущених можливостей, до власної нерішучості. Позитивне чи негативне фарбування цього відношення виражені напрямком хвостів нагору (упевнено, позитивно, бадьоро) чи падаючим рухом униз (невдоволення собою, сумнів у власній правоті, жаль про зроблене, сказаному, каяття тощо). Звернути увагу на хвости, що складаються з декількох, іноді повторюваних, ланок, на особливо пишні хвости, особливо довгі й іноді розгалужені.

Контури фігури. Аналізуються за наявністю або відсутністю виступів (типу щитів, панцирів, голок), промальовування і затемнення лінії контуру. Це захист від навколишніх, агресивна - якщо вона виконана в гострих кутах; зі страхом і тривогою - якщо має місце затемнення, «забруднення» контурної лінії; з побоюванням, підозрілістю - якщо поставлені щити, «заслони», лінія подвоєна. Спрямованість такого захисту - відповідно просторовому розташуванню: верхній контур фігури - проти вищестоящих, проти облич, що мають можливість накласти заборона, обмеження, здійснити примус, тобто проти старших за віком, батьків, учителів, начальників, керівників; нижній контур - захист проти глузувань, невизнання, відсутності авторитету в нижчестоящих підлеглих, молодших, острах осуду; бічні контури - недиференційована тривожність і готовність до самозахисту будь-якого порядку й у різних ситуаціях; ті ж саме - елементи «захисту», розташовані не по контурі, а усередині контуру, на самому корпусі тварини.

Праворуч - більше в процесі діяльності (реальної). Ліворуч - більше захист своїх думок, переконань, смаків.

Загальна енергія. Оцінюється кількість зображених деталей - тільки

необхідна кількість, щоб дати представлення про придуману неіснуючу тварину (тіло, голова, чи кінцівки тіло, хвіст, крила тощо): із заповненим контуром, без штрихування і додаткових ліній і частин, просто примітивний контур, - чи має місце щедре зображення не тільки необхідних, але «ускладнюючих» конструкцію додаткових деталей. Відповідно, чим більше складових частин і елементів (крім самих необхідних), тим вище енергія. У зворотному випадку - економія енергії, астеничність організму, хронічне соматическое захворювання. (Тим же саме підтверджується характером лінії - слабка паутинообразна лінія, «возить олівцем по папері», не натискаючи на нього.) Зворотний же характер ліній - жирна з натиском - не є полярним: це не енергія, а тривожність. Варто звернути увагу на різко продавлені лінії, видимі навіть на зворотній стороні листа (судорожний, високий тонус м'язів руки, що малює) - різка тривожність.

Звернути увагу також на те, яка деталь, який символ виконаний у такий спосіб (тобто до чого прив'язана тривога).

Оцінка характеру лінії (дубляж лінії, недбалість, неакуратність з'єднань, «острівці» лінії, які знаходяться одна на одній, зачорніння частин малюнка, «запачкивание», відхилення від вертикальної осі, стереотипності ліній тощо). Оцінка здійснюється так само, як і при аналізі піктограми. Те ж - фрагментарність ліній і форм, незакінченість, оборваність малюнка.

Тематично тварини поділяються на тих, що загрожує, нейтральних (подоби Лева, бегемота, чи вовка птаха, равлика, мурахи, або білки, собаки, кішки). Це відношення до власної персони і до своєму «Я», представлення про своє положення у світі, як би ідентифікація себе по значимості (із зайцем, комашкою, слоном, собакою тощо). У даному випадку тварина, що малюється - представник самого що малює.

Уподібнення тварини, що малюється, людині, починаючи з постановки тварини в положення прямоходіння на двох лап, замість чотирьох чи більш і закінчуючи удяганням тварини в людський одяг (штани, спідниці, банти, пояси, плаття), включаючи подібність морди на обличчя, ніг і лап на руки, -

свідчить про інфантильність, емоційну незрілість, відповідно ступеню виразності подібності тварини до людини. Механізм подібний (і рівнобіжний) алегоричному значенню тварин і їх характеристик у казках, притчах тощо.

Ступінь агресивності виражений кількістю, розташуванням і характером кутів у малюнку, незалежно від їхнього зв'язку з тією чи іншою деталлю зображення. Особливо вагомі в цьому сенсі прямі символи агресії - пазурі, зуби, дзьоби. Варто звернути увагу також на акцентування сексуальних ознак - сосків, грудей при людиноподібній фігурі й ін. Це відношення до підлоги, аж до фіксації на проблемі сексу. Фігура кола (особливо нічим не заповненого) символізує і виражає тенденцію до скритності, замкнутість, закритість свого внутрішнього світу, небажання давати зведення про себе навколишнім, нарешті, небажання піддаватися тестуванню. Такі малюнки звичайно дають дуже обмежену кількість даних для аналізу.

Звернути увагу на випадки умонтування механічних частин у тіло «тварини» - постановка тварини на постамент, тракторні чи танкові гусениці, триніжок; прикріплення до голови пропелера, гвинта; умонтування в око електроламп, у тіло і кінцівки тварини - рукояток, клавіш і антен. Це спостерігається частіше в хворих шизофренією і глибоких шизоїдів.

Творчі можливості виражені звичайно кількістю її елементів, що сполучаються у фігурі: банальність, відсутність творчого початку приймають форму «готового», що існує тварини (люди, коні, собаки, свині, риби), до якого лише прилаштовується «готова» існуюча деталь, щоб на мальована тварина стала неіснуючим - кішка з крилами, риба з перами, собака з лапами тощо. Оригінальність виражається у формі побудови фігури з елементів, а не цілих заготівель.

Назва може виражати раціональне з'єднання значеннєвих частин (літаючий заєць, «бегекот», «мухожер» тощо). Інший варіант - словотвір із книжково-науковим, іноді латинським суфіксом чи закінченням

(«ратолетіус» тощо). Перше -раціональність, конкретна установка при орієнтуванні й адаптації; друге - демонстративність, спрямоване головним про раз на демонстрацію власного розуму, ерудиції, знань. Зустрічаються назви поверхнево-звукові без всякого осмислення («ляліє», «ліюшана», «фатікер» тощо), відображає легковажне відношення до навколишніх, невміння враховувати сигнал небезпеки, наявність афективних критеріїв в основі мислення, перевага естетичних елементів у судженнях над раціональними.

Спостерігаються іронічно-гумористичні назви («рино-цурка», «пузиренд» тощо) - при відповідно іронічно-поблажливому відношенні до навколишнього. Інфантильні назви мають звичайно повторювані елементи («тру-тру», «лю-лю», «кускус» тощо). Схильність до фантазування (частіше захисного порядку) виражена звичайно подовженими назвами («аберосінотиклірон», «гулобарніклетамієшиння» тощо).

III. Заключна частина заняття

У групі необхідно наприкінці заняття обговорити особливості проведення, переваги й недоліки методики.

Тема № 11: Експресивні проєктивні методики

Практичне заняття 2. Методика Рисунок Родини.

Навчальна мета заняття: ознайомлення з методикою «Рисунок Родини» та її використанням у практичній роботі, проведення, обробка й інтерпретація отриманих даних.

Час проведення: 2 години

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Методика Рисунок родини.

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

1. Аркуш А4, олівець.

2. Криволапчук В.О. Використання проєктивних методів психологічної діагностики у професійно-психологічному відборі кадрів до органів

План проведення заняття

I. Вступ.

Малюнок сім'ї - група проєктивних методик для оцінки внутрисімейних стосунків, заснованих на аналізі та інтерпретації малюнків. Методики «Малюнок сім'ї», як правило, застосовуються при обстеженні дітей. Згідно схеми інтерпретації, в малюнку аналізуються:

а) послідовність малювання членів сім'ї, їх просторове розташування, наявність пропусків окремих членів сім'ї;

б) відмінності у формах і пропорціях окремих фігур. За В. Вульфом, послідовність малювання вказує на значущість цього члена сім'ї. Пропуск члена сім'ї часто виражає прагнення позбавитися від емоційно неприйнятної особистості.

Якщо величина зображених фігур не відповідає реальній ієрархії, то таке сприйняття відбувається за рахунок міри суб'єктивної домінантності і значущості. В. Вульф звертав увагу також на інтерпретацію відмінностей в малюванні окремих частин тіла, виходячи з можливості переживань, пов'язаних з їх функціями.

II. Основна частина заняття

Для дослідження необхідні: аркуш білого паперу (21 x 29 см), шість кольорових олівців (чорний, червоний, синій, зелений, жовтий, коричневий), гумка. Дитині дається інструкція: «Намалюй, будь ласка, свою сім'ю». Ні в якому разі не можна пояснювати, що означає слово «сім'я», так як цим спотворюється сама суть дослідження. Якщо дитина запитує, що йому малювати, психолог повинен просто повторити інструкцію. Час виконання завдання не обмежується (в більшості випадків воно триває не більше 35 хвилин). При виконанні завдання слід відзначати в протоколі:

а) послідовність малювання деталей;

б) паузи більше 15 секунд;

- в) стирання деталей;
- г) спонтанні коментарі дитини;
- д) емоційні реакції і їх зв'язок з зображуваним змістом.

Після того, як дитина виконає завдання, треба прагнути отримати максимум інформації вербальним шляхом. Зазвичай задають питання:

1. Скажи, хто тут намальований?
2. Де вони знаходяться?
3. Що вони роблять? Хто це придумав?
4. Їм весело або нудно? Чому?
5. Хто з намальованих людей найщасливіший? Чому?
6. Хто з них самий нещасний? Чому?

Останні два питання провокують дитину на відкрите обговорення почуттів, що схильний робити не кожна дитина. Тому, якщо дитина не відповідає на них або відповідає формально, не слід наполягати на експліцитно відповіді. При опитуванні психолог повинен намагатися з'ясувати сенс намальованого дитиною: почуття до окремих членам сім'ї; чому дитина не намалював будь-кого з членів сім'ї (якщо так сталося); що означають для дитини певні деталі малюнка (птиці, звірятка тощо). При цьому по можливості слід уникати прямих запитань, наполягати на відповіді, так як це може індукувати тривогу, захисні реакції. Часто продуктивними виявляються проектні питання (наприклад: «Якщо замість пташки був би намальований людина, то хто б це був?», «Хто б виграв у змаганнях між братом і тобою?», «Кого мама покличе йти з собою?» тощо).

Після опитування дитині пропонують обговорити 6 ситуацій: три з них повинні виявити негативні почуття до членів сім'ї, три - позитивні:

1. Уяви собі, що у тебе є два квитки в цирк. Кого б ти покликав з собою?
2. Уяви, що вся твоя сім'я йде в гості, але один з вас захворів і повинен залишитися вдома. Хто він?
3. Ти будуєш з конструктора будинок (вирізати паперове плаття для

ляльки), і у тебе погано виходить. Кого ти покличеш на допомогу?

4. Ти маєш квитків (на один менше, ніж членів сім'ї) на цікавий фільм. Хто залишиться вдома?

5. Уяви собі, що ти потрапив на безлюдний острів. З ким би ти хотів там жити?

6. Ти отримав в подарунок цікаве лото. Вся сім'я села грати, але вас однією людиною більше, ніж треба. Хто не буде грати?

Для інтерпретації також треба знати: а) вік досліджуваного дитини; б) склад його сім'ї, вік братів і сестер.

У роботах В. Хьюлса були запропоновані інтерпретаційні схеми «Малюнка сім'ї», що базуються на самому процесі малювання (використання кольорів, стирання, сумніви, супутні емоційні прояви, коментарі).

Подальший розвиток методики «Малюнок сім'ї» отримали в роботах Л.Кормана, Р. Бернса та С. Кауфмана. У інструкції до методики Л. Кормана передбачене завдання намалювати не «сім'ю» або «свою сім'ю», як в методиці В. Вульфа і В. Хьюлса, а «сім'ю, як ти її собі уявляєш». Завдяки такої установці є можливість використати менш структурований об'єкт (стимул). При інтерпретації результату автори звертають увагу на випадки, коли випробовуваний малює велику або меншу сім'ю, чим вона є насправді (автори вважають, що це вказує на функціонування певних захисних механізмів; чим більше не співпадіння, тим більше незадоволення існуючою ситуацією).

У малюнках аналізують:

а) графічна якість (характер ліній, пропорції фігур, акуратність, використання простору);

б) формальну структуру (динамічність малюнка, розташування членів сім'ї);

в) зміст (аналіз сенсу малюнка).

Паралельно з традиційним проведенням обстеженням (читання і виконання завдання) пропонуються спеціальні питання, що підштовхують

випробовуваного до обговорення теми стосунків в сім'ї (наприклад: «Хто всім'ї найгірший?»), що передбачають прямий позитивний або негативний вибір (напр.: «Батько задумав поїздки в автомобілі, але в нім бракує місця для усіх. Хто залишиться удома?»), а також питання, що уточнюють сенс намальованої ситуації для дитини.

Варіантом методики «Малюнок сім'ї», що здобуло найбільшу популярність в зарубіжній психодіагностиці, є «Кінетичний малюнок сім'ї», запропонований Р. Бернсом і С. Кауфманом. У нім треба намалювати кожного з членів сім'ї у дії. Інтерпретація матеріалу заснована на символічному тлумаченні зображених стосунків, дій, предметів; при цьому частина трактувань, запропонованих авторами методики, заснована на принципах психоаналізу.

Техніка «Малюнка сім'ї» у вітчизняній психодіагностиці знайшла застосування в клінічних дослідженнях. О.І. Захаровим запропонований варіант методики, що складається з двох завдань. Для виконання першого з них дитині треба намалювати в чотирьох «кімнатах», розташованих на двох «поверхах», по одному з членів сім'ї, включаючи себе. При інтерпретації малюнка звертається увага на розміщення членів сім'ї по поверхах і на те, хто з них знаходиться поряд з дитиною (т. е. являється емоційно найбільш близьким); Друге завдання - виконання малюнка у вільній формі без яких-небудь додаткових інструкцій.

Варіант «Малюнка сім'ї» із складною і диференційованою інтерпретаційною схемою запропонований Г.Т. Хоментаскасасом.

Незважаючи на відмінності в приватних інтерпретаціях, можна виділити основні аспекти, до яких відносяться:

- а) інтерпретація структури малюнка сім'ї;
- б) інтерпретація особливостей намальованих членів сім'ї;
- в) інтерпретація процесу малювання.

Теоретично можна обґрунтувати методику рисування сім'ї як процедуру, що відбиває в першу чергу переживання і сприйняття дитиною

свого місця в сім'ї, відношення дитини до сім'ї в цілому і окремим її членам.

Негативні переживання: дитини, пов'язані з незадоволенням сімейною ситуацією, відображаються вже в самому відношенні до завдання; спостерігаються захисні реакції, що набувають форми трансформації завдання (малювання не пов'язаних з сім'єю людей, відмова від малювання), відкладання в часі – малювання інших предметів. Відношення дітей до родини і окремих її членів родини, виражається в характері розташування членів сім'ї, їх близькості-віддаленості. Виявлено, що з почуттям незадоволення, відкидання пов'язана поява в малюнку зображеннях мар, дощу, сонця, розташування членів родини на лінії основи.

Виділені два виміри, що в психологічному сенсі відбивають :

1) почуття дитини відносно сім'ї, сімейної ситуації, власного місця в ній (почуття отверженості- почуття приналежності). Це вимірювання наступним протиставленням характеристик малюнка: зменшення складу родини, хмари, сонце, лінія основи, початок малювання з інших предметів - згуртованість сім'ї, Я поряд з іншими.

2) спосіб переробки почуття знедоленості (символічне вигнання сім'ї - символічне усамітнення себе). Цей вимір диференціює полюс попереднього чинника «почуття знедоленості» і описується протиставленням характеристик: присутність не пов'язаних з сім'єю людей, Я одна фігура - відсутність Я.

Також виявлені способи, за допомогою яких дитина графічно презентує емоційні стосунки «сили-слабкості» і «любимості-нелюбимості». Атрибуція «сили» передається головним чином через зміни співвідношення висоти, ширини, площі фігури, піднятих рук, об'єктів в руках.

Улюблено-нелюбимий представлений двома шляхами. Для обох характерна передача переваги любимого над нелюбимим через кількість деталей тіла, кольорів, декорування. Проте в першому випадку любий перевершує нелюбимого за величиною, в другому – поступається йому. Таким чином, по цих стосунках можна вичленувати основні параметри

емоційного відношення дитини до членів сім'ї, що відповідають осям «симпатія» і «повага».

III. Заключна частина заняття

У групі необхідно наприкінці заняття обговорити особливості проведення, достоїнства й недоліки методики.

Тема № 11: Експресивні проєктивні методики

Практичне заняття 3. Методики «Будинок. Дерево. Людина.».

Навчальна мета заняття: ознайомлення з методикою «Будинок. Дерево. Людина.» та її використанням у практичній роботі, проведення, обробка й інтерпретація отриманих даних.

Час проведення: 2 години

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Методики «Будинок. Дерево. Людина.»

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

1. URL:<https://dytpsycholog.com/2015/04/13/інтерпретація-тесту-будинок-дерево-л/>

2. Аркуш білого паперу (21 x 29 см), шість кольорових олівців (чорний, червоний, синій, зелений, жовтий, коричневий), гумка

3. Криволапчук В.О. Використання проєктивних методів психологічної діагностики у професійно-психологічному відборі кадрів до органів внутрішніх справ : практ. посіб. Київ : ДНДІ МВС України, 2014.

План проведення заняття

I. Вступ.

«Будинок»

Будинок старий, розвалений - іноді суб'єкт таким чином може висловити ставлення до самого себе.

Дім вдалині - відчуття відторгнутості.

Будинок поблизу - відкритість, доступність та (або) відчуття теплоти і гостинності.

План будинку (проекція зверху) замість самого будинку - серйозний конфлікт.

Різні споруди - агресія направлена проти фактичного господаря будинку або бунт проти того, що суб'єкт вважає штучними і культурними стандартами.

Віконниці зачинені - суб'єкт в змозі пристосуватися в інтерперсональних відносинах.

Сходи, що ведуть у глуху стіну (без дверей) - відбиття конфліктної ситуації, що завдає шкоди правильній оцінці реальності. Неприступність суб'єкта (хоча він сам може бажати вільного серцевого спілкування).

Стіни

Задня стіна, розташована незвично - свідомі спроби самоконтролю, пристосування до конвенцій, але, разом з тим, є сильні ворожі тенденції.

Контур задньої стіни значно яскравіше (товщі) в порівнянні з іншими деталями - суб'єкт прагне зберегти (не втратити) контакту з реальністю.

Стіна, відсутність її основи - слабкий контакт з реальністю (якщо малюнок поміщений внизу).

Стіна з акцентованим контуром основи - суб'єкт намагається витіснити конфліктні тенденції, відчуває труднощі, тривогу.

Стіна з акцентованим горизонтальним виміром - погана орієнтування в часі (домінування минулого чи майбутнього). Можливо, суб'єкт чуттєвий до тиску середовища.

Стіна: бічний контур дуже тонкий і неадекватний - передчуття (загроза) катастрофи.

Стіна: контури лінії занадто акцентовані - свідоме прагнення зберегти контроль.

Стіна: одномірна перспектива - зображена лише одна сторона. Якщо це бічна стіна, є серйозні тенденції до відчуження і опозиції.

Прозорі стіни - неусвідомлюване потяг, потреба впливати (володіти, організовувати) на ситуацію, наскільки це можливо.

Стіна з акцентованим вертикальним виміром - суб'єкт шукає насолоди насамперед у фантазіях і володіє меншою кількістю контактів з реальністю, ніж бажано.

Двері

Їх відсутність - суб'єкт відчуває труднощі при прагненні розкритися перед іншими (особливо у домашньому колі).

Двері (одна або декілька), задні або бічні - відступ, відчуженість, уникнення.

Двері відкриті - перша ознака відвертості, досяжності.

Двері відкриті. Якщо будинок жилою - це сильна потреба до тепла ззовні або прагнення демонструвати доступність (відвертість).

Двері бічні (одна або декілька) - відчуження, усамітнення, неприйняття реальності. Значна неприступність.

Двері дуже великі - надмірна залежність від інших або прагнення здивувати своєю соціальною комунікабельністю.

Двері дуже маленькі - небажання впускати в своє «Я». Відчуття невідповідності, неадекватності і нерішучості в соціальних ситуаціях.

Двері з величезним замком - ворожість, підозрілість, скритність, захисні тенденції.

Дим

Дим дуже густий - значне внутрішнє напруження (інтенсивність по густоті диму).

Дим тоненькою цівкою - відчуття нестачі емоційної теплоти вдома.

Вікна

Перший поверх намальований в кінці - відразу до міжперсонального відносинам. Тенденція до ізоляції від дійсності.

Вікна сильно відкриті - суб'єкт поводить трохи розв'язно й прямолінійно. Безліч вікон показує готовність до контактів, а відсутність

фіранок-відсутність прагнення приховувати свої почуття.

Вікна закриті (завішені). Заклопотаність взаємодією із середовищем (якщо це значимо для суб'єкта).

Вікна без скла - ворожість, відчуженість. Відсутність вікон на першому поверсі - ворожість, відчуженість.

Вікна відсутні на нижньому, але маються на верхньому поверсі - прірва між реальним життям і життям у фантазіях.

Дах

Дах - сфера фантазії. Дах і труба, зірвані вітром, символічно виражають почуття суб'єкта, що їм велять, незалежно від власної сили волі.

Дах, жирний контур, невластивий малюнку, - фіксація на фантазіях як джерелі задоволень, звичайно супроводжувана тривогою.

Дах, тонкий контур краю - переживання ослаблення контролю фантазії.

Дах, товстий контур краю - надмірна заклопотаність контролем над фантазією (її приборканням).

Дах, погано поєднується з нижнім поверхом - погана особистісна організація.

Карниз даху, його акцентування яскравим контуром або подовженим за стіни - посилено захисна (зазвичай з недовірливістю) установка.

Кімната

Асоціації можуть виникнути у зв'язку з:

- 1) людиною, що проживають в кімнаті,
- 2) інтерперсональні відносинами в кімнаті,
- 3) призначенням цієї кімнати (реальним або приписуваним їй).

Асоціації можуть мати позитивну чи негативну емоційне забарвлення.

Кімната, не помістилася на аркуші-небажання суб'єкта зображувати певні кімнати через неприємних асоціацій з ними або з їх мешканцем.

Суб'єкт вибирає найближчу кімнату - помисливість.

Ванна - виконує санітарну функцію. Якщо манера зображення ванни значима, можливе порушення цих функцій.

Труба

Відсутність труби - суб'єкт відчуває брак психологічної теплоти вдома.

Труба майже невидима (захована) - небажання мати справу з емоційними впливами.

Труба намальована косо по відношенню до даху - норма для дитини; значна регресія, якщо виявляється у дорослих.

Водостічні труби - посилений захист і зазвичай помисливість.

Водопровідні труби (або водостічні з даху) - посилені захисні установки (і зазвичай підвищена помисливість).

Доповнення

Прозорий, «скляний» ящик символізує переживання виставлення себе всім на огляд. Його супроводжує бажання демонструвати себе, але обмежуючись лише візуальним контактом.

Дерева часто символізують різні особи. Якщо вони неначе «ховають» будинок, може мати місце сильна потреба залежності при домінуванні батьків.

Кущі іноді символізують людей. Якщо вони тісно оточують будинок, може мати місце сильне бажання захистити себе захисними бар'єрами.

Кущі хаотично розкидані по простору або по обидві сторони доріжки - незначна тривога в рамках реальності і свідоме прагнення контролювати її.

Доріжка, гарні пропорції, легко намальована - показує, що індивід в контактах з іншими виявляє такт і самоконтроль.

Доріжка дуже довга - зменшена доступність, часто супроводжувана потребою більш адекватної соціалізації.

Доріжка дуже широка на початку і сильно звужується біля будинку - спроба замаскувати бажання бути самотнім, поєднується з поверхневим дружелюбністю.

Сонце - символ авторитетної фігури. Часто сприймається як джерело тепла і сили.

Погода (яка погода зображена) - відображає пов'язані з середовищем

переживання суб'єкта в цілому. Швидше за все, чим гірше, неприємніше погода зображена, тим імовірніше, що суб'єкт сприймає середовище як ворожу, сковує.

Колір: звичайне його використання: зелений - для даху; коричневий - для стін; жовтий, якщо вживається тільки для зображення світла всередині будинку, тим самим відображаючи ніч або її наближення, висловлює почуття суб'єкта, а саме:

- 1) Середина до нього ворожа,
- 2) його дії повинні бути приховані від сторонніх очей.

Кількість використовуваних квітів: добре адаптований, сором'язливий і емоційно необділений суб'єкт звичайно використовує не менше двох і не більше п'яти кольорів. Суб'єкт, розфарбовувати будинок сімома-вісьмома квітами, в кращому випадку є дуже лабільним. Використовує всього один колір боїться емоційного збудження.

Вибір кольору

Чим довше, невпевненіше і важче суб'єкт підбирає кольори, тим більше вірогідність наявності особистісних порушень.

Колір чорний - сором'язливість, лякливість.

Колір зелений - потреба мати почуття безпеки, захистити себе від небезпеки. Це положення є не настільки важливим при використанні зеленого кольору для гілок дерева або даху будинку.

Колір оранжевий - комбінація чутливості та ворожості.

Колір пурпурний - сильна потреба влади. Колір червоний - найбільша чутливість. Потреба теплоти з оточення.

Колір, штриховка 3/4 аркуша - брак контролю над вираженням емоцій.

Штрихування, що виходить за межі малюнка, - тенденція до імпульсивної відповіді на додаткову стимуляцію. Колір жовтий - сильні ознаки ворожості.

Загальний вигляд

Приміщення малюнка на краю листа - генералізоване відчуття

невпевненості, небезпеки. Часто зв'язана з певним тимчасовим значенням:

- а) права сторона - майбутнє, ліва - минуле,
- б) пов'язана з призначенням кімнати або з постійним її мешканцем,
- в) вказує на специфіку переживань: ліва сторона - емоційні, права - інтелектуальні.

Перспектива

Перспектива «над суб'єктом» (погляд знизу вгору) - почуття, що суб'єкт знехтуваний, відсторонений, не визнаний вдома. Або суб'єкт відчуває потребу в домашньому вогнищі, який вважає недоступним, недосяжним.

Перспектива, малюнок зображений вдалині - бажання відійти від конвенційного суспільства. Почуття ізоляції, знехтуванням. Явна тенденція відмежуватися від оточення. Бажання відкинути, не визнати цей малюнок або те, що він символізує. Перспектива, ознаки «втрати перспективи» (індивід правильно малює один кінець будинку, але в іншому малює вертикальну лінію даху і стіни - не уміє зображувати глибину) - сигналізує про починаються складнощі інтегрування, страх перед майбутнім (якщо вертикальна бічна лінія знаходиться праворуч) або бажання забути минуле (лінія зліва).

Перспектива потрібна (тривимірна, суб'єкт малює щонайменше чотири окремі стіни, на яких навіть двох немає в тому ж плані) - надмірна заклопотаність думкою оточуючих про себе. Прагнення мати на увазі (взнати) всі зв'язки, навіть незначні, всі риси.

Розміщення малюнка

Розміщення малюнка над центром листа - чим більше малюнок над центром, тим більша ймовірність, що:

- 1) суб'єкт відчуває тягар боротьби і відносну недосяжність мети;
- 2) суб'єкт воліє шукати задоволення у фантазіях (внутрішня напруженість);
- 3) суб'єкт схильний триматися осторонь.

Розміщення малюнка точно в центрі листа - незахищеність і ригідність

(прямолінійність). Потреба дбайливого контролю ради збереження психічної рівноваги.

Розміщення малюнка нижче центру листа - чим нижче малюнок по відношенню до центру аркуша, тим більше схоже на те, що:

1) суб'єкт відчуває себе небезпечно і незручно, і це створює у нього депресивний настрій;

2) суб'єкт відчуває себе обмеженим, скутим реальністю.

Розміщення малюнка в лівій стороні аркуша - акцентування минулого. Імпульсивність.

Розміщення малюнка в лівому верхньому куті аркуша - схильність уникати нових переживань. Бажання піти в минуле або заглибитися в фантазії.

Розміщення малюнка на правій половині аркуша - суб'єкт схильний шукати насолоди в інтелектуальних сферах. Контрольоване поведінка. Акцентування майбутнього.

Малюнок виходить за лівий край листа - фіксація на минулому і страх перед майбутнім. Надмірна заклопотаність вільними відвертими емоційними переживаннями.

Вихід за правий край листа - бажання «втекти» в майбутнє, щоб позбутися від минулого. Страх перед відкритими вільними переживаннями. Прагнення зберегти жорсткий контроль над ситуацією.

Вихід за верхній край аркуша - фіксування на мисленні і фантазії як джерелах насолод, яких суб'єкт не відчуває в реальному житті.

Контури дуже прямі - ригідність.

Контур ескізний, застосовуваний постійно - в кращому випадку дріб'язковість, прагнення до точності, в гіршому - вказівка на нездатність до чіткої позиції.

«Людина»

Голова

Сфера інтелекту (контролю). Сфера уяви. Голова велика -

неусвідомлене підкреслення переконання про значення мислення в діяльності людини.

Голова маленька - переживання інтелектуальної неадекватності.

Нечітка голова - сором'язливість, боязкість. Голова зображується в самому кінці - меіжперсональний конфлікт.

Велика голова у фігури протилежної статі - уявне перевагу протилежної статі і більш високий його соціальний авторитет.

Шия

Орган, який символізує зв'язок між сферою контролю (головою) і сферою потягів (тілом). Таким чином, це їх координаційний ознака.

Підкреслена шия - потреба в захисному інтелектуальному контролі.

Надмірно велика шия - усвідомлення тілесних імпульсів, старання їх контролювати.

Довга тонка шия - гальмування, регресія.

Товста коротка шия-поступки своїм слабкостям і бажанням, вираз неподавленого імпульсу.

Плечі, їх розміри

Ознака фізичної сили або потреби у владі. Плечі надмірно великі- відчуття великої сили або надмірної стурбованості силою і владою.

Плечі дрібні - відчуття малоцінності, нікчемності. Плечі дуже незграбні - ознака надмірної обережності, захисту.

Плечі похилі - зневіру, відчай, відчуття провини, недолік життєвості.

Плечі широкі - сильні тілесні імпульси.

Тулуб

Символізує мужність.

Тулуб вугласте або квадратне - мужність.

Тулуб занадто велике - наявність незадоволених, гостро усвідомлених суб'єктом потреб.

Тулуб ненормально маленьке - почуття приниження, малоцінності.

Особа

Риси обличчя включають очі, вуха, рот, ніс. Це сенсорний контакт з дійсністю.

Особа підкреслено - сильна заклопотаність відносинами з іншими, своїм зовнішнім виглядом.

Підборіддя занадто підкреслять-потреба домінувати.

Підборіддя занадто великий - компенсація відчувається слабкості і нерішучості.

Вуха занадто підкреслені - можливі слухові галюцинації. Зустрічаються у особливо чутливих до критики.

Вуха маленькі - прагнення не приймати ніякої критики, заглушити її.

Очі закриті або заховані під полями капелюха - сильне прагнення уникати неприємних візуальних впливів.

Очі зображені як порожні очниці - значиме прагнення уникати візуальних стимулів. Ворожість. Очі вирячені - грубість, черствість. Очі маленькі-заглибленість у себе. Підведені очі - грубість, черствість. Довгі вії - кокетливість, схильність зваблювати, спокушати, демонструвати себе.

Повні губи на обличчі чоловіка - жіночність. Рот клоуна - вимушена привітність, неадекватні почуття.

Рот запалий - пасивна значимість. Ніс широкий, видатний, з горбинкою - зневажливі установки, тенденція мислити іронічними соціальними стереотипами.

Ніздрі - примітивна агресія. Зуби чітко намальовані - агресивність. Особа неясне, тьмяне - боязливість, сором'язливість. Вираз обличчя подобострастне - незахищеність. Обличчя, схоже на маску - обережність, скритність, можливі почуття деперсоналізації і відчуженості.

Брови рідкісні, короткі ~ - презирство, витонченість.

Волосся

Ознака мужності (хоробрості, сили, зрілості і прагнення до неї).

Волосся сильно заштриховані - тривога, пов'язана з мисленням або уявою.

Волосся не заштриховані, не зафарбовані, обрамляють голову - суб'єктом управляють ворожі почуття.

Кінцівки

Руки - знаряддя більш досконалого і чуйного пристосування до оточення, головним чином в міжперсональних відносинах.

Широкі руки (розмах рук) - інтенсивне прагнення до дії.

Руки ширше у долоні або у плеча - недостатній контроль дій та імпульсивність.

Руки, зображення не злито з тулубом, а окремо, витягнуті в сторони - суб'єкт іноді ловить себе на діях або вчинках, які вийшли у нього з-під контролю.

Руки схрещені на грудях - ворожо-недовірлива установка.

Руки за спиною - небажання поступатися, йти на компроміси (навіть з друзями). Схильність контролювати прояв агресивних, ворожих потягів.

Руки довгі і м'язисті - суб'єкт потребує фізичній силі, спритності, хоробрості як в компенсації.

Руки занадто довгі - надмірно амбітні прагнення.

Руки розслаблені і гнучкі - хороша пристосовність в міжперсональних відносинах.

Руки напружені і притиснуті до тіла - неповороткість, ригідність.

Руки дуже короткі - відсутність прагнень разом з почуттям неадекватності.

Руки занадто великі - сильна потреба в кращій пристосовності в соціальних стосунках з почуттям неадекватності й схильністю до імпульсивної поведінки.

Відсутність рук - почуття неадекватності при високому інтелекті.

Деформація або акцентування руки або ноги на лівій стороні - соціально-рольовий конфлікт.

Руки зображені близько до тіла - напруга. Великі руки і ноги у чоловіка - грубість, черствість. Руки і ноги звужуються - жіночність. Руки довгі -

бажання чогось досягти, заволодіти чим-небудь.

Руки довгі і слабкі - залежність, нерішучість, потребу в опіці.

Руки, повернені в сторони, дістають щось - залежність, бажання любові, прихильності.

Руки витягнуті з боків - труднощі в соціальних контактах, страх перед агресивними імпульсами.

Руки сильні - агресивність, енергійність. Руки тонкі, слабкі - відчуття недостатності досягнутого.

Рука як боксерська рукавичка - витіснена агресія. Руки за спиною або в кишенях - почуття провини, невпевненість в собі.

Руки неясно окреслені - брак самовпевненості в діяльності і соціальних відносинах.

Руки великі-компенсація відчувається слабкості і провини. Руки відсутні в жіночій фігурі. - Материнська фігура сприймається як нелюбляча, що відкидає, неспідримуваний.

Пальці відокремлені (обрубані) - витіснена агресія, замкнутість.

Великі пальці - грубість, черствість, агресія. Пальців більше п'яти - агресивність, амбіції.

Пальці без долонь - грубість, черствість, агресія.

Пальців менше п'яти - залежність, безсилля. Пальці довгі - прихована агресія. Пальці стиснуті в кулаки - бунтарство, протест. Кулаки притиснуті до тіла - витіснений протест. Кулаки далеко від тіла - відкритий протест. Пальці крупні, як цвяхи (шипи) - ворожість.

Пальці одновимірні, обведені петлею - свідомі зусилля проти агресивного почуття.

Ноги непропорційно довгі-сильна потреба незалежності і прагнення до неї.

Ноги дуже короткі - відчуття фізичної або психологічної незручності.

Малюнок початий із ступень і ніг - боязливість. Ступні не зображені - замкнутість, боязкість. Ноги широко розставлені - відверта зневага

(непокора, ігнорування або незахищеність).

Ноги неоднакових розмірів - амбівалентність в прагненні до незалежності.

Ноги відсутні - боязкість, замкненість. Ноги акцентовані - грубість, черствість. Ступні - ознака рухливості (фізіологічній або психологічній) в міжперсональних відносинах.

Ступні непропорційно довгі - потреба безпеки. Потреба демонструвати мужність.

Ступні непропорційно дрібні - скутість, залежність.

Поза

Обличчя зображено так, що видно потилицю - тенденція до замкнутості.

Голова в профіль, тіло анфас - тривога, викликана соціальним оточенням і потребою в спілкуванні.

Людина, що сидить на краєчку стільця - сильне бажання знайти вихід із ситуації, страх, самотність, підозра.

Людина, зображений біжучим - бажання втекти, сховатися від когось.

Людина з видимими порушеннями пропорцій по відношенню до правій і лівій стороні - відсутність особистого рівноваги.

Людина без певних частин тіла вказує на від-докинути, невизнання людини в цілому або його відсутніх частин (актуально або символічно зображених).

Людина в сліпому втечу - можливі панічні страхи.

Людина в плавному легкому кроці - хороша пристосовність.

Людина - абсолютний профіль - серйозна відчуженість, замкнутість і опозиційні тенденції.

Профіль амбівалентний - певні частини тіла зображені з іншого боку по відношенню до решти, дивляться в різні боки - особливо сильна фрустрація з прагненням позбутися неприємної ситуації.

Неврівноважена стояча фігура - напруга.

Ляльки - поступливість, переживання домінування оточення.

Робот замість чоловічої фігури - деперсоналізація, відчуття зовнішніх контролюючих сил.

Фігура з паличок - може означати ухилення і негативізм.

Фігура Баби-Яги - відкрита ворожість до жінок.

Клоун, карикатура - властиве підліткам відчуття неповноцінності. Ворожість, самопрезирство.

Фон. Оточення

Хмари - боязлива тривога, побоювання, депресія. Паркан для опори, контур землі - незахищеність. Фігура людини на вітрі - потреба в любові, прихильності, турботливою теплоті.

Лінія основи (землі) - незахищеність. Являє собою необхідну точку відліку (опори) для конструювання цілісності малюнка, додає стабільність. Значення цієї лінії іноді залежить від якості, яку надає їй суб'єкт, наприклад, «хлопчик катається на тонкому льоду». Основу частіше малюють під будинком або деревом, рідше - під людиною.

Зброя - агресивність.

Багатопланові критерії

Розриви ліній, стерті деталі, пропуски, акцентування, штрихування - сфера конфлікту.

Гудзики, бляшка ремня, підкреслена вертикальна вісь фігури, кишені - залежність.

Контур. Натиск. Штрихування. Розташування Мало гнутих ліній, багато гострих кутів - агресивність, погана адаптація.

Закруглені (округлені) лінії - жіночність. Комбінація упевнених, яскравих і легких контурів - грубість, черствість.

Контур неясний, неясний - боязливість, боязкість. Енергійні, упевнені штрихи - наполегливість, безпека.

Лінії неоднаковою яскравості - напруга. Тонкі продовжені лінії - напруга. Підкреслений контур, що обрамляє фігуру, - ізоляція.

Ескізний контур - тривога, боязкість. Розрив контуру - сфера конфліктів. Підкреслена лінія - тривога, незахищеність. Сфера конфліктів. Регресія (особливо по відношенню до підкресленою деталі).

Зубчасті, нерівні лінії - зухвалість, ворожість. Упевнені тверді лінії - амбіції, завзяття.

Яскрава лінія - грубість. Сильний натиск - енергійність, наполегливість. Велика напруженість.

Легкі лінії - нестача енергії. Легкий натиск - низькі енергетичні ресурси, скутість.

Лінії з натиском - агресивність, наполегливість.

Нерівний, неоднаковий натиск - імпульсивність, нестабільність, тривога, незахищеність.

Мінливий натиск-емоційна нестабільність, лабільні настрої.

Довжина штрихів

Якщо пацієнт збудливий, штрихи коротшають, якщо ні-подовжуються.

Прямі штрихи - впертість, наполегливість, завзятість. Короткі штрихи - імпульсивна поведінка. Ритмічна штриховка - чутливість, співчуття, розкутість.

Короткі, ескізні штрихи - тривога, невпевненість. Штрихи незграбні, скуті - напруженість, замкнутість.

Горизонтальні штрихи - підкреслення уяви, жіночність, слабкість.

Неясні, різноманітні, мінливі штрихи - незахищеність, недолік завзятості, наполегливості.

Вертикальні штрихи - впертість, наполегливість, рішучість, гіперактивність.

Штрихування справа наліво - інтроверсія, ізоляція. Штрихування зліва направо - наявність мотивації. Штрихування від себе - агресія, екстраверсія. Стирання - тривожність, боязко. Часті стирання - нерішучість, незадоволеність собою. Стирання при перемальовуванні (якщо перемальовування більш досконала) - це хороший знак.

Стирання з подальшою псуванням (погіршенням) малюнка - наявність сильної емоційної реакції на мальованої об'єкт або на те, що він символізує для суб'єкта.

Стирання без спроби перемалювати (тобто поправити) - внутрішній конфлікт або конфлікт власне цією деталлю (або з тим, що вона символізує).

Великий малюнок - експансивність, схильність до марнославства, зарозумілості.

Маленькі фігури - тривога, емоційна залежність, почуття дискомфорту і скутості.

Дуже маленька фігура з тонким контуром - скутість, відчуття власної малоцінності і незначності.

Недолік симетрії - незахищеність.

Малюнок біля самого краю аркуша - залежність, невпевненість в собі.

Малюнок на весь лист - компенсаторне звеличення себе в уяві.

Деталі

Тут важливо їх знання, здатність оперувати ними і пристосуватися до конкретних практичних умов життя. Дослідник повинен помітити ступінь зацікавленості суб'єкта такими речами, ступінь реалізму, з яким він їх сприймає; відносну значимість, яку він їм надає; спосіб з'єднання цих деталей в сукупність.

Деталі істотні - відсутність суттєвих деталей в малюнку суб'єкта, який, як відомо, зараз або в недалекому минулому характеризувався середнім або більш високим інтелектом, частіше показує інтелектуальну деградацію або серйозне емоційне порушення.

Надлишок деталей - «неминучість тілесності» (невміння обмежити себе) вказує на вимушену потребу налагодити всю ситуацію, на надмірну турботу про оточення. Характер деталей (істотні, неістотні або дивні) може послужити для більш точного визначення специфічності чутливості.

Зайве дублювання деталей - суб'єкт, швидше за все, не вміє входити в тактовні і пластичні контакти з людьми.

Недостатня деталізація - тенденції до замкнутості. Особливо педантична деталізація - скутість, педантичність.

Орієнтація в завданні

Здатність до критичної оцінки малюнка при проханні розкритикувати його - критерії наявного контакту з реальністю.

Прийняття завдання з мінімальним протестом - гарний початок, за яким слідує втому і переривання малювання.

Вибачення через малюнка - недостатня впевненість.

По ходу малювання зменшуються темп і продуктивність - швидке виснаження.

Назва рисунка - екстраверсія, потреба і підтримка. Дріб'язковість.

Підкреслена ліва половина малюнка - ідентифікація з жіночою статтю.

Завзято малює, незважаючи на труднощі - хороший прогноз, енергійність. Опір, відмова від малювання - переховування проблем, небажання розкрити себе.

«Дерево»

Інтерпретація по К. Коху виходить з положень К. Юнга (дерево - символ стоїть людини). Коріння - колектив, несвідоме. Стовбур - імпульси, інстинкти, примітивні стадії. Гілки - пасивність або протистояння життя.

Інтерпретація малюнка дерева завжди містить постійне ядро (коріння, стовбур, гілки) і елементи прикрас (листя, плоди, пейзаж). Як уже зазначалося, інтерпретація К. Коха була спрямована в основному на виявлення патологічних ознак і особливостей психічного розвитку. На наш погляд, в інтерпретації є ряд суперечностей, а також спостерігається використання понять, які важко конкретизувати. Наприклад, в інтерпретації ознаки «округлена крона», «недолік енергії», «дрімота», «Клевань носом» і тут же «дар спостережливості», «сильна уява», «частий вигадник» або: «недостатня концентрація» - чого? Яка реальність стоїть за цим поняттям? Залишається невідомим. До того ж тлумачення ознак містить надмірне вживання буденних визначень. Наприклад: «порожнеча», «пихатість»,

«пишномовність», «плоский», «вульгарний», «дрібний», «недалекий», «манірність», «удавання», «манірність», «хімерність», «фальшивість» і тут же - «дар конструктивності», «здібності до систематики», «технічна обдарованість»; або поєднання «самодисципліна», «самовладання», «вихованість» - «пихатість», «чванство», «байдужість», «байдужість».

При спілкуванні з нормальними людьми в процесі психологічного консультування навряд чи допустимо вимовляти подібні епітети на їхню адресу.

Земля підводиться до правого краю малюнка - завзяття, ентузіазм.

Земля опускається до правого краю аркуша - занепад сил, недостатність прагнень

Коріння

Коріння менше стовбура - тяга до захованих, закритому. Коріння рівні стовбуру - більш сильне цікавість, вже представляє проблему.

Коріння більше стовбура - інтенсивне цікавість, може викликати тривогу.

Коріння позначені рисою - дитячу поведінку у відношенні того, що тримається в секреті.

Коріння у вигляді двох ліній - здатність до розрізнення і розсудливість в оцінці реального; різна форма цих коренів може бути пов'язана з бажанням жити, пригнічувати або виражати деякі тенденції в незнайомому колі або близькому оточенні.

Симетрія - прагнення здаватися у згоді із зовнішнім світом. Виражена тенденція стримати агресивність. Коливання у виборі позиції по відношенню до почуттів, амбівалентність, моральні проблеми.

Розташування на аркуші двоїсте - ставлення до минулого, до того, що зображує малюнок, тобто до свого вчинку. Подвійне бажання: незалежності і захисту в рамках оточення. Центральна позиція - бажання знайти порозуміння, рівновагу з оточуючими. Свідчить про потребу в жорсткій і неухильної систематизації з опорою на звички.

Розташування зліва направо - збільшується спрямованість на зовнішній світ, на майбутнє. Потреба в опорі на авторитет; пошуки згоди із зовнішнім світом; честолюбство, прагнення нав'язувати себе іншим, відчуття покинутості; можливі коливання в поведінці.

Форма листя

Кругла крона - екзальтованість, емоційність. Кола в листі - пошук заспокійливих і винагороджує відчуттів, почуття кинутості й розчарування.

Гілки опущені - втрата мужності, відмова від зусиль. Гілки вгору - ентузіазм, порив, прагнення до влади. Гілки в різні боки - пошук самоствердження, контактів. Метушливість, чутливість до навколишнього, відсутність протистояння йому.

Листя-сітка, більш-менш густа - більша або менша спритність в уникненні проблемних ситуацій.

Листя з кривих ліній - сприйнятливість, відкрите прийняття оточуючого.

Відкрита і закрита листя на одному малюнку - пошуки об'єктивності.

Закрита листя - охорона свого внутрішнього світу дитячим способом.

Закрита густа листя - прихована агресивність. Деталі листя, не пов'язані з цілим - малозначні деталі приймаються за характеристику явища в цілому.

Гілки виходять з однієї ділянки на стовбурі - дитячі пошуки захисту, норма для дитини семи років.

Гілки намальовані однією лінією - втеча від неприємностей реальності, її трансформація і прикрашання.

Товсті гілки - гарне розрізнення дійсності. Листя-петельки - воліє використовувати чарівність. Пальма - прагнення до зміни місць. Листя-сітка - відхід від неприємних відчуттів. Листя як візерунок - жіночність, привітність, чарівність. Плауча верба - нестача енергії, прагнення до твердої опори і пошук позитивних контактів; повернення до минулого і досвіду дитинства; труднощі в ухваленні рішень.

Зачорненими, штриховка - напруга, тривожність.

Стовбур

Заштрихований стовбур - внутрішня тривога, підозрілість, страх бути покинутим; прихована агресивність.

Стовбур у формі розламаного купола - бажання бути схожим на матір, робити все, як вона, або бажання бути схожим на батька, помірятися з ним силою, рефлексія невдач.

Стовбур з однієї лінії - відмова реально дивитися на речі.

Стовбур намальований тонкими лініями, крона товстими - може самостверджуватися і діяти вільно.

Листя тонкими лініями-тонка чутливість, сугестивність.

Стовбур лініями з натиском - рішучість, активність, продуктивність.

Лінії стовбура прямі - спритність, винахідливість, не затримується на тривожать факти.

Лінії стовбура криві - активність загальмована тривогою і думками про нездоланність перешкод.

«Вермішель» - тенденція до скритності заради зловживань, непередбачені атаки, прихована лють.

Гілки не пов'язані зі стовбуром - відхід від реальності, невідповідної бажанням, спроба «втекти» в мрії та ігри.

Стовбур відкритий і пов'язаний з листям - високий інтелект, нормальний розвиток, прагнення зберегти внутрішній світ.

Стовбур відірваний від землі - брак контакту із зовнішнім світом; життя повсякденна і духовна мало пов'язані.

Стовбур обмежений знизу - відчуття нещастя, пошук підтримки.

Стовбур розширюється донизу - пошук надійного положення у своєму колі.

Стовбур звужується донизу - відчуття безпеки в колі, який не дає бажаної опори; ізоляція і прагнення зміцнити своє «Я» проти неспокійного світу.

Загальна висота - нижня чверть аркуша - залежність, брак віри в себе,

компенсаторні мрії про владу.

Нижня половина аркуша - менш виражена залежність і боязкість.

Три чверті аркуша - хороше пристосування до середовища. Лист використаний цілком - хоче бути поміченим, розраховувати на інших, самостверджуватися.

Висота листа (сторінка ділиться на вісім частин):

1/8 - недолік рефлексії і контролю. Норма для дитини чотирьох років,

1/4- здатність осмислювати свій досвід і гальмувати свої дії,

3/8 - хороші контроль і рефлексія,

1/2 - інтеріоризація, надії, компенсаторні мрії,

5/8 - інтенсивна духовне життя,

6/8 - висота листа знаходиться в прямій залежності від інтелектуального розвитку і духовних інтересів,

7/8 - листа майже на всю сторінку - втеча в мрії.

Манера зображення

Гостра вершина - захищається від небезпеки, справжньої чи уявної, сприйманої як особистий випад; бажання діяти на інших, атакує або захищається, труднощі в контактах; хоче компенсувати почуття неповноцінності, прагнення до влади; пошук безпечного притулку через почуття покинутості для твердого положення, потреба в ніжності.

Множинність дерев (кілька дерев на одному аркуші) - дитячу поведінку, випробуваний не слід даної інструкції.

Два дерева - можуть символізувати себе і іншої близької людини (див. положення на аркуші та інші моменти інтерпретації).

Додавання до дерева різних об'єктів - трактується в залежності від конкретних об'єктів.

Пейзаж - означає сентиментальність.

Перевертання листа - незалежність, ознака інтелекту, розсудливість.

Земля

Земля зображена однією рисою - зосередженість на меті, прийняття

деякого порядку.

Земля зображена кількома різними рисами - дії у відповідності зі своїми власними правилами, потреба в ідеалі. Кілька спільних ліній, що зображають землю і стосуються краю аркуша-спонтанний контакт, раптове видалення, імпульсивність, примхливість.

II. Основна частина заняття

Здобувачі інтерпретують малюнки «Будинок. Дерево. Людина.» різних за віком осіб.

III. Заключна частина заняття

У групі необхідно наприкінці заняття обговорити особливості проведення, достоїнства й недоліки методики.

Тема № 12: Інтерпретаційні проєктивні методики

Практичне заняття 1-3. Тематичний апперцептивний тест.

Навчальна мета заняття: ознайомлення з методикою ТАТ та її використанням у практичній роботі, проведення, обробка й інтерпретація отриманих даних.

Час проведення: 6 години.

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Тематичний апперцептивний тест.

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

1. Роздатковий матеріал методики ТАТ.

2. Криволапчук В.О. Використання проєктивних методів психологічної діагностики у професійно-психологічному відборі кадрів до органів внутрішніх справ : практ. посіб. Київ : ДНДІ МВС України, 2014.

План проведення заняття

I. Вступ.

ТАТ (тематичний апперцептивний тест) - проєктивна методика, розроблена американським психологом Г. Мюреєм, що дозволяє за

допомогою аналізу оповідання-твору людини після пред'явлення їй серії сюжетно невизначених картинок судити про психологію цієї людини (наприклад, діагностувати мотивацію досягнення).

В ній кожному з випробуваних пропонуються 20 сюжетно невизначених картинок (в останній редакції їх число 31), за якими він повинен придумати відповідно до інструкції свої розповіді. Історії часто розкривають істотні компоненти особистості. Зміст їх залежить від тенденції людей інтерпретувати невизначену ситуацію відповідно до минулим досвідом, наявними потребами та чинити так само при написанні оповідання (історії). В Перший день – 10 картин, другий день – ще 10 картин.

У цих оповіданнях відображаються фрустровані або потреби, які відкидаються «Я». Якщо потреба не має «моторної розрядки», вона знаходить своє задоволення в оповіданнях ТАТ. Невизначеність стимульних умов дозволяє випробуваному проектувати свій спосіб бачення життя, свої думки та почуття.

Вперше ТАТ був описаний Морганом і Мюресом в 1935 р Томкінс вказує на той факт, що ще раніше психіатрами і психологами робилися спроби викликати реакцію людей на картинки. До таких дослідникам відносяться Бріттейн, який опублікував свій варіант в 1907 р, Ліббі, який проводив ідентичну з Бріттейном процедуру на дітях в 1908р., І, нарешті, Шварц, що застосовував свій Тест соціальних ситуацій в 1932 р.

Проведення ТАТ. Як й в процесі проведення будь-якої іншої методики, випробовуваний повинен відчувати себе вільно, між ним і випробуванним має бути встановлено відповідне невимушене взаєморозуміння. Психолог може знаходитися позаду і в стороні від випробуваного, так як в цьому випадку він виявиться поза полем зору випробуваного, зате зможе спокійно спостерігати за мімікою пацієнта. Інструкції до проведення ТАТ спеціально зроблені менш формальними в порівнянні з тими, яких дотримуються «об'єктивні» експериментатори.

Випробуваному можна дати інструкцію з неформальною

формулюванням, наприклад, таку: «Я буду показувати вам картинки, і я б хотів, щоб ви розповіли мені, що відбувається на кожній з них, що було до цього і чим все це закінчиться. Я хочу, щоб ваші історії були цікавими, яскравими, щоб ви імпровізували». Слід уникати наказового тону.

Після цього, можливо, доведеться відповісти на питання випробуваного. Цілком дозволено підбадьорити випробуваного після того, як він розповів першу історію. При необхідності слід нагадувати випробуваному, що нам потрібен розповідь про те, що відбувається на зображенні, що до цього призвело і чим все закінчиться (кожна розповідь повинен включати в себе близько трьохсот слів і бути якомога більш спонтанним).

II. Основна частина заняття

Проведення методики та інтерпретація результатів

Відповідно до стандартної процедури випробовуваний повинен розповідати свої історії в усній формі, а тестує при цьому повинен записувати його слова від руки, за допомогою звукозаписувального пристрою або потайки від випробуваного залучаючи до роботи стенографіста.

Інструкції до самостійного виконання тесту:

1. Напишіть, будь ласка, розповідь по кожній з картинок в цій папці.
2. Не дивіться на картинки, поки ви не будете готові почати писати.
3. Беріть тільки одну картинку за раз в тому порядку, в якому вони розкладені, і напишіть оповідання про те, що відбувається на зображенні, що було до цього і чим все закінчиться. Імпровізуйте, записуйте свої спонтанні ідеї в тому вигляді і відразу ж, як тільки вони приходять вам в голову, не піклуючись про літературні вишукуваннях. Пишіть драматичний твір, уявіть, що ви пишете сценарій до фільму.
4. Немає необхідності витрачати більше семи хвилин на кожне оповідання, але ви можете приділити їм і більше часу, якщо вважаєте це за потрібне.

5. Постарайтеся, щоб ваша історія складалася приблизно з 300 слів або займала десь один друкований аркуш, якщо ви пишете від руки. Якщо це можливо, залишайтеся після передрукувати свій рукопис, нічого в ній не змінюючи, в двох примірниках через два інтервали по одному розповіді на сторінці.

6. Під час роботи, будь ласка, нумеруйте сторінки, а потім на обкладинці напишіть своє прізвище. З практичних причин останнім часом все більше входить в традицію пропонувати випробуваному вибірку з десяти або дванадцяти картинок.

Розпитування випробуваного з приводу оповідань після їх завершення має велике значення. Вкрай корисно даній ситуації наявність у випробуваного попереднього досвіду інтерпретації, тоді він буде знати, про що питати. Зазвичай у випробуваного запитують про вільних асоціаціях або думках щодо всіляких місць, дат, імен людей і будь-який інший конкретної або нетиповою інформації, яку він надав.

Інтерпретація ТАТ. Найбільш загальна схема інтерпретації результатів ТАТ (оповідань випробовуваних) включає низку прийомів:

- знаходять «героя», з яким обстежуваний ідентифікує себе;
- визначають найважливіші характеристики «героя» - його почуття, бажання, прагнення;
- виявляються «тиску» середовища, тобто сили, що впливає на «героя» ззовні;
- проводиться порівняльна оцінка сил, що виходять від «героя», і сил, що виходять з середовища.

Поєднання цих змінних утворює «тему» або динамічну структуру взаємодії особистості і середовища. В результаті обстеження виходять відомості про основні прагненнях, потребах обстежуваного, впливах, що надаються на нього, конфліктах, виникає у взаємодії з іншими людьми, способах і дозволу тощо. ТАТ широко використовується для діагностики мотивації досягнення. Відомі його варіанти для літніх людей і дітей, для

підлітків, для дослідження сімейних установок, для національних меншин.

За час існування і застосування тесту було розроблено безліч способів інтерпретації ТАТ. Найпростішою є техніка огляду. Часто можна просто пробігтися по утриманню оповідань, розглядаючи їх як значимих психологічних повідомлень; нам потрібно просто підкреслювати все, що здається значущим, характерним або нетиповим. Коли досвідчений дослідник читає таким чином оброблені історії вдруге, він може без будь-якого зусилля виявити повторюється патерн, що зустрічається в них у всіх, або ж в різних історіях він помітить певні факти, які з'єднуються в осмислене ціле.

Оригінальна техніка, застосовувана Мюрреєм і його колегами, була заснована на аналізі історій за схемою «потреба-прес». Кожна пропозиція оповідання аналізується з точки зору потреб головної дійової особи (героя) і зовнішніх сил (пресів), впливу яких вона піддається. Як елементарного прикладу: він (герой) любить її, але вона його ненавидить (потреба (в любові) стикається з (пресом) ненавистю).

Таким чином, відповідно до потреб і пресами аналізується кожне оповідання і підраховується середньозважений результат по кожній потребі і пресу. Після цього може бути створена струнка ієрархічна система потреб і видів пресів і складена відповідна таблиця. Паралельно з цим проводиться вивчення ієрархії взаємовідносин потреб на основі таких виведених Мюрреєм понять, як конфлікт потреб, субсидіація потреб і змішання потреб.

Наступний варіант інтерпретації тесту належить Роттер. Він пропонує три етапи інтерпретації ТАТ: перший з них пов'язаний з одинадцятьма аспектами оповідань, які належить інтерпретувати.

1. Автобіографічність, зв'язність, узгодженість, переважна настроїв, підхід до питань статі і сексу; закінчення і їх співвідношення з розповідями, що повторюються теми, вживання нетипових слів, ставлення до світу, характеристики центрального персонажа, типові способи вирішення проблем, персонажі, яких можна ідентифікувати з матір'ю, батьком, сином

тощо.

2. Другий етап проголошує п'ять принципів інтерпретації: частота народження ідеї, оригінальність (сюжету, мови, помилок в розпізнаванні), тенденції ідентифікації, тенденції стереотипізації, пропозиція альтернативних інтерпретацій (вибір між двома можливими варіантами інтерпретації).

3. Третім етапом є пропозиції для якісного аналізу особистісних тенденцій, що і є заключним етапом інтерпретації.

Інтерпретація за Рапопортом є дослідження якості кліше оповідань. Відступ людини від кліше виступає в якості основного орієнтира. З «точки зору» Рапапорта на оцінку існує два основні класи: А. Формальні характеристики структури розповіді, які мають відображати три аспекти:

1. Підпорядкування інструкції (опускання деталей і спотворення; невірне зміщення акценту; зосередженість на зображенні, а не на ситуації, введення персонажів і предметів, не представлених на картинках).

2. Внутрішня логіка оповідань випробуваного (міжособистісна узгодженість, помітна з відхилень в експресивних і агресивних якостях; відхилення від загальноприйнятого значення конкретної картинки, а також відхилення, пов'язані з мовою і формою розповіді; внутріособистісна узгодженість).

3. Характеристики вербалізації.

Б. Формальні характеристики змісту оповідання. Тон розповіді.

1. Персонажі - як результат розпізнавання картинки і взяті з пам'яті.

2. Прагнення і установки.

3. Перешкоди.

Інтерпретація по Генрі, представляє найбільш розгорнутий і детальний план аналізу. Вона передбачає розведення характеристик за формою (А) і характеристик за змістом (В). А Характеристики за формою розбиті на шість основних категорій, кожна з яких в свою чергу ділиться на кілька підкласів.

1. Кількість і характер продукції уяви (довжина розповіді, обсяг і характер змісту; жвавість, яскравість образів, оригінальність; ритм і легкість викладу; варіації в узгодженні всіх цих факторів).

2. Структурні якості (наявність або відсутність попередніх ситуацій подій і результату розповіді; рівень структурованості; зв'язність і логіка; манера підходу до центральної ідеї оповідання; додавання узагальнень і подробиць; варіації в узгодженні всіх цих та інших факторів).

3. Гострота ідей, спостережень і їх інтеграція.

4. Мовна структура (темп, сюжетна лінія, визначення, описові слова і так далі).

5. Інтрацепція - екстрацепція.

6. Зв'язок розказаної історії та загального задуманого змісту (конденсація, придушення).

Б. Характеристики за змістом

1. Основний тон (позитивний й негативний характер викладання; пасивність або агресивність викладання; описаний або відчутний конфлікт; описані або відчутні дружні, гармонійні стосунки між людьми або дії та думки про єднання).

2. Позитивний зміст (включені в розповідь персонажі; міжособистісні відносини; розвиток подій в оповіданні).

3. Негативний зміст (те, про що оповідач промовчав; якщо б він міг розповісти відповідно до очікувань).

4. Динамічна структура (змісту, символи, асоціації).

Щодо співвідношення характеристик за формою і за змістом, то розглядаються вісім областей: психічний підхід; креативність і уяву; поведінковий підхід; сімейні динаміки; внутрішня узгодженість; емоційне реагування; статеві адаптації; підсумкове опис і інтерпретація.

III. Заклучна частина заняття

Обговорити моменти, які залишилися незрозумілими. Обговорення переваг та недоліків методики.

Тема № 13: Конститутивні проєктивні методики.

Практичне заняття 1-3. Тест Г. Роршаха

Навчальна мета заняття: сформулювати у здобувачів навички роботи з методикою Г. Роршаха.

Час проведення: 6 годин.

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Тест Роршаха

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

1. Стимульний матеріал методики Г. Роршаха.

2. Криволапчук В.О. Використання проєктивних методів психологічної діагностики у професійно- психологічному відборі кадрів до органів внутрішніх справ : практ. посіб. Київ : ДНДІ МВС України, 2014.

План проведення заняття

I. Вступ.

Тлумачення чорнильних плям вивчалось і до Роршаха, але обмежувалося головним чином змістовною стороною відповідей. Роршах уперше перейшов від аналізу змісту відповідей до механізмів їхнього виникнення. Головним він вважав не те, що саме людина бачить, а те, як він бачить і які особливості плям (колір, форму тощо) він при цьому використовує.

У запропонованих Г.Роршахом десятих таблицях вдалося створити таку комбінацію плям, що дозволяє практично незлічимою кількістю способів виділяти в них різні ділянки, спираючись при цьому те на форму, то на колір, то на відтінки плям, то на сполучення всіх цих способів сприйняття.

Г. Роршах зумів формалізувати відповіді на плями, увів кількісні критерії, вивчив особливості тлумачення плям у 405 випробуваних, серед яких були як здорові особи різних вікових груп, так і хворі різними психічними

изахворюваннями. Він помітив, що визначені категорії відповідей сполучаються з деякими особистісними властивостями і щодо характері інтерпретацій можна приблизно оцінити ступінь інтелекту випробуваних. Він показав, чим відрізняються відповіді здорових людей від інтерпретацій психічно хворих, і описав способи трактування таблиць, характерні для шизофренії, уродженого і набутого слабоумства, епілепсії маніакально-депресивного психозу.

Основні теоретичні установки Роршаха полягали в наступному. Якщо людина оперує всією прямою цілком, виходить, вона здатний сприймати основні взаємозв'язки і схильний до систематизованого мислення. Якщо фіксується на дрібних деталях, виходить, він причепливий і дріб'язковий, якщо на рідких - виходить, схильний до «надзвичайного» і здатний до загостреної спостережливості. Відповіді на біле тло, на думку Роршаха, свідчать про наявність опозиційної установки: у здорових людей - про схильність до дискусій, про упертість і свавілля, а в психічно хворих - про негативізм і дивини в поведінці. В усіх цих трактуваннях просліджується тенденція до прямих аналогій і думка про однозначність способу бачення і характеру мислення. Бачиш усякий дріб'язок, - виходить, педант, бачиш не самі плями, як більшість людей, а біле тло, - виходить, і мислиш не традиційно.

Здатність до чіткого сприйняття форми плям Роршах вважав індикатором стійкості уваги і одним з найважливіших ознак інтелекту. Відповіді порусі, що виникають при сприйнятті представлень про колись бачених чи випробуваних самого суб'єкта рухах, він розглядав як показник інтелекту, міру внутрішнього життя (інтроверсії) і емоційної стабільності. Велика кількість колірних відповідей він розцінював як прояв емоційної лабільності.

Співвідношення відповідей по руху і кольору Роршах назвав «типом переживання». Перевага відповідей по руху він зв'язав з інтроверсивним типом переживання, перевага колірних відповідей - з екстратензивним. Головна відмінність інтроверсії від екстратензії він вбачав у більшій залежності від внутрішніх переживань, чим від зовнішніх вражень.

Придїливши особливу увагу особливостям сприйняття плям, Роршах порівняно мало зупинявся на тїм, якї саме об'єктивбачалися в них. Він думав, що змістовна сторона відповідей тїльки випадково відбиває переживання випробуваних.

Г. Роршах не зміг запропонувати теорії, що пояснює зв'язок особливостей сприйняття плям з тими чи іншими особистісними характеристиками. Усього його трактування носили емпіричний характер і нерідко будувалися за принципом аналогій і «здорового глузду». Але йому удалося створити майже універсальний тест, здатний давати велика кількість оригінальної і нової інформації практично про будь-яку однорідну групу випробуваних. У створенні цього надзвичайних і дивно багатобічного апарата дослідження він зумів зробити так багато, що за сімох десятиліть, що пройшли після його смерті, тесту своєї основи не змінився, у нього були внесені лише невеликі доданки.

II. Основна частина заняття

Дослідження повинне проводитися в спокійній і невимушеній обстановці під час відсутності сторонніх. При необхідності присутності третьої особи бажано попередити об цьому випробуваного й одержати його згоду. Варто заздалегідь забезпечити безперервність експерименту, виключити телефонні дзвоник и інші відволікаючі моменти. Якщо випробуваний користується окулярами, треба заздалегідь подбати, щоб вони були підрукою. Іспит краще проводити при денному світлі. У тих випадках, коли проводиться розгорнуте психологічне дослідження, тест Роршаха рекомендується пропонувати випробуваному в першу чергу.

Експериментатор сідає за стіл під прямим кутом стосовно випробуваного чи поруч з ним так, щоб бачити таблиці одночасно з випробуваним. Таблиці попередньо кладуться ліворуч від експериментатора в низ зображенням.

Перш ніж почати досвід, треба запитати випробуваного, чи знає він

з методикою, чи чув читав про неї. Передпоказом таблиць у попередній бесіді варто установити контакт із випробуваним. Необхідно попередньо ознайомитися з його фізичним і психічним станом, упевнитися в його готовності до повноцінної роботи.

Ніяких попередніх зведень про мету експерименту не повідомляється. На питання випробуваного, чи не є ця методика тестом на інтелект, варто відповісти негативно. Цілком припустимо погодитися з припущенням, що це дослідження уяви. Варто повідомити випробуваному, що він може давати будь-як відповіді, усе сказане їм не буде оцінюватися з позиції чи правильності, неправильності, що ж стосується уточнюючих питань з боку випробуваного, то від них варто ухилятися.

У цілому експеримент складається з декількох етапів.

1. Процедура проведення. Експериментатор сідає таким чином, щоб мати можливість бачити таблиці одночасно з випробуваним. Таблиці допред'явлення лежать поруч з експериментатором з боку раження мвнизі пред'являються випробуваному послідовно з 1 по 10 в основному положенні.

Випробуваному задається питання: «Що це вам нагадує, на що це схоже?», після чого йому надається повна самостійність. Якщо випробуваний сумнівається, коливається, можна сказати, що неправильних відповідей не буває, усі відповіді індивідуальні. Цілком припустимо повертати таблиці, також припустимі заохочення, аленівякому разі не підказки. Випробуваного не обмежують у часі. Після того, як він завершує свої спонтанні висловлення, йому задають додаткові питання: «Що ще?», «Що ви можете додати?».

Всі отримані від випробуваного відповіді заносяться до протоколу, де також відзначаються вигук, міміка і поведінка випробуваного в цілому, а також тимчасові показники.

2. Опитування. Ціль цього етапу - уточнення відповідей. Опитування орієнтоване на виявлення того, як випробува

ний прийшов до формулювання тієї чи іншої відповіді, де, на яких деталях фіксується його увага, чому обранасаме цей образ. Відповідно, питання, при формулюванні яких варто уникати прямих чи навідних запитань, звучатьприблизно так: «Покажіть, де знаходиться...», «Як у вас виникло таке враження?», «Чому ви подумали саме про цьому?». Подальші питання будуть залежати від відповідей випробуваного, важливо постаратися не вселити йому відповіді, що не відповідають його баченню рецептивних образів.

Для уточнення локалізації відповіді можна запропонувати випробуваному намалювати на окремому листі паперу зазначену частину фігури.

3. Визначення границь чутливості. Даний етап можна вважати додатковим. Необхідність у ньому залежить від того, наскільки змістовними і продуктивними виявилися попередні етапи експерименту. Чим богаче первинна частина протоколу, тим менше необхідності в даному етапі.

Тут на випробуваного натискають, задають усе більш і більш конкретні питання, залучають його увага до тих чи інших елементів чи плями підказують можливі інтерпретації, щоб чітко виявити деякі моменти, що були порушені або уникалися раніше, а також те, чи може він бачити окремі деталі і чи здатний сприймати за ними цілісний образ: людські чи обриси рух, колір і світлотінь, а також популярні образи.

Експериментатор намагається як би розсунути, прощупати границі сприйняття випробуваного, визначити його слабкі сторони з цього погляду, діючи від зворотного. У тих випадках, коли випробуваний дає винятково цілісні відповіді, його просять зосередитися на окремих деталях. («Спробуйте побачити що-небудь в окремих частинах таблиці, у деяких людей це виходить».) Якщо це не допомагає, можна вказати на конкретну деталь і запитати, на що це схоже і, навіть, підказати, що саме бачать у цьому інші люди. («Деякі вважають, що це схоже на павука».)

Попросивши випробуваного розсортувати таблиці по тій чи іншій

ознаці (у тому числі на приємні і неприємні), визначають, чи реагує він на колірний стимул.

Шифровка(кодування)відповідей

Під кодуванням мається на увазі оцінка і класифікація відповідей з урахуванням наступних категорій: локалізація, детермінанти, зміст, оригінальність-популярність, рівень форми.

Ціль шифровки- формалізація відповідей для наступного аналізу інтерпретації.

Варто відрізняти відповідь від коментарю за уважень. За відповідь визнають ті висловлення, що сам випробуваний визнає як відповіді. За уваження коментарі відповідями не вважаються.

1. Локалізація відповідей

Локалізація відповідей визначається співвіднесенням образів тієї чи іншої частини очей. Якщо випробуваний інтерпретує таблицю цілком, охоплює всю пляму, відповідь вважається цілісним і позначається буквою W (whole). Цілісним можна вважати відповідь, коли окремі невеликі частини плями ігноруються.

Відповідь визначається як конфабуляторний цілісний (DW), коли будується з опорою на якусь одну ізольовану деталь і домислюється до цілого без врахування іншої частини плями.

Існують відповіді на звичайні деталі, (D), у яких сприймаються великі, добре помітні деталі, що зауважуються найчастіше. Сюди ж включаються і не дуже великі, але мають виразну форму і тому кидаються в очі фрагменти плям. Деякі дослідники виділяють подібні невеликі по розмірах, але часто сприймані деталі в окрему категорію і позначають буквою d, -відповіді на дрібні звичайні деталі.

До відповідей на незвичайні деталі (Db) відносяться ті з них, що мають на увазі не ціла пляма, не звичайні деталі і не білий простір, а рідко сприймані фрагменти. Наприклад, дрібні, незначні деталі, відособлені від основної частини плями.

Відповіді на білий простір реєструються, якщо якості фігури використовуються не деталі плями, а вільні проміжні області (S), а сама пляма виступає як тло. У тих випадках, коли білий простір сприймається в комбінації з темними фрагментами плями, у залежності від того, яка деталь первинна, відповіді позначаються як WS чи DS.

2. Детермінанти

До детермінантів відносяться якісні характеристики відповіді за формою, руху, кольору, відтінком. Детермінанти характеризують спосіб сприйняття випробуваного, його вибірковість стосовно тих чи інших аспектів навколишнього світу. Один з детермінантів стає основним, а інші вважаються додатковими.

Форма (F). Детермінанта F свідчить про те, що відповідь обумовлена формою плями, його контуром. Виділяються відповіді з гарною формою (F+), коли фігура у відповіді образливо відає конфігурації плями. Інший варіант визначення відповіді з гарною формою дається відповідно до статистичного критерію, коли «гарними формами» вважаються ті, котрі найчастіше даються здоровими випробуваними.

До відповідей з поганою формою (F-) відносяться неточні і невизначені. У першому випадку відсутня подібність із плямою, у другому – відсутня визначеність («хмара», «слід», «якась тварина», «якась карта»).

Рух (M). Дані детермінанта безпосередньо не впливають на властивості самої плями, за нею завжди коштує ідентифікація. Відповіді порусів виникають під впливом раніше бачених чи випробуваних самим випробуваним рухів. Як суб'єкт сприймає пляму – учи статистиці русі – нерідко з'ясовується під час опитування. Підставою для діагностування M-відповіді вважається переживання чи руху ідентифікація з визначеним положенням тіла. У цю ж категорію входять відповіді, що описують рух не тільки людських фігур, але й окремих частин тіла, а також тварин, статуй і неживих предметів.

Символом M шифруються відповіді, у яких передається людська діяльність, навіть якщо вона приписується тварині, статуї або персонажам

мультфільмівкарикатур.

Руху, властиві твариною, позначаються FM. А руху неживих предметів, абстрактних, механічних, символічних силшифруютьсясимволом m.

Колір (C). Детермінанта «колір» включає відповіді, що акцентуються на кольорі плями. Відповіді по кольорідиференціюютьсязалежностівідсполучення зформоюі відповідношифруються.

FC-домінуєформа,аколір виступаєвпідлеглійролі(«червоні носки»).

CF-

ведучурольграєколір,аформахочієвнаявності,аленадругомупланіієневизначеної («хмари»).

Як C шифруються відповіді, детерміновані тільки кольором (кров на червону пляму, небо на блакитне тощо). Якщожувідповідіприсутнійперерахуванняквітів,привідсутностізмісту,вона шифруєтьсяяк Cn.

Ахроматичні колірні відповіді, тобто спираються на чорні, білі, сірі фрагменти плям (C'), також можуть виступати в комбінаціях з формою і шифруватися аналогічно хроматичним квітамFC і C'.

Відтінки.Данадетермінантавідповідаєвідповідям,уякихфігуруютьхроматичнічиахроматичнісвітлотіні,завдяки яким образ здобуває глибину,чи структуру перспективу. Подібні відповіді диференціюються по наступнимосновних категоріях. Якщо відповідь передає враженнячи поверхні текстури, то в залежності від ступеня виразності вінпозначається як Fc, c, c. Fc - чи поверхня текстура чітко виражені, або відповідь разом з поверхневими, текстурнимиякостями передає конкретну форму («жінка в прозорій спідниці», «плюшевий ведмідь»). До тієї ж категорії відносятьсявідповіді зназвамипредметівзмармуру,сталі,хутратварини.

c - поверхневий ефект у відповіді слабо диференційований, сполучається з об'єктом невизначеної форми.

Якщо випробуваний ігнорує форму і зосереджується винятково на ефекті поверхні і подібний тип відповіді зустрічається більш двох разів, відповідь шифрується як 3, при цьому варто мати на увазі, що такий тип відповідей свідчить про складну патологію. Приклад-«сніг», «щось металеве».

Якщо у відповіді виражається враження тривимірності, глибини, вона шифрується як K, FK, KF. Відповіді, що згадують щось дифузійне, безформне, позначаються символом K («туман», «димку», «імла», «дим»). Відповіді, у яких відтінки передають ефект глибини, сполучення декількох вимірів, різниця у відтінках між яким створює визначений образ (дерева у воді, об'єкти, що знаходяться один перед іншим), шифруються як FK. Оцінка KF застосовується до відповідей, у яких визначена форма включена в концепцію дифузії («хмари, схожі на людей»).

Відповіді, характеризується сприйняттям тривимірного простору, а саме- рентгенівські знімки і топографічні карти шифруються як Fk, k, k. Символом Fk позначаються відповіді про рентгенівські знімки карт, що представляють визначений об'єкт (хребет, грудна клітка і ребра, карта конкретної країни); k - карта не співвідноситься з якоюсь конкретною країною, а рентгенівський знімок не вказує на визначене анатомічне утворення; до- відповідь «рентгенівський знімок» зовсім немає на увазі ніякої форми і дається не менш чим на три таблиці.

Зміст відповідей

На цьому етапі відповіді співвідносяться з тією чи іншою категорією класифікації: людські фігури, цілі чи майже цілі - H; людські фігури, зображені не як реальні персонажі, а як карикатури, шаржі, чи скульптури як міфологічні, казкові істота-парфуми, чудовиська, відьми і т.п., - (H); частини людської фігури, представлені як чи карикатури деталі фантастичних фігур, - Hd; фігури тварин, цілі чи майже цілі - A; фігури міфологічних звірів, чудовиська, карикатури звірів - (A); деталі тіла тварин - Ad; деталі тіла фантастичних тварин - (Ad); внутрішні органи людини - At; внутрішні органи тварини - Aat; полові органи, указівки на тазову область

сексуальну діяльність - Sex; предмети Obj; предмети, виконані з тваринного матеріалу, - Aobj;- їжа (за винятком фруктів і овочів, що відносяться до рослин) - Food; пейзаж, ландшафт, вид висоти - N; карта, острови - Geo; усілякі рослини, включаючи дерева, частини рослин, овочі, фрукти, плоди - P1; архітектурні об'єкти - Arch; дитячий малюнок без конкретного змісту - Art; абстрактні поняття: «влада», «любов», «краса», тощо. - Abs. Рідкі відповіді, що не попадають під конкретну категорію, позначаються цілими словами.

Оригінальність-популярність відповідей. Відповіді диференціюються на двох категорій: найбільш розповсюджені (популярні) і найбільш рідкі (оригінальні) відповіді. На думку Роршаха, популярними (Р) можна вважати відповіді, що даються кожним третім випробуваною, хоча строгі статистичні дані відсутні, оскільки така інформація в значній мірі визначається етнографічними факторами. Деякі дослідники приводять списки відповідей. Б. Клоппер такими вважає наступні відповіді:

Табл. I. Будь-яка істота з тілом у центрі D і крилами з боків (кажан, метелик), у русі чи ні. Табл. II (чорна область, чи частина ціле) Будь-яка тварина чи цілком частина тіла тварини. Табл. III (чорна область цілком). Два чи чоловіки тварини у вигляді людей, можливо в русі. Табл. III (червоне в центрі D). Краватка-бант, метелик.

Табл. V (цілком). Будь-яка істота з тілом у центрі D і крилами з боків, у русі чи ні.

Табл. VI (цілком чи без верхньої чи нижньої частини). Шкіра тварини, девідтішки передають враження чи хутра шкіри з візерунком.

Табл. VII. Немає універсально популярних відповідей.

Табл. VIII (бічне рожеве D). Будь-яка тварина в русі. Рибачи птах.

Табл. X. (бічне блакитне D). Будь-яка тварина з великою кількістю ніг (краб, павук).

Табл. X. (центральне зелене D). Будь-

яка до властивостей тварини (змія, гусениця). Колір повинний використовуватися.

Табл. X. (ясно-зелене D). Голова будь-якої тварини з довгими чихами рогами.

Слід зазначити, що усі відповіді можуть бути зашифровані відповідно до цієї категорії.

Оригінальними відповідями (ПРО) вважаються ті, що зустрічаються приблизно один раз на 100 відповідей.

У залежності від чіткості прийняття оригінальних відповідей диференціюються на O+ і O-

. Виявлення оригінальних відповідей вимагає значного досвіду роботи з методикою, у випадку сумнівів можна обмежитися вказівкою на тенденцію до оригінальності.

Рівень форми. Оцінка рівня форми виробляється по трьох компонентах:

- 1) чіткість відповідей;
- 2) розробка відповідей;
- 3) організація.

За першим пунктом усі відповіді поділяються на чіткі, невизначені і нечіткі. Якщо у відповіді визначена форма відповідає зазначеній формі плями, його обрисам - відповідь вважається чітким. Непевні відповіді мають на увазі посилання на предмети, самі по собі не мають конкретної форми, так що майже будь-яка частина плями пляма в цілому можуть відповідати їм (квіти, хмари, острови, тощо). У нечітких відповідях предмет, що має визначену форму, відноситься до частини плями несхожої конфігурації, або навпаки, невизначена конфігурація відноситься до чистий плями його частині, що мають специфічну форму.

Розробка (специфікація) може знизити підвищити чіткість відповіді. Конструктивна розробка, при якій форма плями порівнюється більш ретельно, конкретизується, використовуються детермінанти (колір, відтінки, рух) - свідчить про високу диференційовану перцепцію. Мають

місце розробки, що не знижують, але і не підвищують чіткість, нічого не додаючи до відповіді, тобто ірелевантні розробки. Зустрічаються розробки, що знижують рівень форми.

Якщо випробуваний тим чи іншим способом поєднує, групує частини плям і збільш загальну, осмислену концепцію, така процедура визнається збільшенням рівня форми.

Форма оцінюється по шкалі від -2,0, через 0,0 до +5,0. Спершу виноситься основна оцінка, потім або додається 0,5 вічка за кожну конструктивну чи розробку успішну організацію, або віднімається 0,5 за кожну розробку, що погіршує рівень форми, що стосується основної оцінки, оцінка 1,0 привласнюється формі, що відповідає «виразній відповіді». Це: (а) популярні відповіді; (б) відповіді популярного рівня, даються часто на зовсім очевидні частини плями; (в) відповіді, що не вимагають особливої чуйки у виборі організаційних здібностей. Оцінка 1,5 привласнюється за концепції, що перевищують мінімальну вимогу чіткості, так а оцінка має на увазі 4 чи більше істотних характеристик форми, тоді якщо оцінка 1,0 - лише 3 чи навіть 2. В оцінці враховується не тільки складність форми, але і пропорції. Наприклад, назва конкретної породи у відповіді являє собою більш виразну форму, чим просто «собака». Оцінка 0,0 привласнюється відповідям невизначеним за формою (С, Сп, з, Сv, К, хтощо), а оцінка 0,5 привласнюється відповідям, що не заперечують форму цілком (CF, СТ, с KF, k). Оцінка -0,5 привласнюється в тому випадку, якщо визначеному полю приписується невизначена концепція; якщо випробуваний усе-таки робить деякі спроби зіставити концепцію з формою, але не дотягає до мінімальних для цього вимог. Оцінка -1,5 привласнюється конфабулярним відповідям. (DW).

Якщо концепція не збігається з прямою і не виробляється ніяких зусиль до зіставлення, дається оцінка 2,0. Як уже відзначалося, до основної оцінки додають 0,5 бала до кожної конструктивної організації і конструктивної розробки. Найчастіше такі додавання здійснюються до основних оцінок 1,0

чи 1,5, і рідше до 0,0 чи 0,5. Будь-яка розробка, що знижує, веде до зменшення основної оцінки на 0,5 балів. Якщо основна оцінка вже має знак мінус, подальшого вирахування не роблять.

Вважається, що вже одна відповідь, оцінена 4,0, указує на дуже високі інтелектуальні здібності, відповідь з оцінкою 3,0 – на високі, з оцінкою 2,0 – на середні, трохи вище.

За допомогою зваженої оцінки форми оцінюється рівень загальних здібностей випробуваного. Всі оцінки, рівні 2,5 чи вище, при цьому збільшуються на 2 і до них додаються всі оцінки нижче 2,5, а отримана сума поділяється на загальну кількість відповідей. Рівень форми від 1,0 до 1,4 виражає середній інтелект, від 1,5 до 1,9 – інтелект вище за середнє, 2,0

- дуже високий інтелект.

1. Обговорення результату.

Необхідно підкреслити, що наступні саморозкриття випробуваного, проєктивну продуктивність методики коло сальний вплив роблять такі фактори, як ситуація, обстановка тестування, атмосфера, відносини, що утворилися.

Кожна з груп формулює висновок за отриманими результатами. Викладач перевіряє кількість висновків та надає, в разі необхідності, допомогу.

III Заключна частина заняття

У групі необхідно наприкінці заняття обговорити достоїнства й недоліки методики.

Тема № 14: Адитивні (доповнення) проєктивні техніки.

Практичне заняття 1. Методика Сакса – Сіднея «Незакінчені речення».

Навчальна мета заняття: формування навичок проведення, обробка й інтерпретація отриманих даних за методикою Сакса – Сіднея «Незакінчені речення».

Час проведення: 2 години

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Методика Сакса – Сіднея.

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

1. Криволапчук В.О. Використання проєктивних методів психологічної діагностики у професійно-психологічному відборі кадрів до органів внутрішніх справ : практ. посіб. Київ : ДНДІ МВС України, 2014.

2. Стимульний матеріал методики.

План проведення заняття

I. Вступ.

Суть методики полягає в тому, що досліджуваному пропонується 64 незакінчені речення з початком, що детермінують реакцію, і дається інструкція закінчити їх першою фразою, що спала на думку.

Бланк опитувальника

Інструкція.

Прочитайте уважно ці незакінчені речення, доповнивши їх першим, що спало Вам на думку. Робіть це якнайшвидше. Якщо Ви не можете закінчити яке-небудь речення, залиште його, обвівши кружечком номер, і поверніться до нього пізніше. Будьте правдиві. Ваші відповіді нікому, крім психотерапевта, не будуть відомі.

1. Думаю, що мій батько рідко...
2. Якщо всі проти мене, то...
3. Я завжди прагнув...
4. Якби я посідав керівний пост...
5. Майбутнє видається мені...
6. Коли б не хвороба...
7. Моє начальство...
8. Знаю, що нерозумно, але боюся...
9. Думаю, справжній друг...
10. Коли я був дитиною...

11. Ідеалом жінки (чоловіка) для мене є...
12. Коли я бачу жінку разом із чоловіком...
13. Порівняно з більшістю інших родин, моя родина...
14. Найкраще мені працюється з...
15. Моя мати і я...
16. Усе-таки здорові люди...
17. Зробив би все, щоб забути...
18. Коли б тільки мій батько захотів...
19. Думаю, що я досить вільний, щоб...
20. Я міг би бути дуже щасливим, коли б...
21. Якщо хто-небудь працює під моїм керівництвом...
22. Сподіваюся на...
23. У школі мої вчителі...
24. Більшість моїх товаришів не знають, що я боюся...
25. Не люблю людей, які...
26. Раніше я...
27. Вважаю, що юнаків (дівчат)...
28. Подружнє життя видається мені...
29. Моя родина поводить ся зі мною, як із...
30. Люди, з якими я працюю...
31. Моя мати...
32. Моєю найбільшою помилкою було...
33. Я прагнув би, щоб мій батько...
34. Моя найбільша слабкість полягає в тому...
35. Моя хвороба...
36. Моїм прихованим бажанням у житті...
37. Мої підлеглі...
38. Настане той день, коли...
39. Коли до мене наближається мій начальник...
40. Хотілося б мені перестати боятися...

41. Найбільше люблю тих людей, які...
42. Коли б я знову став молодим...
43. Вважаю, що більшість жінок (чоловіків)...
44. Коли б у мене було нормальне статеве життя...
45. Більшість відомих мені родин...
46. Люблю працювати з людьми, які...
47. Вважаю, що більшість матерів...
48. Коли я був молодим, то почував себе винуватим, якщо...
49. Думаю, що мій батько...
50. Коли мені починає нещастити, я...
51. Коли я даю іншим доручення...
52. Найбільше я прагнув би в житті...
53. Коли я буду старим...
54. Люди, перевагу яких над собою я визнаю...
55. Мої побоювання не раз змушували мене...
56. Коли мене немає, мої друзі...
57. Через хворобу...
58. Моїм якнайживішим дитячим спогадом є...
59. Мені дуже не подобається, коли жінки (чоловіки)...
60. Моє статеве життя...
61. Коли я був дитиною, моя родина...
62. Люди, які працюють зі мною...
63. Я люблю свою матір, але...
64. Найгірше, що мені довелося зробити, це...

У разі утруднення досліджуваному необхідно повторити інструкцію й надати приклад відповіді: «Я гадаю, що мій батько буває неправий». Відповіді досліджуваного групуються в ключі.

Ключ до методики незакінчених речень Сакса – Сіднея

1. Ставлення до матері – речення № 15, 31, 47, 63.
2. Ставлення до батька – речення № 1, 18, 36, 49.

3. Ставлення до родини – речення № 13, 29, 45, 61.
4. Ставлення до жінок (чоловіків) – речення № 11, 27, 43, 59.
5. Ставлення до статевого життя – речення № 12, 28, 44, 60.
6. Ставлення до товаришів і знайомих – речення № 9, 25, 41, 56.
7. Ставлення до вище поставлених осіб на роботі, у школі – речення № 7, 23, 39, 54.
8. Ставлення до підлеглих – речення № 4, 21, 37, 51.
9. Ставлення до товаришів по роботі – речення № 14, 30, 43, 62.
10. Страху й побоювання – речення № 8, 24, 40, 55.
11. Свідомість провини – речення № 17, 32, 48, 64.
12. Ставлення до себе – речення № 2, 19, 37, 50.
13. Ставлення до минулого – речення № 10, 26, 42, 58.
14. Ставлення до майбутнього – пропозиції № 5, 22, 38, 53.
15. Цілі – речення № 3, 19, 36, 52.
16. Ставлення до хвороби – речення № 6, 16, 35, 57.

Обробка результатів

Враховується якість відповіді (зміст закінченого речення), латентний період (час, витрачений на обмірковування відповіді), а також емоційна реакція досліджуваного.

Кожна відповідь (система стосунків) оцінюється за 3-бальною системою (0, 1, 2).

0 балів ставиться в тому разі, якщо адаптацію не порушено, конфлікт не виявлено;

1 – якщо конфлікт на субклінічному рівні, досліджуваний сам бачить шляхи розв'язання конфлікту;

2 – коли адаптацію порушено, потрібна психотерапевтична корекція.

Аналізуючи відповіді досліджуваного, вдається виявити його ставлення до себе, свого минулого, сьогодення, майбутнього, навколишнього середовища та ін.

Частина відповідей буває формального характеру, відповідаючи за змістом початку фрази. Емоційно значущі речення навіть за формальної відповідності відповіді супроводжуються затримкою (подовженням латентного періоду), міміко-вегетативною реакцією.

У пацієнтів з істеричною акцентуацією, як правило, виявляється безліч конфліктів, виражена демонстративність, вичурність відповідей.

У пацієнтів зі страхами й хворобливими переживаннями виявляється непевність у майбутньому.

Чим категоричніші і яскравіші навіть негативні відповіді, що свідчать про конфлікт, тим більше вони говорять про соціальну дезадаптацію досліджуваного.

Методика допомагає зорієнтуватися в різноманітній системі стосунків особистості пацієнта, виявити порушення цих стосунків, визначити точки застосування психотерапевтичної корекції й реабілітації пацієнтів.

Включення чотирьох додаткових речень (№ 6, 16, 35, 57) дозволяє оцінити ступінь виразності психотравмуючого впливу на соматичне захворювання.

При цьому слід мати на увазі, що захворювання як психотравма може знаходити своє відображення й у висловленнях пацієнтів з інших питань, прямо не пов'язаних із хворобою.

II Порядок проведення основної частини

Курсантам необхідно провести методику та проінтерпретувати письмово отримані результати.

III. Заключна частина заняття

Викладач перевіряє якість висновків та надає, в разі необхідності, допомогу. У групі необхідно наприкінці заняття обговорити достоїнства й недоліки методики.

Тема № 14: Адитивні (доповнення) проєктивні техніки.

Практичне заняття 2.

Навчальна мета заняття: формування навичок проведення, обробка й інтерпретація отриманих даних за методикою Фрустраційний тест С. Розенцвейга.

Час проведення: 2 години

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Методика Фрустраційний тест С. Розенцвейга

Література, методичне та матеріально – технічне забезпечення заняття.

1. Криволапчук В.О. Використання проєктивних методів психологічної діагностики у професійно-психологічному відборі кадрів до органів внутрішніх справ : практ. посіб. Київ : ДНДІ МВС України, 2014.

2. Стимульний матеріал методики.

План проведення заняття

I Порядок проведення вступу

Тест фрустрації вперше описаний С. Розенцвейгом у 1945 р. за назвою «Метод рисункової фрустрації». Задача методу - дослідження реакцій на фрустрацію. У якості стимульного матеріалу використовують малюнки, що зображують найбільше часто виникаючі конфліктні ситуації, що можуть фруструвати особистість. Стать, вік і сфера діяльності не є вирішальними для виникнення подібних ситуацій.

Запропоновані малюнки досить однотипні за своїм характером і, що найбільш істотно, служать для того, щоб одержати від обстежуваного порівняно прості відповіді. Таким чином, дійсний метод зберігає деякі з об'єктивних переваг тесту словесної асоціації.

Матеріал методики складається з 24 малюнків, на яких зображені обличчя, що знаходяться у фрустраційній ситуації минулого типу. На кожному малюнку персонаж, зображений ліворуч, вимовляє слова, якими описується фрустрація власна чи іншого індивіда. Над персонажем, зображеним праворуч, маєтья порожній квадрат, у який обстежуваний

повинний уписати власна відповідь. Риси і міміка персонажів з малюнків усунуті.

Ситуації, що представлені у методиці, можна підрозділити на дві основні групи. 1) Ситуації перешкоди, за термінологією С. Розенцвейга, «егоблокінгові». У цих ситуаціях або перешкода спантеличує діючу особу, збиває його, фруструє будь-яким прямим способом. Існує 16 ситуацій цього типу (наприклад, 1, 3, 6, 8 та ін.). 2) Ситуації обвинувачення чи «суперегоблокінгові». Тут суб'єкт є об'єктом обвинувачення (наприклад, 2, 5, 7 та ін.).

Обстежуваному дають серію малюнків і пропонують інструкцію приблизно наступного змісту: «На кожному з малюнків зображені двоє чи більш осіб. Один зображений завжди говорить певні слова. Уявіть собі, що буде відповідати інша людина і запишіть першу відповідь, що приходить Вам на розум. Не намагайтеся обробитися жартом і дійте по можливості швидше».

На прикладі першого малюнка обстежуваному демонструють, як варто давати відповідь. Тест може бути використаний як при індивідуальному, так і при груповому експерименті.

Кожну відповідь обстежуваного оцінюють за двома наступними критеріями: спрямованість і тип реакції особистості. За спрямованістю виділяються:

1) екстрапунітивні - реакція спрямована на живе чи неживе оточення у формі підкреслення ступеня фрустраційної ситуації, у формі осуду зовнішньої причини фрустрації, іноді іншій особі ставиться в обов'язок вирішити дану ситуацію;

2) інтрапунітивні - реакція спрямована суб'єктом на самого себе, обстежуваний приймає фрустраційну ситуацію як сприятливу для себе, приймає провину або бере на себе відповідальність за виправлення цієї ситуації;

3) імпунітивні - фрустрируюча ситуація розглядається обстежуваним

як малозначна чи ж як щось, що може бути виправлено, варто тільки почекати і подумати.

За типом реакції підрозділяються на:

1) перешкодно-домінантні - у відповіді обстежуваного перешкода, що викликала фрустрацію, усіляко підкреслюється (ця перешкода представляється як несприятливе, сприятливе чи незначне);

2) самозахисні - головну роль у відповіді обстежуваного грає спосіб захисту «Я», обстежуваний засуджує кого-небудь, визнає свою провину, заперечує відповідальність узагалі;

3) необхіднісно-завзяті - акцент робиться на потребі вирішити ситуацію, що виникла, обстежуваний вимагає допомоги від інших осіб, сам береться за вирішення проблеми чи вважає, що час і хід події приведуть до її виправлення.

З комбінації цих шести категорій, кожна з яких має умовну позначку, одержують дев'ять можливих факторів оцінки (і два додаткових варіанти).

Крім кількісної і якісної оцінок спрямованості і типів реакцій особистості у фрустраційних ситуаціях можливо також і встановлення показника, що дозволяє судити про ступінь соціальної адаптації індивіда.

Для позначення напрямку реакції використовуються букви: Е-екстрапунітивні реакції, І - інтропунітивні реакції, М-імпунітивні. Типи реакцій позначаються наступними символами. ED - «з фіксацією на перешкоді», OD - «з фіксацією на самозахисті», NP - «з фіксацією на задоволення потреби».

Зі сполучення цих шести категорій одержують дев'ять можливих факторів і два додаткових варіанти.

Спочатку визначається напрямок реакції, що міститься у відповіді випробуваного (Е, І або М), а потім виявляє тип реакції: ED, OD або NP

Сполученню тих чи інших двох варіантів надається власне буквальне значення. У тому випадку, якщо у відповіді з екстрапунітивною, інтропунітивною або імпунітивною реакцією домінує ідея перешкоди,

додається значок «прим». Тип реакції «з фіксацією на самозахисті» позначається прописними буквами без значка (Е, І, М) Тип реакції «з фіксацією на задоволення потреби» позначається малими літерами (е, і, m). Екстра- і інтропунітивні реакції самозахисного типу в ситуаціях обвинувачення мають ще два додаткових варіанти оцінки, що позначаються символами Е і І.

Поява додаткових варіантів підрахунку Е і І обумовлено поділом ситуації тесту на два типи. У ситуаціях «перешкоди» реакція суб'єкта звичайно спрямована на особистість, що фруструє, а в ситуаціях «обвинувачення» вона частіше є вираженням протесту, відстоювання своєї невинності, відкидання чи обвинувачення докору, коротше -наполегливого самовиправдання.

Проілюструємо всі ці позначення на прикладі ситуації № 1. У цій ситуації персонаж ліворуч (шофер) вимовляє. «Мені дуже шкода, що ми забризкали Ваш костюм, хоча дуже намагалися об'їхати калюжу».

Можливі варіанти відповідей на ці слова з оцінкою їх за допомогою вищеописаних символів».

Е' - «Як це неприємно».

І' - «Я зовсім не забруднився».(Суб'єкт підкреслює як неприємно утягувати у фруструючу ситуацію іншу особу).

М' - «Нічого не трапилося, він небагато заляпаний водою».

Е - «Ви незграбні. Ви недотепа».

І - «Ну звичайно, мені треба було залишитися на тротуарі».

М - «Нічого особливого».

е - «Вам треба почистити».

і - «Я почищу».

m - «Нічого, висохне».

Тому що відповіді бувають нерідко у формі двох фраз або пропозицій, кожне з яких може мати трохи відмінну функцію, то в разі потреби їх можна позначити двома відповідними символами. Наприклад, якщо випробуваний

говорить: «Шкодную, що з'явився причиною всього цього занепокоєння, але буду рад виправити положення», те це позначення буде: Іі. У більшості випадків для оцінки відповіді досить одного рахункового фактора.

Однак більшості відповідей залежить від одного фактора. Особливий випадок представляють взаємопроникаючі або взаємозалежні комбінації, використані для відповідей.

II Порядок проведення основної частини

За основу підрахунку завжди приймається явне значення слів суб'єкта і тому що відповіді нерідко бувають у формі двох чи фраз пропозицій, кожна з яких може мати відмінну функцію, то можна встановлювати за однією групою слів одну рахункову величину, а за іншою - іншу.

Отримані дані у виді буквених виражень (E, I, M, E', I', M', e, i, m) виносяться в таблицю.

Далі обчислюється GCR - коефіцієнт груповий конформності, інакше кажучи, міра індивідуальної адаптації суб'єкта до свого соціального оточення. Він визначається шляхом порівняння відповідей випробуваного зі стандартними величинами, отриманими шляхом статистичного підрахунку.

Якщо у відповідь випробуваного ідентичний стандартному, ставиться знак «+». Коли як стандартну відповідь даються два типи відповідей на ситуацію, те досить, щоб хоча б один з відповідей випробуваного збігся зі стандартним. У цьому випадку відповідь також відзначається знаком «+». Якщо відповідь суб'єкта дає іншу оцінку, і одна з них відповідає стандартному, він оцінюється в 0,5 бала. Якщо ж відповідь не відповідає стандартному, його позначають знаком «-». Оцінки додаються, вважаючи кожен плюс за одиницю, а мінус за нуль. Потім, виходячи з 14 ситуацій (які приймаються за 100%), обчислюється процентна величина GCR випробуваного. Кількісна величина GCR може розглядатися як міру індивідуальної адаптації суб'єкта до свого соціального оточення.

Наступний етап - заповнення таблиці профілів. Здійснюється на підставі листа відповідей. Підраховується, скільки разів зустрічається

кожний з 5 факторів, кожній появі фактора привласнюється один бал. Якщо ж відповідь випробуваного оцінена за допомогою декількох рахункових факторів, то кожному фактору надається рівне значення. Так, якщо відповідь була оцінена «І», те значення «Е» буде дорівнювати 0,5 і «е», відповідно, теж 0,5 бала. Отримані числа заносяться в таблицю. Коли таблиця заповнена, цифри додаються в стовпчики і рядки, а потім обчислюється процентний уміст кожної отриманої суми.

Отримані в такий спосіб процентне відношення E, I, M, OD, ED, NP, представляє виражені в кількісній формі особливості фрустраційних реакцій випробуваного.

На підставі профілю числових даних складаються три основних і один додатковий зразки.

1. Перший зразок виражає відносну частоту різних напрямків відповіді, незалежно від його типу. Екстрапунітивні, інтропунітивні і імпунітивні відповіді розташовуються в порядку їх убутої частоти.

2. Другий зразок виражає відносну частоту типів відповідей незалежно від їхніх напрямків. Записуються знакові символи так само, як і в попередньому випадку. Записуються: OD>NP>ED.

3. Третій зразок виражає відносну частоту трьох найбільше що часто зустрічаються факторів, незалежно від типу і напрямку відповіді. Записуються, наприклад, E>E'>M.

4. Четвертий додатковий зразок включає порівняння відповідей E і I у ситуаціях «обвинувачення». Сума E і I розраховується у відсотках, виходячи також з 24, але оскільки тільки 8 тестових ситуацій дозволяють підрахунок E і I, те максимальний відсоток таких відповідей буде складати 33%. Для цілей інтерпретації отримані відсотки можуть бути зрівняні з цим максимальним числом.

Аналіз тенденцій проводиться на підставі листа відповідей випробуваного і ставить метою з'ясування того, чи була зміна напрямку чи реакції типів реакції випробуваного під час проведення дослідів. Під час

проведення досвіду випробувань може помітно змінити свою поведінку, переходячи з одного типу напрямку реакцій до іншого. Наявність таких змін свідчить про відношення випробуваного до своїх власних відповідей, (реакцій). Прикладом реакції випробуваного екстрапунітивної спрямованості (з агресією на оточення), під впливом пробудженого почуття провини можуть перемінитися відповідями, що містять агресію на самого себе.

Аналіз дозволяє виявити існування таких тенденцій і з'ясувати їх причини, що можуть бути різні і залежать від особливості характеру випробуваного.

III. Заключна частина заняття

Кожен з групи формулює висновок за отриманими результатами. Викладач перевіряє якість висновків та надає, в разі необхідності, допомогу. У групі необхідно наприкінці заняття обговорити достоїнства й недоліки методики.

ТЕМА № 15. Адитивні (доповнення) проєктивні техніки

Навчальна мета заняття: ознайомлення з методикою тест Е. Вартегга та її використанням у практичній роботі, проведення, обробка й інтерпретація отриманих даних.

Час проведення: 2 години.

Навчальні питання:

1. Методика тест Е. Вартегга.

Література, методичне та матеріально – технічне забезпечення заняття.

1. Криволапчук В.О. Використання проєктивних методів психологічної діагностики у професійно-психологічному відборі кадрів до органів внутрішніх справ : практ. посіб. Київ : ДНДІ МВС України, 2014.

План проведення заняття

I Порядок проведення вступу

Тест був запропонований до застосування Еріком Вартеггом в 30-х роках минулого століття, опублікований в 1953 році. Е. Вартегг в своїй теорії, на

якій заснована інтерпретація тесту, еkleктично поєднав положення психоаналізу, біхевіоризму і фізіології вищої нервової діяльності. Стимульний матеріал – це стандартний бланк з 8-ю квадратами, в кожному з яких зображена проста фігура або лінії. Інструкція до тесту: Перед вами вісім квадратів, в кожному з яких щось зображено.

Продовжіть то, що ви бачите, і намалюйте будь-який малюнок в кожному з квадратів, в будь-якій послідовності, підпишіть, в якій послідовності ви заповнювали тест і позначте, що намальовано на картинках. Стимули тесту і їх послідовність підібрані таким чином, що кожен з них провокує проєкцію певної психічної області. Тобто, кожен стомлений малюнок «адресований» певній галузі індивідуального, певному аспекту особистості.

Квадрати Вартегга.

1 квадрат. Архетипічно точка означає початок, мить, середину чогонебудь. У психологічному сенсі вона відображає Его-концепцію, Я, світогляд, пошук себе, самість людини.

2 квадрат. Архетипічно хвиляста лінія означає зародок (незахищена людська істота). Те, як людина надійде з ним в малюнку, означатиме, як він пристосовується до навколишнього світу. Навколишній світ – агресивне середовище для цього зародка або навпаки середовище, що сприяє його розвитку. У психологічному сенсі відображає емоційну залежність, емотивність, співчуття, причетність з іншими людьми, контакт з соціумом, соціальну адаптацію (до людей) в світі людей. Це квадрат відображає соціальний аспект особистості.

3 квадрат. Три висхідні лінії означають підйом, посилення, сходження, розвиток. У психологічному плані вони відповідають таким категоріям, як амбіції, мотивація, спрямованість, наполегливість, ініціатива, плани на майбутнє, кар'єрний ріст.

4 квадрат. Архетипічно чорний квадрат позначає небезпеку, страх, провину. Психологічно в цьому квадраті відображаються: несвідоме, аспекти

страху, провини, сорому.

5 квадрат. Архетипічно дві перпендикулярні, непересічні лінії позначають протилежність, опір, імпульс діяти і перешкода на шляху. Психологічно в цьому квадраті відображаються вольова регуляція, динамічність, активний початок, мотивація досягнення, або мотивація уникнення труднощів. Рух вперед і спосіб подолання перешкоди.

6 квадрат. Дві лінії архетипически означають протилежні початку, що йдуть в різні напрямки, і вимагають перетину. Психологічно дає уявлення про прагнення (не прагнення) людини до інтеграції, з'єднання.

7 квадрат. Точки означають чутливість, витонченість, інтуїцію, чуттєве (жіноче) початок, реагування на подразники (порог збудливості). Наскільки людина сприйнятливий до зовнішніх подразників, до внутрішніх відчуттів. Психологічно відображає здатність людини до емоційної чуттєвості, чутливості, тактовності, тонкошкірості або відсутності цих якостей.

8 квадрат. Дуга означає захищає початок, гармонію, безумовне прийняття, почуття захисту. Психологічно відображає душевну основу, врівноваженість людини, почуття задоволення, внутрішнє відчуття захищеності.

Квадрати № 1, 2, 7 і 8 - це емоційні реакції, світ почуттів. Зазвичай тут розташовується живе: природа, люди, тварини. Квадрати № 3, 4, 5 і 6 - це раціональні реакції, світ логіки. Зазвичай тут розташовуються неживі предмети, створені людиною. Особливості графіки: Щоб оцінити натиск, потрібно перевернути малюнок. Тоді з виворітного боку будуть добре видні області сильного і дуже слабкого натиску: саме ці питання (квадрати) викликають найбільшу напругу у малює, тобто є проблемними, важкими, проте вказують на його рішучість і бойовий настрій! Занадто слабкий натиск може вказувати на невпевненість, слабкість, пригніченість в цьому аспекті (квадраті).

Розташування малюнка у верхній частині квадрата вказує на зайву самовпевненість, перебільшення своїх можливостей, в нижній частині – на

невпевненість і применшення здібностей, збоку - залежність і пошук підтримки, в центрі - адекватну самооцінку і впевненість в собі. Переважаючі лінії: горизонтальні - слабкість, вертикальні - рішучість, штрихування - тривожність.

Розмір малюнка: надвеликі - демонстративність, бурхлива емоційність, зовсім маленькі - пригніченість, скромність. Ставлення до вихідних даних: "лінії і крапочки": - коли малює, то ігнорує їх, тобто його малюнок не пов'язаний з ними - зосередженість на собі, своєму "Я", заглибленість в "свій світ"; - коли малює, то враховує їх в своєму малюнку, але не повністю - винахідливість; - враховує всі - концентрація на конкретному, важливому, суттєвому; - створює цілісні цікаві образи – творчі здібності. Порядок заповнення квадратів: людина зазвичай починає з тих квадратів, які їй "подобаються", "легкі", "зрозумілі", тобто з тих тем, які для неї найбільш актуальні, важливі. А квадрати, які "не подобаються", "якісь незрозумілі", "складні" залишає на потім, тобто ті теми, в яких вона зазнає труднощів.

II Порядок проведення основної частини

Провести методику та письмо проінтерпретувати результати.

III Порядок проведення заключної частини.

Підбивається підсумок заняття.

Тема № 15: Імпресивні проективні техніки.

Практичне заняття. Тест Люшера.

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти навички психодіагностичного дослідження особливостей міжособистісних відносин та комунікативної компетентності.

Час проведення: 2 години

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Тест Люшера.

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення:

1. Криволапчук В.О. Використання проєктивних методів психологічної діагностики у професійно-психологічному відборі кадрів до органів внутрішніх справ : практ. посіб. Київ : ДНДІ МВС України, 2014.

2. Стимульний матеріал, бланки протоколів, ручка.

План проведення заняття

I. Вступ.

1. Теоретичні основи методики.

Добре відомо, що вплив кольору може викликати в людини як фізіологічний, так і психологічний ефект. Це давно враховується в мистецтві, естетиці, гігієні виробництва.

Тест Люшера заснований на припущенні, що вибір кольору нерідко відбиває спрямованість випробуваного на визначену діяльність, настрій, функціональний стан і найбільш стійкі риси особистості.

Іноді тест Люшера застосовують з метою профорієнтації при підборі кадрів, комплектуванні виробничих колективів, в етнічних, геронтологічних дослідженнях. Значення кольорів у психологічній інтерпретації визначалися в ході різнобічного обстеження численного контингенту різних випробуваних.

Характеристика кольорів (за Люшером) містить у собі 4 основних і 4 додаткові кольори.

Основні кольори

- 1) синій - символізує спокій, задоволеність;
- 2) синьо-зелений - почуття впевненості, наполегливість, іноді упертість;
- 3) оранжево-червоний - символізує силу волевого зусилля, агресивність, наступальні тенденції, порушення;
- 4) ясно-жовтий - активність, прагнення до спілкування, експансивність, веселість.

При відсутності конфлікту в оптимальному стані основні кольори повинні займати переважно перші п'ять позицій.

Додаткові кольори: 5) фіолетовий; 6) коричневий; 7) чорний; 0) сірий. Символізують негативні тенденції: тривожність, стрес, переживання страху, засмучення. Значення цих кольорів (як і основних) найбільшою мірою визначається їх взаємним розташуванням, розподілом по позиціях.

II. Основна частина заняття

Інструкція (для психолога): «Перемішайте кольорові картки і покладете колірною поверхнею наверх. Попросите випробуваного вибрати з восьми кольорів той, котрий йому більше всього подобається. При цьому потрібно пояснити, що він повинний вибрати колір як такий, не намагаючись співвіднести його з улюбленим кольором в одязі, кольором очей, тощо. Випробуваний повинний виділити найбільше приємний колір з восьми. Картку з обраним кольором варто відкласти вбік, перевернувши кольоровою стороною вниз. Попросите вибрати із семи кольорів, що залишилися, найбільш приємний. Обрану картку варто покласти кольоровою стороною вниз праворуч від першої. Повторите процедуру. Перепишіть номери карток у розкладеному порядку.

Через 2-3 хв. знову покладете картки колірною стороною догори і проробіть те ж саме. При цьому поясните, що випробуваний не повинен згадувати порядок розкладки в першому виборі і свідомо змінювати попередній порядок. Він повинний вибирати кольору, начебто вперше.

Перший вибір характеризує бажаний стан, другий - дійсне. У залежності від мети дослідження можна інтерпретувати результати відповідного тестування.»

У результаті тестування одержуємо вісьмох позицій:

перша і друга - явна перевага (позначаються + +);

третья і четверта - перевага (позначаються x x);

п'ята і шоста - байдужність до кольору (позначаються = =);

сьома і восьма - антипатія до кольору (позначаються - -).

3. Аналіз і обробка результатів, формулювання висновків.

На підставі аналізу більш 36000 результатів досліджень М. Люшер дав зразкову характеристику обраних позицій:

1-я позиція відбиває засоби досягнення мети;

2-я позиція показує мету, до якої прагне випробуваний;

3-я і 4-я позиції характеризують перевагу кольору і відбивають відчуття випробуванню ситуації, у якій він знаходиться, або ж образ дій, що йому підказує ситуація;

5-я і 6-я позиції характеризують байдужність до кольору, нейтральне до нього відношення. Вони як би свідчать, що випробуваний не зв'язує свій стан, настрій, мотиви з даними квітами. Однак у визначеній ситуації ця позиція може містити резервне трактування кольору, наприклад, синій колір (колір спокою) відкладається тимчасово як невідповідний у даній ситуації;

7-я і 8-я позиції характеризують негативне відношення до кольору, прагнення придушити будь-яку потребу, мотив, настрій, відбивані даним кольором.

Запис обраних кольорів здійснюється переліком номерів у порядку переваги з указівкою позицій.

Основні кольори, на думку М. Люшера, символізують наступні психологічні потреби:

№ 1 (синій) - потреба в задоволенні, спокої, стійкої позитивної прихильності;

№ 2 (зелений) - потреба в самоствердженні;

№ 3 (червоний) - потреба активно діяти і домагатися успіху;

№ 4 (жовтий) - потреба в перспективі, надіях на краще, мріях.

Якщо основні кольори знаходяться в 1-й - 5-й позиціях, вважається, що ці потреби у відомій мері задовольняються, сприймаються як задоволені; якщо вони в 6-й - 8-й позиціях, має місце який-небудь конфлікт, тривожність, незадоволеність через несприятливі обставини. Колір, що відкидається, може розглядатися як джерело стресу.

Можливості оцінки працездатності в ході аналізу вибору кольорів М. Люшер враховував, виходячи з наступних посилок.

Зелений колір характеризує гнучкість вольових проявів у складних умовах діяльності, чим забезпечується підтримка працездатності.

Червоний колір характеризує силу волі і почуття задоволеності прагненням до досягнення мети, що також сприяє підтримці працездатності.

Жовтий колір відбиває надії на успіх, спонтанне задоволення від участі в діяльності (іноді без чіткого усвідомлення її деталей), орієнтацію на подальшу роботу.

Якщо всі ці три кольори розташовані на початку ряду і всі разом, то ймовірна більш продуктивна діяльність, більш висока працездатність. Якщо ж вони знаходяться в другій половині ряду і розділений друг від друга, прогноз менш сприятливий.

Показники тривоги. Якщо основний колір стоїть на 6-м місці, він позначається знаком -, і всі інші, що знаходяться за ним (7-я - 8-я позиції), позначаються цим же знаком. Їх варто розглядати як кольори, що відкидаються, як причину тривожності, негативного стану. У тесті Люшера такі випадки додатково позначаються буквою А над номером кольору і знаком - .

Показники компенсації. При наявності джерела стресу, тривоги (вираженої будь-яким основним кольором, поміщеним на 6-ю і 5-ю позиції) колір, поставлений у 1-ю позицію, розглядається як показник компенсації (компенсуючим мотивом, настроєм, поведінкою). У цьому випадку над цифрою, що займає 1-і місце, ставиться буква С. Вважається явищем більш-менш нормальним, коли компенсація проходить за рахунок одного з основних кольорів. У той же час сам факт наявності показника стресу і компенсації завжди свідчить про недостатність оптимальності стану.

У тих же випадках, коли компенсація проходить за рахунок додаткових квітів, результати тесту трактуються як показники негативного стану, негативних мотивів, негативного відношення до навколишньої ситуації.

Показники інтенсивності тривоги характеризуються позицією, займаної основними кольорами. Якщо основний колір на 6-м місці, фактор, що викликає тракту, вважається відносно слабким (це відзначається одним знаком оклику); якщо колір у 7-й позиції, ставляться два знаки оклику (!!); якщо основний колір у 8-й позиції, ставляться три знаки (!!!). У такий спосіб може бути поставлене до 6 знаків, що характеризують джерела стресу, тривоги, наприклад:

! !! !!!

A A A

2 1 4

Подібним же чином оцінюються випадки несприятливої компенсації. Якщо компенсацією служить який-небудь з основних чи квітів фіолетовий, не ставиться ніяких знаків. Якщо сірий, коричневий чи чорний колір займають 3-ю позицію, ставиться один знак оклику, якщо 2-ю позицію, ставиться два знаки (!!), якщо першу позицію, ставиться три знаки (!!!). Вважається, що чим більше знаків «!», тим прогноз більш несприятливий.

Особливо важливе значення при інтерпретації результатів тестування має оцінка кольору в останньої 8-й позиції (чи в 4-й функціональній групі при наявності двох кольорів зі знаком -). Якщо кольору в цій позиції позначені знаками оклику, значить досить велика імовірність розвитку у випробуваного стану тривожності.

Може бути також проаналізоване відношення кольорів на другій і третій позиціях (бажана мета і фактична ситуація).

Інтерпретація кольорових пар за Люшером

Позиції «++».

Перший колір синій

+ 1 + 2 (синій і зелений) - почуття задоволеності, спокою, прагнення спокійної обстановки, небажання брати участь у конфліктах, стресі.

+ 1 + 3 (синій і червоний) - почуття цілісності, активне і не завжди усвідомлене прагнення до тісних відносин. Потреба в увазі з боку інших.

+ 1 + 5 (синій і фіолетовий) - невелике занепокоєння, потреба в тонкому оточенні, прагнення до естетичного.

+ 1 + 6 (синій і коричневий) - почуття занепокоєння, страх самотності, прагнення піти від конфлікту, уникнути стресу.

+ 1 + 7 (синій і чорний) - негативний стан, прагнення спокою, відпочинку, незадоволеність відношенням до себе, негативне відношення до ситуації.

+ 1 + 0 (синій і сірий) - негативний стан, потреба звільнитися від стресу, прагнення до спокою, відпочинку.

Перший колір зелений

+ 2 + 1 (зелений і синій) - позитивний стан, прагнення визнання, діяльності, що забезпечує успіх.

+ 2 + 3 (зелений і червоний) - активне прагнення успіху, самостійних рішень, подоланню перешкод у діяльності. + 2 + 4 (зелений і жовтий) - невелике занепокоєння, прагнення до визнання, популярності, бажання зробити враження.

+ 2 + 5 (зелений і фіолетовий) - невелике занепокоєння, прагнення визнання, популярності, бажання супервражень, підвищене увага до реакцій навколишніх на свої вчинки.

+ 2 + 6 (зелений і коричневий) - почуття незадоволеності, втоми, переоцінка значимості відносини до себе з боку навколишніх.

+ 2 + 7 (зелений і чорний) - почуття образи, злості, прагнення до твердості, авторитетності у відносинах.

+ 2 + 0 (зелений і сірий) - почуття незадоволеності, прагнення до визнання, бажання зробити враження.

Перший колір червоний

+ 3 + 1 (червоний і синій) - ділове збудження, активне прагнення діяльності, враженням, задоволенням.

+ 3 + 2 (червоний і зелений) - ділове збудження, активне прагнення

мети, подоланню всіх труднощів, прагнення високої оцінки своєї діяльності.

+ 3 + 4 (червоний і жовтий) - ділове, злегка підвищене збудження, захопленість, оптимізм, прагнення до контактів, розширення сфери діяльності.

+ 3 + 5 (червоний і фіолетовий) - підвищене збудження, не завжди адекватна захопленість, прагнення зробити враження.

+ 3 + 6 (червоний і коричневий) - негативний настрій, засмучення через невдачу, небажання позбавитися сприятливої ситуації.

+ 3 + 7 (червоний і чорний) - негативний настрій, злість, прагнення піти з несприятливої ситуації.

+ 3 + 0 (червоний і сірий) - почуття незадоволеності, спрямованість на ризиковану дію.

Перший колір жовтий

+ 4 + 1 (жовтий і синій) - настрій у загальному позитивне, прагнення позитивного емоційного стану, взаємовитрімки.

+ 4 + 2 (жовтий і зелений) - настрій у загальному позитивне, бажання пошуку перших шляхів рішення задач, що коштують, прагнення до самоствердження.

+4 + 3 (жовтий і червоний) - трохи підвищене ділове збудження, прагнення до широкої активності.

+4 + 5 (жовтий і фіолетовий) - невелика ейфорія, прагнення яскравих подій, бажання зробити враження.

+ 4 + 6 (жовтий і коричневий) - негативний настрій, засмучення і потреба в емоційній розрядці, відпочинку.

+ 4 + 7 (жовтий і чорний) - дуже негативний настрій, прагнення піти від будь-яких проблем, схильність до необхідних, малоадекватним рішенням.

+ 4 + 0 (жовтий і сірий) - негативний пригноблений стан, прагнення вийти з неприємної ситуації, нечітке представлення про те, як це зробити.

Перший колір фіолетовий

+ 5 + 1 (фіолетовий і синій) - невизначений настрій, прагнення згоди і

гармонії.

+ 5 + 2 (фіолетовий і зелений) -сторожкість, бажання зробити враження.

+ 5 + 3 (фіолетовий і червоний) - деяке порушення, захопленість, активне прагнення зробити враження.

+5 + 4 (фіолетовий і жовтий) - збудження, фантазування, прагнення яскравих подій.

+ 5 + 6 (фіолетовий і коричневий) - збудження, спрямованість на сильні емоційні переживання.

+ 5 + 7 (фіолетовий і чорний) - негативний стан.

+ 5 + 0 (фіолетовий і сірий) - напруга, прагнення відгородити себе від конфліктів, стресу.

Перший колір коричневий

+ 6 + 1 (коричневий і синій) - напруга, страх самотності, бажання піти з несприятливої ситуації.

+ 6 + 2 (коричневий і зелений) - почуття занепокоєння, прагнення строгого контролю над собою, щоб уникнути помилки.

+ 6 + 3 (коричневий і червоний) - активне прагнення емоційної розрядки.

+ 6 + 4 (коричневий і жовтий) - утрата віри в позитивні перспективи, імовірність необдуманих рішень («мені байдуже»)

+ 6 + 5 (коричневий і фіолетовий) - почуття незадоволеності, прагнення комфорту.

+ 6 + 7 (коричневий і чорний) - негативний стан, розчарованість, прагнення спокою, бажання піти від активності.

+ 6 + 0 (коричневий і сірий) - дуже негативний стан, прагнення піти від складних проблем, а не бороти з ними.

Перший колір чорний

+ 7 + 1 (чорний і синій) - дуже негативний стан, прагнення піти від проблем («залишили б у спокої»).

+ 7 + 2 (чорний і зелений) - збудження, гнівне відношення до навколишніх, не завжди адекватна упертість.

+ 7 + 3 (чорний і червоний) - сильне збудження, можливі афективні вчинки.

+ 7 + 4 (чорний і жовтий) - дуже негативний стан, розпач, суїцидні думки.

+ 7 + 5 (чорний і фіолетовий) - напруженість, мрії про гармонію.

+ 7 + 6 (чорний і коричневий) - збудження, постановка нереальних задач, прагнення піти від неспокійних думок, несприятливих ситуацій.

+ 7 + 0 (чорний і сірий) - почуття безнадійності, приреченості, прагнення пручатися усьому, неадекватність.

Перший колір сірий

+ 0 + 1 (сірий і синій) - негативний стан, бажання спокійної ситуації.

+ 0 + 2 (сірий і зелений) - негативний стан, відчуття ворожості навколишніх і бажання відгородитися від середовища.

+ 0 + 3 (сірий і червоний) - негативний стан, підвищені вимоги до навколишніх, не завжди адекватна активність.

+ 0 + 4 (сірий і жовтий) - негативний стан, прагнення піти від проблем, а не вирішувати їх.

+ 0 + 5 (сірий і фіолетовий) - почуття занепокоєння,сторожкості, прагнення сховати це почуття.

+ 0 + 6 (сірий і коричневий) - дуже негативний стан, прагнення піти від усього складного, важкого, від хвилювання.

+ 0 + 7 (сірий і чорний) - дуже негативний стан, образа, почуття пригніченості, імовірність неадекватних рішень.

Позиції «- - «.

Перший колір сірий

-0 -1 (сірий і синій) - почуття незадоволеності, емоційної напруженості.

-0 -2 (сірий і зелений) - емоційна напруженість, бажання вийти з несприятливої ситуації.

- 0 -3 (сірий і червоний) - роздратованість, почуття безпорадності.
- 0 -4 (сірий і жовтий) - тривожність, непевність у своїх силах.
- 0 -5 (сірий і фіолетовий) - невелике контрольоване порушення.
- 0 -6 (сірий і коричневий) - тривожність, непевність у своїх силах, але при цьому завищена вимогливість, бажання досягти признання своєї особистості.
- 0 -7 (сірий і чорний) - заперечення будь-яких обмежень своєї особистості, активне прагнення діяльності.

Перший колір синій

- 1-2 (синій і зелений) - сильна напруга, прагнення позбутися від негативного стресового стану.
- 1-3 (синій і червоний) - сильна напруга, почуття безпорадності, бажання вийти з емоційної ситуації.
- 1 -4 (синій і жовтий) - стан, близьке до стресу, емоційні негативні переживання, почуття безпорадності.
- 1 -5 (синій і фіолетовий) - стан, близьке до стресу, складність взаємин, почуття обмеженості в можливостях, нетерплячість.
- 1-6 (синій і коричневий) - емоційна незадоволеність, самообмеження, пошук підтримки.
- 1-7 (синій і чорний) - стан, близьке до стресу, емоційна незадоволеність, прагнення піти з психогенної ситуації.
- 1 -0 (синій і сірий) - трохи пригноблений стан, тривожність, відчуття безперспективності.

Перший колір зелений

- 2-1 (зелений і синій) - пригноблений стан, невір'я у свої сили, прагнення піти з неприємної ситуації.
- 2 -3 (зелений і червоний) - сильне збудження, тяжкі переживання, відносини із середовищем вважає для себе ворожими, можливі афективні вчинки.
- 2 -4 (зелений і жовтий) - стан, близьке до фрустрації, почуття

розчарування, нерішучості.

-2 -5 (зелений і фіолетовий) - стан, близьке до стресового, почуття ображеного достоїнства, невір'я у свої сили.

-2 -6 (зелений і коричневий) - стан, близьке до стресового, неадекватно підвищений самоконтроль, необґрунтоване прагнення до визнання.

-2 -7 (зелений і чорний) - стан фрустрації через обмеження амбіційних вимог, недостатня цілеспрямованість.

-2 -0 (зелений і сірий) - стан фрустрації, роздратованість через низку невдач, зниження вольових якостей.

Перший колір червоний

-3 -1 (червоний і синій) - збудження, що придушується, дратівливість, нетерплячість, пошук виходу з негативних відносин, що склалися з близькими людьми.

-3 -2 (червоний і зелений) - стан стресу через неадекватну самооцінку.

-3 -4 (червоний і жовтий) - помисливість, тривожність, неадекватна оцінка середовища, прагнення самовиправдання.

-3 -5 (червоний і фіолетовий) - стан стресу через невдалі спроби досягти взаєморозуміння, почуття непевності, безпорадності, бажання співчуття.

-3 -6 (червоний і коричневий) - сильна напруга, викликана іноді сексуальним самообмеженням, відсутність дружніх контактів, непевність у своїх силах.

-3 -7 (червоний і чорний) - стан стресу через глибоке розчарування, фрустрація, почуття тривожності, безсилля вирішити конфліктну проблему, бажання вийти з фрустрируючої ситуації будь-яким шляхом сумнів у тому, що це вдасться.

-3 -0 (червоний і сірий) - стримуване збудження, почуття перспективи, що втрачається, імовірність нервового виснаження.

Перший колір жовтий

-4 -1 (жовтий і синій) - почуття розчарування, стан, близьке до стресу,

прагнення придушити негативні емоції.

-4 -2 (жовтий і зелений) - стан нерішучості, тривожності, розчарування.

-4 -3 (жовтий і червоний) - стан стресу, супроводжуваний збудженням, сумніву в успіху, претензії, не підкріплювані реальними можливостями, самовиправдання.

-4 -5 (жовтий і фіолетовий) - емоційне розчарування і почуття занепокоєння, тривоги, розчарування.

-4 -7 (жовтий і чорний) - напруженість, почуття непевності,сторожкості, прагнення уникнути контролю ззовні.

-4 -0 (жовтий і сірий) - напруженість, почуття страху втратити щось важливе, упустити можливості, напружене чекання.

Перший колір фіолетовий

-5 -1 (фіолетовий і синій) - почуття незадоволеності, що стимулює до активності; прагнення до співробітництва.

-5 -2 (фіолетовий і зелений) - стресові стани через самоствердження, що нездійснилося.

-5 -3 (фіолетовий і червоний) - стресовий стан через невдачі в активних, іноді необдуманих діях.

-5 -4 (фіолетовий і жовтий) - сторожкість, підозрілість, розчарування, замкнутість.

-5 -6 (фіолетовий і коричневий) - стрес, викликаний порушенням бажаних взаємин, підвищена вимогливість до інших.

-5 -7 (фіолетовий і чорний) - напруга через обмеження в самостійних рішеннях, прагнення до взаєморозуміння, відвертому вираженню думки.

-5 -0 (фіолетовий і сірий) - прояв нетерпіння, але в той же час прагнення до самоконтролю, що визиває деяке емоційне порушення.

Перший колір коричневий

-6 -1 (коричневий і синій) - негативний стан, почуття незадоволеності через недостатнє визнання заслуг (реальних і передбачуваних), прагнення до самообмеження і самоконтролю.

-6 -2 (коричневий і зелений) - негативний стан через надмірний самоконтроль, уперте бажання виділитися, сумніву в тім, що це вдасться.

-6 -3 (коричневий і червоний) - стресовий стан через пригніченість еротичних і інших біологічних потреб, прагнення до співробітництва для виходу зі стресу.

-6 -4 (коричневий і жовтий) - напруженість через прагнення сховати тривогу під маскою впевненості і безтурботності.

-6 -5 (коричневий і фіолетовий) - негативний стан через незадоволене прагнення до почуттєвої гармонії.

-6 -7 (коричневий і чорний) - прагнення піти з підпорядкування, негативне відношення до різних заборон.

-6 -0 (коричневий і сірий) - стресовий стан і «-я придушення біологічних, сексуальних потреб.

Перший колір чорний

-7 -1 (чорний і синій) - стан занепокоєння в зв'язку з приховуванням бажанням одержати допомогу, підтримку.

-7 -2 (чорний і зелений) - стан, близьке до фрустрації через обмеження волі бажаних дій, прагнення позбутися від перешкод.

-7 -3 (чорний і червоний) - стресовий стан, викликаний розчаруванням в очікуваній ситуації, емоційне збудження.

-7 -4 (чорний і жовтий) - стресовий стан через страх подальших невдач, відмовлення від розумних компромісів.

-7 -5 (чорний і фіолетовий) - пошуки ідеалізованої ситуації.

-7 -6 (чорний і коричневий) - стресовий стан через неприємні обмеження, заборон, прагнення пручатися обмеженням, піти від заурядності.

-7 -0 (чорний і сірий) - прагнення піти з несприятливої ситуації.

III. Заключна частина заняття

Кожен з здобувачів вищої освіти формулює висновок за отриманими результатами. Викладач перевіряє якість висновків та надає, в разі необхідності, допомогу.

У групі необхідно наприкінці заняття обговорити достоїнства й недоліки методики.

Тема № 15: Імпресивні проективні техніки.

Практичне заняття 2-3. Методика Сонді. Тест восьми потягів.

Навчальна мета заняття: ознайомлення з методикою Сонді «Тест восьми потягів» та її використанням у практичній роботі, проведення, обробка й інтерпретація отриманих даних.

Час проведення: 4 години

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Методика Сонді. Тест восьми потягів.

Література, матеріально-технічне та методичне забезпечення

1. Стимульний матеріал.
2. Бланки протоколів.
3. Криволапчук В.О. Використання проективних методів психологічної діагностики у професійно-психологічному відборі кадрів до органів внутрішніх справ : практ. посіб. Київ : ДНДІ МВС України, 2014.

План проведення заняття

1. Вступ

На думку Сонді, вісім факторів потягів утворюють чотири вектори.

1. СЕКСУАЛЬНИЙ ПОТЯГ: ВЕКТОР S

Вектор S містить у собі два фактори h і s.

Вектор S - сексуальний потяг, що містить у собі фактор h. Він порозумівається Сонді як Ерос- фактор, тобто як потяг до життя, що притягає друг до друга й утримує разом усе живуче, породжує міжособистісну любов і ніжність, обумовлює найвищі чекання людини в любові від всього існуючого у світі. Ерос є коренем як індивідуальної (особистої), так і колективної (до людства) любові.

Сутність фактора s складається у потребі до руйнування і

саморуйнування, у садизмі, і мазохізмі. В активності і пасивності. Виявляє прагнення до руйнування і смерті. Протилежне либидинозно - еротичному початку. Спрямованому на персональну і колективну любов. Якщо Ерос уособлює любов до життя, то Тонатос - потяг до смерті. Фактори h і s визначають глибинну сутність «Я». Сутність s -фактора - в активності і пасивності. Обидві тенденції відносяться не тільки до сексуальних проявів, але і до будь-якої іншої діяльності людини.

2. ПАРОКСИЗМАЛЬНИЙ ПОТЯГ: ВЕКТОР Р

Пароксизмальное потяг- вектор Р. Даний потяг - потреба основа етико-морального поведіння. У вектор Р входять: фактор e , епілептиформний фактор, що виявляє нагромадження і розрядку афекту, а також етичні аспекти поведінки людини, і фактор hu , істероформний фактор, що відбиває емоційні відтінки поведінки людини і його орієнтацію на моральні аспекти буття.

Фактор e обумовлює як грубі афекти злої людини, так і дії доброго. Епілепсія (символ e) означає напір і стримування в те саме час, атаку і гальмування як єдність. Фактор hu обумовлений філогенетичним механізмом захисту, що сформувався, по типі блокування перед обличчям небезпеки, а також соромливої сором'язливості перед зверхніми сексуальними переживаннями. З іншого боку, він визначає також рухову бурю в небезпечній ситуації і демонстративність (марнославство, експібіціонізм). Це потреба в соромливій і ніжній любові - прагнення порушити всі перешкоди, поставлені мораллю суспільства.

3. «Я» - ПОТЯГ: ВЕКТОР SCH

«Я»- потяг - фактор SCH. Фактор потяга k є чинником звуження «Я» (его- систоли). Він забезпечує самозбереження особистості шляхом пристосування до реальності і спонукає «Я» до володіння (капіталізації). Інший фактор - p - є чинником розширення «Я» (его- діастоли) і підпитується потребою буття, тобто прагненням «бути» у всій своїй багатогранності. Обое ці фактора функціонують у якості «Я» у структурі «Воно» ще несвідомо.

Сутність его- систоличного фактора k - що схвалює чи заперечує позиція. Його функція зв'язана з двома протилежними тенденціями «Я»: включення в себе - інтросекція і заперечення - зречення. Фактор p завжди виявляє себе як спонукання до діастолі, до розширення простору буття: у виді розширення влади над оточенням і у виді розсовування рамок власного «Я». Даний фактор є «воістину людським фактором потяга». Він являє собою фундамент специфічно людської потреби трансформувати в усвідомлені чи в несвідомі акції потяга.

4. КОНТАКТНИЙ ПОТЯГ: ВЕКТОР C

Контактний потяг, вектор C . Даний потяг містить у собі фактор d і m .

Фактор d - спонукання «прилипати» до материнських грудей, блаженне перебування в цьому первинному стані і прагнення протівитися всякій зміні цієї ситуації, бажання лежати у власних екскрементах і сечі, «робити» у штани, не утримувати сечу, знаходячись у постелі, прагнення грати з екскрементами й обмазувати себе ними (анальність, копрофілія) трансформується пізніше в любов грати в чи піску з пластиліном, а ще пізніше - у прагнення збирати і жадібно тримати при собі, утримувати усе, що приблизно має цінність, пристрасть до нагромадження, здатність зазнавати насолоди від відмовлення собі в усьому заради накопичення, прагнення триматися за все старе і колишнє, застревання в безцільному консерватизмі, соціально позитивну тенденцію вірності родині і традиціям. На думку Сонді, без фактора d не було б ніяких приватних колекцій добутків мистецтв, ніякої національної економіки, банківських операцій, ніякої художньої критики, але також ніяких відкриттів нових частин світла, нових галузей промисловості і торгівлі. Не було б тугих гаманців і бірж, але не було б і меланхолії як наслідку втрати об'єкта пристрасті і прихильності. Цей фактор робить людини те щасливим, те вабленим до смерті.

Обійми і розривши, говоріння, їжа, чи цілування мовчання, посада, зневага всіма задоволеннями орального плану, жагуче бажання чи вічності смерті, злиття з іншими і самотність - усе це тісно зв'язано з фактором m . Він

робить людину «солюдиною» і є що соціалізує і десоціалізуючим регулятором поведінки людини в суспільстві.

Опис методики.

Стимульний матеріал представлений шістьма серіями портретів, у кожній серії портретів - вісім портретів людей, у яких у найбільш чистому виді представлена одна з ряду патологій: сексуальна недиференційованість, агресивність, що виявляється садомазохістичними тенденціями, епілептоїдні риси, істеричні схильності, шизоїдні прояви, паранойяльність, депресія, маніакальний стан.

У процесі обстеження випробуваному пропонується вибрати спершу два симпатичних (чи більш прийнятних) портрети, а потім - два найменш симпатичних (неприйнятних) портрети з восьми пропонованих і розкладених відповідно до їх порядкового номера портретів першої серії. Ця процедура повторюється щораз при пред'явленні кожної нової серії.

Кількісні показники ґрунтуються на кількості виборів портретів одного фактора, що формується з числа яким випробуваний віддає перевагу і портретів цього фактора, що відкидаються.

Показники різних серій зіставляються між собою. Обрані портрети реєструються відповідно до порядкового номера кожного портрета від 1 до 8 і коду кожного портрета, що відбиває його факторне значення: h - сексуальна недиференційованість, s - садизм - мазахизм, e - епілептоїдні тенденції, hu - істеричні схильності, k - кататонічні прояви, p - паранойяльність, d - депресивний стан, m - маніакальні прояви.

Римська цифра від I до VI вказує на номер серії. Таким чином, кожне із шести пред'явлень містить вісьмох портретів, що розкладаються перед випробуванням у два ряди. Відповідно до їхньої нумерації.

II. Основна частина заняття

Випробуваному дається наступна інструкція: «Вам будуть пропонуватися серії портретів. Вдивитися в них уважно. Спершу відберіть той, котрий Ви хоча б відносно віддаєте перевагу перед іншими, а потім

інший, інший, теж віддаєте перевагу, але ледве менше першого. Якщо навіть це важко зробити і не подобатися жоден з них, то виберіть той, що менше усіх не подобатися, а потім - наступний за ним». Випробуваний може викласти ряд з восьми портретів, що належать до однієї серії, при цьому вийти континуум. При сильному опорі, що найчастіше носить его - захисний характер, дослідження можна проводити в такий спосіб: після виконаної інструкції «Виберіть, будь ласка, два найбільш приємних чи симпатичних портрети з лежачих перед Вами» обоє обраних портрета убираються і складаються в окрему стопочку. Потім впливає інструкція: «Відберіть, будь ласка, два самих неприємних портрети і дайте мені їх». Ці два портрети також убираються з полючі зору випробуваного і складаються в окрему стопочку портретів, що відкидаються. Така процедура проводиться з кожної із шести серій. Випробуваний повинний починати розгляд портретів і робити свій вибір лише тоді, коли усіх вісім портретів даної серії лежать перед ним. При цьому варто будувати експеримент таким чином, щоб час на роздум було обмежено. Дослідника цікавить перша безпосередня реакція. Особистісний профіль випробуваного вимальовується при заповненні спеціальних сіток.

Кількісні показники ґрунтуються на кількості виборів портретів одного фактора. Показники різних серій зіставляються між собою. Виділяються три види реакцій: середня, нульова і повна. Середньої називається така реакція на вибір портретів, коли випробуваний вибирає в середньому тир (від двох до чотирьох) із шести портретів одного фактора.

При нульовій реакції випробуваний із шести портретів не вибирає жодного чи портрета вибирає якнайбільше один симпатичний і один як несимпатичний портрет.

При повній реакції випробуваний вибирає всі шістьох чи п'ять, найменші чотири портрети одного якого-небудь фактора, при цьому суммируються й обирає, і портрети, що відкидаються.

Нульова реакція є та, при якому випробуваний не вибирає жодного чи

вибирає як симпатичний (чи несимпатичний) тільки один портрет з відповідного фактора. Даний ступінь являє собою крайній ступінь виразності потягу, що розкривається даним фактором, але в стані розрідженості, відреагування, задоволення.

Повна реакція - так позначається вибір, при якому відібрані шість, п'ять чи - найменше - чотири портрети того самого фактора(незалежно від того, у якості переважаючого чи відкинутого). При цьому реакція може бути позитивною, якщо всі (чи майже усі) вибори виявлені як симпатичні, і негативною, якщо всі (чи майже усі) вибори розцінюються як несимпатичні. При комбінованому виборі мова йтиме про амбівалентну реакцію. Повна реакція має двояке значення: вона може відбивати найбільше динамічно сильний фактор, що не виявляється в спонтанному отреагуванні, але сублімується в професійному виборі, у дружніх відносинах, у любові і чи збільшеннях трансформується в хворобливі прояви. Вона також може позначати стан, що передуює прояву якого - або нереалізованого, але актуального чи потяга схильність, що уже себе виявили.

Сонди вважає, що між повною і нульовою реакцією немає якісної різниці. Різниця тільки динамічна: мова йде про дві послідовні стани один і т ж схильності, що переміняють один одного, - стан максимальної напруги і стан розрядки. Отже, нульову реакцію варто розуміти не як відсутність даної потреби, а як спад її виразності після розрядки.

Повні реакції підрозділяються в такий спосіб: максимальний вибір симпатичних портретів у рамках визначеного фактора виявляє напруженість потяга, готового до розрядки в позу. Випробуваний не намагається стримувати цей потяг і чекає лише зручного моменту для його реалізації.

Максимальна кількість портретів того ж, що відкидаються, фактора визначає той потяг, що переповняє, який людина відкидає, неусвідомлено витісняє, придушує з - за неможливості реалізації цього потягу в конкретній обстановці, що спричиняє сублімації нереалізованого потягу через генотропические тенденції, що виявляються в професійному виборі, у сфері

інтересів, у міжособистісних контактах - у соціалізованій формі, як компенсаторні реакції.

Реакції, при яких випробуваний вибирає щонайменше два портрети, що йому симпатичні, і як мінімум два несимпатичних, називаються амбівалентними. Як що кількість симпатичних і несимпатичних портретів дорівнює, то такий двоїстий вибір називається амбіеквальним.

Амбіеквальні реакції виявляють подвійність внутріособистісної установки на відповідне фактору потяг: потяг одночасний і підтверджується, і відкидається. По спрямованості, таким образо, розрізняють позитивну, негативну, амбіеквальну, амбівалентну, а також нульову (розрядка) реакції.

При позитивних реакціях випробуваний підтверджує задоволеність відповідною тенденцією, при негативних - заперечує її.

Надлишковими називаються реакції, коли вибираються або відкидаються більш трьох портретів однієї серії. Якщо таких портретів чотири, то ставати один знак оклику «!», якщо п'ять - «!!», якщо всі шість - «!!!».

III. Заклучна частина заняття

Кожен з здобувачів вищої освіти формулює висновок за отриманими результатами. Викладач перевіряє якість висновків та надає, в разі необхідності, допомогу.

У групі необхідно наприкінці заняття обговорити достоїнства й недоліки методики.

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Галян І. М. Психодіагностика : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011.
2. Корольчук М., Осьодло В. Психодіагностика : навч. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2010.
3. Криволапчук В.О. Використання проєктивних методів психологічної діагностики у професійно-психологічному відборі кадрів до органів внутрішніх справ : практ. посіб. Київ : ДНДІ МВС України, 2014.
4. Кушнір Ю.В. Психодіагностика : Навчальний посібник для студентів соціологів. Донецьк : КиЦ, 2012.
5. Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / . Київ : Слово, 2012.
6. Прикладна психологія: навчальний посібник / В.М. Павленко, І.В. Кряж, О.Л. Луценко та ін. ; за ред.. В.М. Павленко. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015.
7. Психодіагностика. Психологічний практикум : навч. посіб. / Баклицька О. П., Баклицький І. О., Сірко Р. І., Слободяник В. І. Львів : Сполом, 2015.
8. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика: навчальний посібник. Харків: НТУ «ХПІ», 2018.

Допоміжна

1. Грінцова О.М., Терещенко Л.А. Дитяча психодіагностика: навчально-методичний посібник. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015.
2. Діагностика індивідуально-психологічних властивостей особистості: Навчально-методичний посібник / А.Б. Неурова, О.С. Капінус, Т.Л. Грицевич. Львів: НАСВ, 2016.
3. Діагностика психічного розвитку дітей дошкільного віку :

Методичний посібник. Укладач: Яценко Т.В. URL : <https://vseosvita.ua/library/diagnostika-psihičnogo-rozvitku-ditej-doskilnogo-viku-metodicnij-posibnik-190372.html>

4. Васильченко О.М. Діагностика та корекція репродуктивної поведінки особистості: навчально- методичне видання. Київ, 2012.

5. Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби : [метод. рек.] / авт.-упор.: В. М. Горленко, В.Д. Острова, Н. В. Сосновенко, І. І. Ткачук ; за заг. ред. В. Г. Панка. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018.

6. Зелінська Т. М. Амбівалентність особистості: Теорія, діагностика і психокорекція: Навч. посібн. Київ : Каравела, 2010.

7. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка, 2016.

8. Основи психодіагностики в соціальній сфері та клінічній практиці : навчальний посібник / О. Любчук, Ю. Горбанюк, В. Луньов, Т. Мельничук, Ю. Удовенко / Заг. ред. О. Любчук. Київ : Інтерсервіс, 2017.

9. Помиткін Е.О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості : посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013.